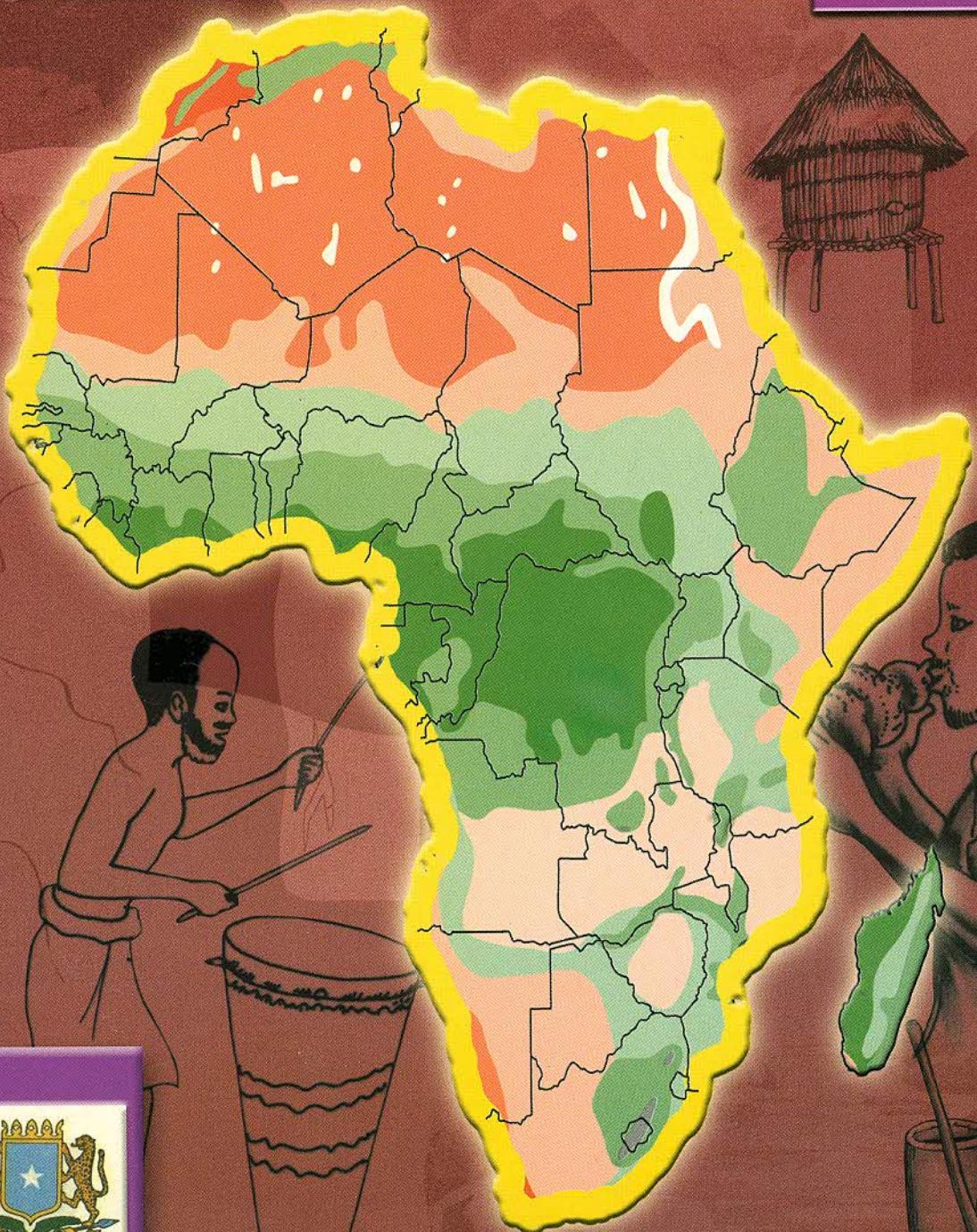

CILMIGA BULSHADA

7

Wasaaradda Waxbarashada - Soomaaliy

CILMIGA BULSHADA FASALKA 7AAD

Wasaaradda Waxbarashada

UNESCO

*Soomaaliya
2005*

Daabacaadda 1aad 2005

*Waxa daabici kara cidda
ay khuseyso oo keliya*

First published in 2005

All rights reserved

Qorayaasha:

1. Cabdullaahi Cusmaan Cumar - Shakespeare
2. Cabdi Maxamuud Maxamed - Goobe

*Waxa lagu daabacay
Nayroobi, Keenya*

Printed in Nairobi, Kenya

Waxa aan ka mahad celineynaa qaar sawirrada aan isticmaalney ka mid ah oo aan ka soo qaadanay Internetka. Buuggan waxbarasho ma aha iib ee waa deeq loogu talagalay carruurta Soomaaliyeed.

ARAR

Aniga oo ka wakiil ah UNESCO, waxa aan jeclahay in aan u mahadnaqo dhammaan dadkii ka qaybgalay horumarinta iyo soo saarista manhajka cusub, muqararrada iyo buugaagta loogu talagalay ardayda Soomaaliyeed ee ku jirta Fasallada Dugsiga Dhexe.

Marka ugu horreysa, waxa aan jeclahay in aan u mahadnaqo madaxda waxbarashada Soomaalida, qorayaasha buugaagta, madaxda qoreyaasha maaddooyinka, xubnaha guddiga hagidda, aqoonyahaannada, khubarada farsamada, dadkii garaacay, tarjumay, u sameeyey sawirrada iyo qaabeynta dadaalkii, hawkarnimadii iyo shaqadii hufneyd ee ay muujiyen intii ay socotay horumarinta iyo soo saarista buugaagtan.

Mahad gaar ah waxa leh Waaxda Horumarinta Caalamiga (DFID) ee U.K oo kaalmadoodii deeqsinimada lahayd la'aanted, aan la gaari kari lahayn fulinta hawshan adag. Mahad qaali ah waxaa leh Ergada Beesha Yurub kaalmadii joogtada ahayd ee ay ka geysteen hawlilihii horumarinta buugaagta waxbarashada ee soomaalida. Waxa kale oo xusid mudan Qaypta Guddiga Waxbarashada (ESC) ee SACB iyo guddi hawleedkii ka koobnaa dhawkii xubnood ee ka midka ahaa guddiga waxbarashada (ESC) talooyinkii waxtarka lahaa ee ay bixiyeen si tayada buugaagta kor loogu qaado.

Waxaa aan jeclahay in aan u mahad celiyo shaqaalaha UNESCO PEER shaqadii qiiimaha iyo wax ku oolka ahayd, taas oo ugu dambayntii dhalisay in buugaagtan loo soo saaro ardayda dugsiga dhexe waqtii waxbrashada asaasiga ah ee dalka ay si xad dhaaf ah u kordhayso una hodmayso. Dhab ahaantii kani waa waqtii farxad u ah dhammaan intii u hawlakashay si ardayda Soomaaliyeed loogu helo waxbarasho asaasi ah oo tayo leh - waa xuquuq asaasi ah oo ay leeyihiin dhammaan gabdhaha iyo wiilasha dunida iyada oo aan loo eegin meesha ay joogaan iyo cidda ay yihiin.

In kasta oo dadaal badan lagu bixiyey tayada tifaftiridda, oo nuqulka buugguna yahay mid ku jira tijaabo, waxa jiri kara khaladaad xagga higgaadda, naxwaha iyo kuwo kaleba. Waxa aan soo dhoweyneynaa talooyinkiina si kor loogu qaado tayada nuqulka xiga oo la daabici doono ka dib marka la dhammaystiro qiimaynta nuqulkan tijaabada ku jira.

Buugaagtan waxa loogu talagalay in ay ka faa'ideystaan ardayda iyo barayaasha Soomaaliyeed. Waxa aan rajeynayaa in ay u adeegsan doonaan sida ugu habboon si ay u kobciyaan xirfadahooda barashada iyo baridda.

Mohamed Djelid
Madaxa, UNESCO PEER

PREFACE

On behalf of UNESCO, I would like to thank all those who provided their valuable assistance to the development and production of the new curriculum, syllabi and textbooks for the Somali pupils in the Upper Primary Grades.

First and foremost, I would like to thank the Somali education authorities, textbook writers, subject panel heads, steering committee members, educationists, technical resource persons, translators, graphics and layout artists for their commitment, enthusiasm and diligent work in the development and production of these books.

Special thanks are due to the Department for International Development (DFID) without whose generous funding we would not have achieved this ambitious undertaking. Heartfelt thanks are also due to the European Commission for its sustained support in the new Somali Textbook Development Programme. Under the auspices of the SACB Education Sectoral Committee (ESC) a taskforce comprising several ESC partners gave valuable feedback and useful advice on the quality of the textbooks for which we are grateful.

I would like also to thank the UNESCO staff for their conscientious and diligent work through an arduous process which has finally led to the provision of these good and contemporary pupil books at a time when primary education in the country is being rapidly expanded and enriched. This is indeed an exciting time for all of us who are committed to providing quality primary education to Somali learners - a fundamental right of all learners no matter where they are and who they are.

Although every effort has been made to ensure quality, this being a pilot edition, it is possible that some spelling, grammatical and other errors remain. I welcome your suggestions for improvement of the next edition, which will see the light of day after a systematic evaluation of this pilot edition has been completed.

These textbooks are primarily for Somali students and teachers. I hope that they will use these books effectively to improve their learning and teaching skills.

Mohamed Djelid
OIC, UNESCO PEER

MAHADNAQ

Soomaaliya waqtigan xaadirka ah waxa ay ka soo baxaysaa shan iyo toban sanadood oo ay ku jirtey degannaansho la'aan siyaadeed, waxaa ayna higsaneysaa mustaqbal leh nabab iyo barwaqaqo. Waqtigani oo kale waxbarashada da' yarta koreysa uma laha muhiimad aad u weyn dowladda oo keliya ee waxa ay u leedahay dhammaan inta u hawlgasha.

Dagaalkii sokeeye ee ka dhacay dalka waxa uu waxyeello weyn oo aan hore loo arag u geystey dhismayaashii dugsiyada, qalabkii waxbarashada iyo macallimiintaba. Waxa dadaal wax ku ool ah sameeyey bulshada iyo madaxda waxbarashada deegaannada si ay mar labaad u bilaabaan dugsiyada iyaga oo ka helaya kaalmo bulshada caalamka.

Haddaba waxa si weyn loogu baahday buugaag casri ah oo ku habboon ardayda Soomaaliyeed iyo macallimiintaba kuwaas oo ku saleysan manhajka qaranka. Sidaas daraadeed, ka dib markii la tashi ballaaran iyo wadashaqeyn lala sameeyey madaxda waxbarashada Soomaaliyeed, ayaa UNICEF iyo UNESCO iyaga oo ka helaya kaalmo hay'daha deeqda bixiya sida, EC, Danida, DFID, Dawladda Netherland, iyo kuwo kale waxa ay u hawlgaleen sidii buugaagta dugsiyada asaasiga ah (fasallada 1aad ilaa 8aad) loogu heli lahaa carruurta Soomaaliyeed.

Dawladdu waxa ay mahad gaar ah u celinaysaa intii ka qayb qaadatay diyaarinta buugaagtan cusub ee dugsiyada dhexe kuwaas oo ay ka mid yihiin Qoreyaasha, Madaxda maaddooyinka, Tifaftirayaasha, Farshaxannada, ka kala socday qaybaha kala duwan ee Soomaaliya. Sidaa oo kale waxa mahad leh lataliyeyaasha caalamiga ah iyo dadkii daabacay. Wada shaqaynta aqooyahannadan la'aanteed suuragal ma ahaan lahayn in carruurta soomaaliyeed loo helo buugaagtan tayadooda iyo heerkoodu sarreeyso.

Wasaaradda Waxbarashada waxa ay aad ugu faraxsan tahay in ay xiriir la yeelato mashruucan oo aan filaayo in uu dib u dhiska Soomaaliya ku soo kordhin doono nabab iyo barwaqaqo.

Waxa aan ardayda iyo macallimiinta Soomaaliyeed u rajeynaya in ay ka helaan barid iyo barasho wax ku ool ah inta ay buugaagtaan ku dhex adeegsanayaan fasalladooda.

Mudane Cali Cabdullaahi Cosoble
Wasiirka Wasaaradda Waxbarashada

ACKNOWLEDGEMENT

Somalia is currently emerging from fifteen years of political instability and is looking forward to a peaceful and prosperous future. At such a time, the education of the younger generation becomes an absolute priority not only for the Government but for all stakeholders.

In the years immediately following the civil war, the situation on the ground led not only to the destruction of school facilities and instructional materials but also to teacher attrition on a scale never witnessed before. Gradually, an effort was made by communities and local education authorities to start up the schools again with the assistance of the international community.

One major requirement was the need for up-to-date and relevant textbooks for the young Somali learners and their teachers based on a common national curriculum. To this end, after country-wide consultations and in close collaboration with Somali authorities, UNICEF and UNESCO supported the development of primary textbooks (Grade 1 to Grade 8) in all subjects with funding from several donor agencies, notably, the EC, Danida, DfID, the Government of Netherlands, etc.

The government would like to acknowledge and thank all those who took part in the development of the new Somalia upper primary school textbooks: writers, panel heads, subject specialists, editors, artists and graphic designers hailing from every part of Somalia as well as expatriate consultants and printers. Without the hard work and dedication of all these professionals, our children and their teachers would not be getting a standardized set of high quality textbooks.

The Ministry of Education is very happy to be associated with this project which I am sure will directly contribute to the building of a peaceful and prosperous Somalia.

I wish good luck and joyful teaching and learning to Somali teachers and students as they use these textbooks on a day-to-day basis in their classrooms.

Hon Ali A. Osoble
Minister of Education

TUSMADA BUUGGA

Cutubka 1aad: Muuqaalka degaaneed ee Afrika	1
1.1 Qaaradaha Dunida	2
1.2 Dhigaha iyo Loolalka	3
1.3 Meesha ay ku dhacdo qaaradda Afrika	4
1.4 Samayska dhulka	5
Cutubka 2aad: Cimilada iyo Baadka Afrika	19
2.1 Cimilo-goboleedyada Afrika	21
2.2 Waxyaabaha kale ee saameeya cimilada Afrika	25
2.3 Noocyada roobka	28
2.4 Shax iyo jaantusyo cimilo	29
2.5 Carrada Afrika	31
2.6 Baadka dabiiciga ah	32
2.7 Saamaynta sansaanka muuqaaleed, cimilada iyo baadku ku leeyihii deegaannada aadamiga	39
Cutubka 3aad: Dadyowga Afrika	44
3.1 Caddaymo laga soo saaray daraasad lagu sameeyey hab nololeedkii dadkii hore	44
3.2 Dadyowga Afrika	45
3.3 Dadka Masaay ee Bariga Afrika	49
3.4 Dadka Suuluuga ee koonfur Afrika	50
3.5 Dadka tuwaariqda ee waqooyiga iyo Galbeedka Afrika ..	51
3.6 Dadka Herero ee Koonfur Afrika	51
3.7 Qaarad mid ah - Dad mid ah	52
3.8 Filiqsanaanta dadyowga Afrika	53
Cutubka 4aad: Khayraadka Dabiiciga ah ee Afrika	58
4.1 Dhulka Carro-sanka ah	59
4.2 Carrada	64
4.3 Dhadhaabyo iyo macaadin	64

4.4	Biyaha fadhiya dhulka korkiisa	65
4.5	Kaymaha Afrika	68
4.6	Xayawaannada duur-joogta ah	69
4.7	Khayraadka awoodda dadka	71
4.8	Dhaqdhaqaaqa dhaqaalaha	71
Cutubka 5aad: Gaadiidka iyo Isgaarsiinta Afrika	73	
5.1	Gaadiidka Afrika	74
5.2	Horumarinta Gaadiidka Afrika	75
5.3	Horumarinta Gaadiidka Biyaha	79
5.4	Gaadiidka Cirka	82
5.5	Isgaarsiinta	83
Cutubka 6aad: Taariikhda Afrika	86	
6.1	Tusaalayaal muujinaya horumarka taariikheed	86
6.2	Ganacsigii dadka	92
6.3	Gumeysigii Afrika	99
6.4	Shirkii Baarliin	103
6.5	Maamulkii Gumeysiga	106
Cutubka 7aad:Xil-qaadis	113	
7.1	Waddananimada	114
7.2	Dib-u-heshiisiinta	116
7.3	Doorka ay xukuumaddu ka qaadan karto adeegga bulshada	117

1

Muuqaalka Deegaaneed ee Afrika

Hordhac

Fasalkii lixaad waxa aad ku soo baratay:

- Qaab-samays dhuleed sida – dhul sare, dooxada Rifti, folkaano, taagag, bannaanno iyo dhulal kale oo hoose ee Geeska Afrika.
- Carrooyinka Geeska Afrika.
- Filiqsananta biyaha, webiyada iyo harooyinka, biyo-fadhiisinnada iyo biyo-xidheennada.

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Qaaradaha dunida.
- Dhigaha iyo loolalka.
- Meesha ay Afrika ku dhacdo.
- Qaab samaysyada dhuleed ee Afrika.
 - Muuqaalka dhulka.
 - Dooxada Rift.
 - Muuqaallada lama degaannada.
 - Bannaannada xeebaha.
 - Godinnada.
 - Dooxada webiyada iyo biyo shubkooda.
 - Harooyinka iyo biyo fadhiisinnada.
 - Biyaha dhulka hoostiisa ka soo baxa.

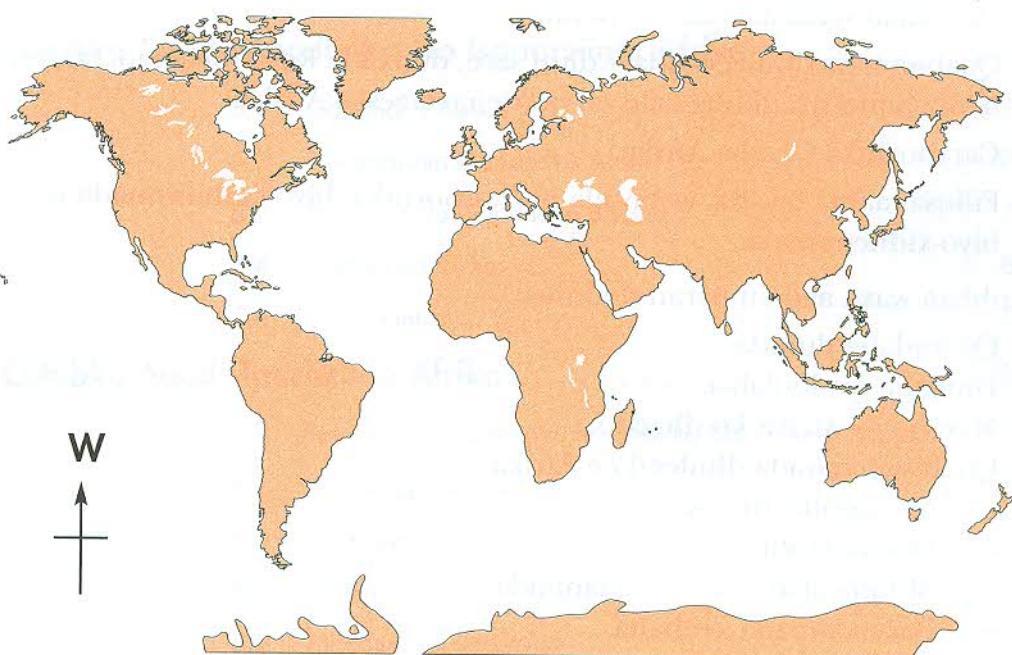
Ujeeddo:

Waxaa ardaydu aqoonsan doonaan noocyada kala duwan ee samaysyada dhulka, cimilada iyo biyaha ee Qaaradda Afrika. Waxay ogaan doonaan sida waxyaabaha aynu soo sheegnay u saameeyaan baadka, nolosha dadka iyo xoolaha. Waxay fahmi doonaan waajibaadka dadka ka saaran sidii ay u ilaalil lahaayeen una hagaajin lahaayeen deegaankooda.

1.1

Qaaradaha Dunida

Qaaradda Afrika waxa ay ka mid tahay toddobada qaaradood ee dunidu ka kooban tahay. Qaaraduhu waa dhulal waaweyn. Baro khariidadda dunida ee hoos ku muujisan oo magacow lixda qaaradood ee kale.

Khariidadda dunida oo aan ku muujisnayn magacyada qaaradaha.

Waxqabadka 1aad

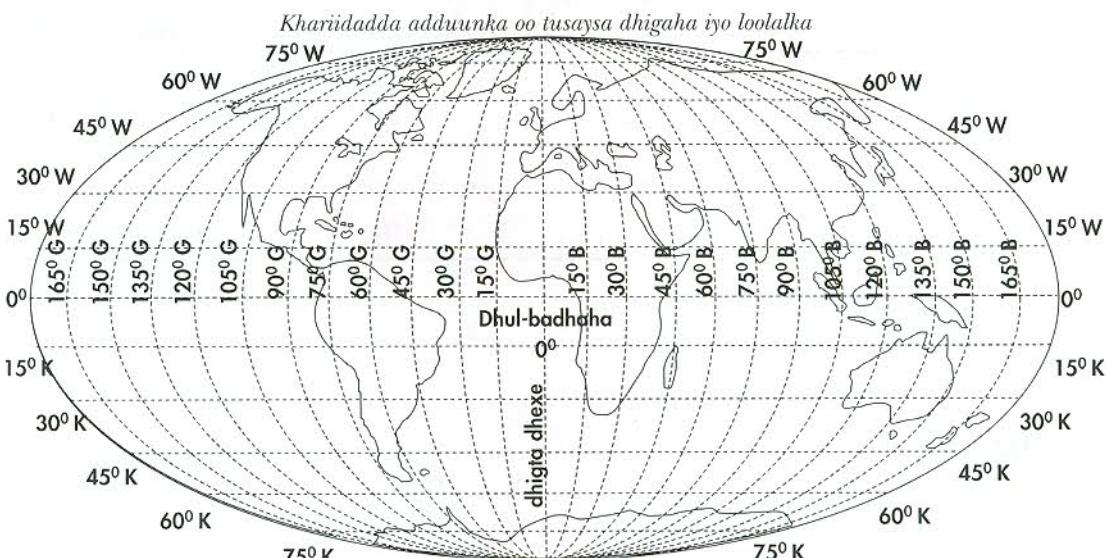
Su'aalaha soo socda uga jawaaba kooxo-kooxo. Doorta arday xoghayn ah oo idiin qora jawaabaha aad isla garateen kooxdiiinnu.

Isticmaal il ka cabbir si aad go'aan uga gaartaan:

1. Qaaraddee baa u weyn dunida?
2. Qaaraddee u yar dunida?
3. Qaaradaha u habee sida ay u kala weyn yihiin adiga oo ka bilaabaya ta ugu weyn uguna dambaysiinaya ta ugu yar.
4. Qaaraddee ugu dhaw Afrika?
5. Sheeg jihada qaara waliba kaga beegan tahay Afrika. Tusaale, Qaaradda Koonfurta Amerika waxa ay galbeed ka xigtaa qaaradda Afrika.

1.2 Dhigaha iyo loolalka

Eeg khariidadda hoos ku qoran. Waxay ku tusaysaa sida qaaradda Afrika ay ugu kala gudbaan xarriiqyo mala awaal ahi. Xarriiqyada qaarkood waxay u socdaan bari ilaa galbeed, qaarna woqooyi ilaa koonfur. Xariiqyadaasi waxay dunida uga kala gudbaan sida shaxda oo kale, waxaana loo adeegsadaa sheegidda meelaha ay ku dhacaan qaaradaha, dalalka, cilimada iyo aagagga baadka leh. Xarriiqyadaas u kala socda galbeed ilaa bari waxa la yidhaahdaa loolal. Kuwa u kala socda woqooyi ilaa koonfurna waxa la yidhaahdaa dhigo.

Dhigaha iyo Loolalka

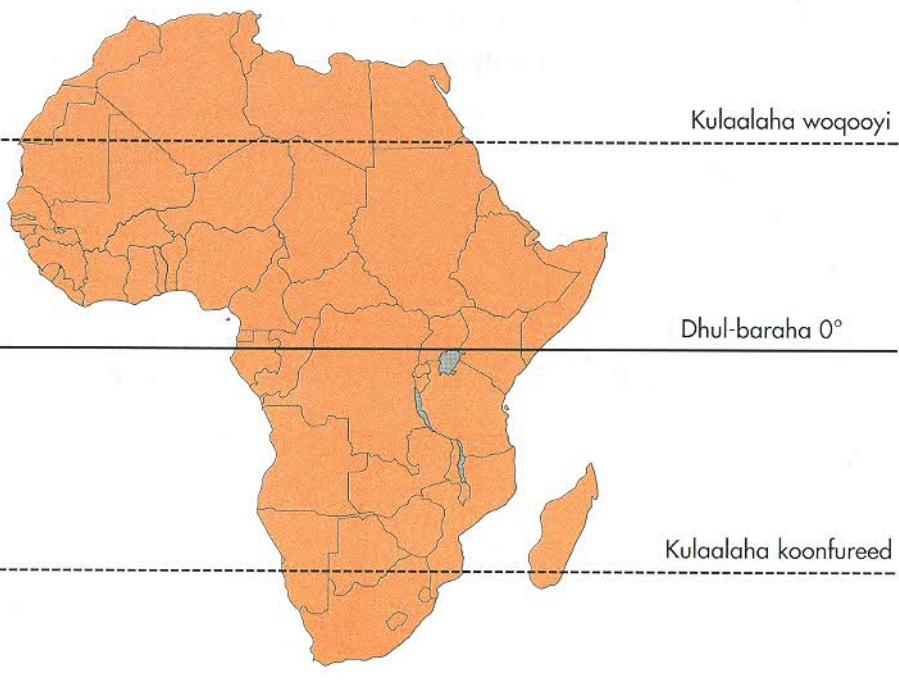
Waxqabadka 2aad

1. Ka soo saar Afrika khariidadda dunida.
2. Dhigtee baa marta Geeska Afrika?
3. Loolalkee baa woqooyi iyo koonfur ka mara Geeska Afrika?
4. Loolalka mara Afrika, kee baa woqooyi ugu xiga?
5. Loolalka mara Afrika, kee baa koonfur ugu xiga?
6. Soo saar loolka eber (0°), waxaa uu leeyahay magac gaar ah. Sheeg magaciisa.
7. Eeg xarriiqyada woqooyi iyo koonfur ka xiga loolka eber (0°). Maxaad ka dareemi kartaa habka tirada xariiqyada loo qoray?
8. Loolka 15° koonfur iyo 15° waqooyi, ma isku mid baa? Waa maxay faraqa u dhexeeyaa?
9. Soo saar dhigta eber (0°), waxa ay leedahay magac u gaar ah? Sheeg magaceeda.
10. Eeg xariiqyada bari iyo galbeed ka xiga dhigta eber (0°). Maxaad ka dareemi kartaa tirada ku qoran?

1.3

Meesha ay ku dhacdo Qaaradda Afrika

Qaaradda Afrika waxay ku dhacdaa loolalka 350 waqooyi 340 kuunfurta ee dhul-badhaha. Waa qaaradda labaad ee dunida ugu weyne ee ku xigta Aasiya. Bedkeedu waa 30,400,000 Km oo wareegsan.

Khariidadda Afrika

Waxqabadda 3aad

Koox-koox u shaqeeya si aad u soo saartaan qaababka dhulka ee lagu muujiyey khariidadda.

1. Ka soo saar loolalkan khariidadda Afrika: dhul-badhaha, kulaalaha waqooyi, kulaalaha koonfureed.
2. Kee baa weyn qaybta Afrika ee waqooyiga ka xigta dhul-badhaha iyo qaybta koonfurta ka xigta dhul-badhaha?
3. Badahee ayaa ku wareegsan qaaradda Afrika?
4. Badahee ayaa ugu waaweyn?
5. Badahee ayaa ugu yar-yar?
6. Sheeg magaca jasiiradda ka muuqata sawirkan.
7. Adeegso loolalka iyo dhigaha si aad u sharaxdo meesha uu ku dhaco dalkaagu.

Waxqabadka 4aad

Ku sawir buugaaga qoraalka khariidad yar oo Afrika ah.

1. Ku minguuri khariidadda buugaaga layliga.
2. Ku muuji loolalka iyo dhigaha.
3. Ku muuji badweynnada iyo badaha yar-yar.
4. Ku muuji jasiiradaha ku wareegsan Afrika.

1.4 Samayska dhulka

Qaabka dhulka ee qaaradda Afrika waxaa uu samaysmay beri hore. Sansaan dhuleed oo kala duwan ayaa samaysmay. Muuqaallada dhuleed ee muhiimka ah waxaa ka mid ah:

- B. Qaab dhuleedka sare, sida; buuraha, dulaha iyo taagagga.
- T. Dooxada Rift.
- J. Qaababka lama degaannada.
- X. Bannaannada xeebaha.
- Kh. Godinnada.
- D. Dooxooyinka webiyada iyo godinnada ay ku soo rogmadaan biyahoodu.
- R. Harooyinka

B. Qaab dhuleedka sare

Qaab dhuleedka sare waxaa ka mid ah buuraha iyo dulaha jooggoodu ka sarreeyo dhulka ku wareegsan, waxaana lagu qiyaasaa inta mitir ee ay ka sarreeyaan joogga badda. Wuxuu kala oo loo yaqaan joog-dhuleed.

Waxqabadka 5aad

Eeg khariidadda ku taalla bogga 4aad ka dibna ka soo saar muuqaallada soo socda:

1. Buuraha Atlas, buuraha Ruwensoori, buuraha Darakenisbeerg.
2. Buurta Kilimenjaaro, buurta Kameruun.
3. Dood: Waa maxay faraqa u dhexeeyaa buur iyo gunbur?
4. Kee baa sarreeya – joog-dheleedka buurta Kilimenjaaro iyo buurta Kameruun.

Buuraha

Qaybta ugu sarreeysa ee qaaradda Afrika waa buuraha sare ee bariga Afrika, kuwaas oo ku dhow dhul xeebeedka, kuna fidsan badda Cas ilaa webiga Sambisi. Waxaa dhulka sare ee bariga Afrika fidsan yahay dacalka dooxada weyn ee Rift. Celcelista joogga dhulka waa 1500m. laakiin Itoobiya waxa jooggoodu gaadhaa 3000m. Buurta Raas Dashan waxaa jooggeedu gaadhaa 4620m, waana fiiqa ugu dheer dalka Itoobiya. Koonfurta buuraleyda sare ee Itoobiya waxa jira fiiqyada aadka u dhaadheer ee fulkaaniga ah sida; buurta Kiliminjaaro, buurta Kiiniya iyo buurta Elgon.

Nooca qaabkeeda yo tusaale	Qeexid	Sawirkeeda
Buuraha laab-laabmay Buuraha Atlas Buuraha Darakenisberg	Xoogag dhulka hoostiisa ka yimid ayaa kor u riixay lakabyadii dhagxaanta. Cadaadiskaasi hoos ka yimid waxaa uu sababay in dhagxaantii ay qalloocsamaan. Qaybtii kor u soo baxday wuxuu ka samaysmay buuraha laablaabmay. Dhaqdhaqaqa dhulka ee noocas ahi waxaa ka samaysmay silsiladaha buuraha xiriirsan.	 Laab-Laab Fudud
Buuro lakabeedka Buuraha Ruwensori Buuraha Bare	Waa marka dhulka ama dhagxaanta ay kor uga soo baxaan laba dillaac dheddoona. Waxaa halkaasi ka samaysmaa buuro lakabeedka.	 Lakab Sare Lakab Hoose
Buuraha folkaanaha Buurta Kilimanjaaro Buurta Keenya Buurta Kamerun	Buuraha folkaano waxay samaysmaan marka dhagxaan dareere ahi oo kululi kor ugu soo baxaan dillaacyo ka jeexmay dhulka. Ka dib marka uu qaboobo kor ayuu u tuulmaa dhagaxa adagi. Waxaa samaysmaa fiiq dheer oo la yiraahdo buur fulkaano ah.	 Hul (god) Tuubo Daaqad
Buuraha haraaga Buuraha Ahaggar Buuraha Tibesti	Buuraha hadhaagu waa nooca gabobay oo ka hadhay dhagax adag ka dib markii ay xoqmeen dhulkii ku wareegsanaa. Buuraha hadhaaga ahi aad uma waaweyna. Waxaa lagu magacaabaa buur hadha ah. Meelaha qaarkood waxaa dhulka ku hadha kuus adag oo ka hadhay fulkaano, markii uu xoqmay dhulkii ku dhowaa.	 Daloolka Laafaha Folkaano

Taagagga

Waxaaad fasalkii lixaad ku soo baratay in taagaggu yihiin dhul sare oo korkoodu yara siman yahay oo ka sarreeya dhulka hoose ee ku xiga. Ma sheegi kartaa qaar ka mid ah taagagga laga gelo geeska Afrika?

Qaaradda Afrika badankeedu waxay ka kooban tahay taagag sare oo si tallaabo-tallaabo ah kolba kor uga sii kacaysa badda la siman. 10% keliya aaya dhulka qaaradda Afrika ka hooseeya 500m joogga badda, saddex taag ah aaya lagu qeexay casharkan, waxaana ka mid ah:

- **Taagga woqooyi:** Wuxuu ku dhaccaa lama degaanka Saxaara oo buuxiya rubuc in ka badan qaaradda Afrika. Waxa jira silsilado buuro ah oo ku yaalla dacallada taagga waqooyi, waxaana ka mid ah; silsiladda buuraleyda Atlas, buuralayda Fouta Jallon iyo buuraleyda sare ee Adamawa. Harada godinka Jaadh, waxay ku taallaa badhtamaha taagga waqooyi.
- **Taagga bartamaha iyo koonfurta:** Taaggani waa ay ka dhaadheer yihiin kuwa woqooyi ee celceliska jooggodu gaadhayo 900m. Taagagga koofurta waxaa ka mid ah buuraleyda Darakenisberg, taagga Karuu iyo cawslayda sare ee Feldt. Taaggani waa mid qallayl xigeen ah, waxaana uu gaaraa dhulka koonfur Afrika intiisa badan. Webiyo waaweyn aaya dhex mara taagga koofureed. Biyo dhacyo badan iyo hakiyeyaa aaya ka samaysma webiyadaasi marka ay ka daadegayaan taaggaas. Degaandegga hoose ee taagaggaasi waxaa ka samaysma gobollo godan hoose ah oo webiyadu maraan. Lama degaanka Kalahaari waxaa uu ku yaallaa dhulka hoose ee taagga koonfureed.

Taagagga sare

T. Dooxada Rift

Dooxada weyn ee Rifti waxay ka soo bilaabataa dalka Turkiga, waxaana ay hoos ugu soo daadegtaa dooxada Urdun iyada oo soo marta Badda Maydka ilaa Badda Cas ka hor inta aanay soo gaadhin Afrika waxa ay u daadegtaa dhinaca bari laga soo bilaabo Badda Cas ilaa Mosaamibiig.

Dooxada weyn ee Rifti ee Afrika ku taal

J. Muuqallada lama degaannada

Dad badan ayaa u malaynaya in lama degaannadu ka kooban yihiin meelo leh ciid keli ah oo tira badan. Ma sax baa arrintaasi ?

Waxqabadka 6aad

Kooxo u falanqeeyaa wixii aad ka taqaanaan qaab dhuleedka qallaylka iyo qallayl xigeenka.

Haddii dugsigaagu ku yaallo qaab dhuleed qallayl ah ama qallayl xigeen ah, sharaxaad ka bixi dhulka dugsiga u dhow..

Qodobbadan adeegso si ay kuu caawiyaan.

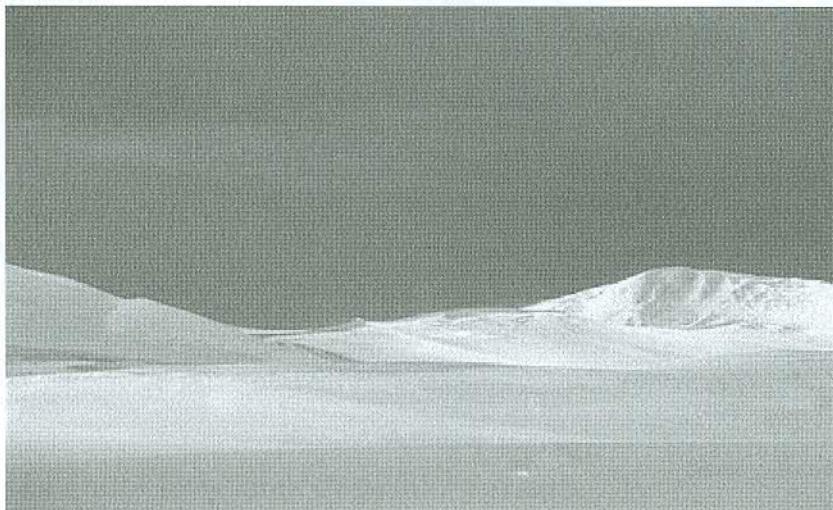
1. Dhulku miyuu siman yahay mise waa gunburaley?
2. Ma jiraan meelo godan hoose ahi?
3. Dhulka ma dhagaxley baa mise waa niisley?
4. Biyuhu ma qulqulaan roobka ka dib?
5. Biyuhu xaggee baa ay u qulqulaan?
6. Biyuhu ma xareed baa mise waa biyo milix leh?

Ardayda sawirka ku fiicani ha sawiraan dhul qallalan.

1. Noocyada soo socda ee lama degaan ma leeyahay deegaankaagu?
2. Idinka oo kooxo ah, sharaxa muuqaalka deegaankiinna.

Lama degaan ciideed

Waxaa uu ka kooban yahay bacaad ballaadhan oo sida badda oo kale ah. Waxaa bacaadku qariyaa boqollaal mayl, waana 20% lama degaanka Saxaara. Buuro ciid ah oo ilaa 300m dhererkoodu gaarayo ayaa ku yaalla. Buur ciidda waxaa ururiya dabaylaho dhacaya.

Lama degaan ciideed

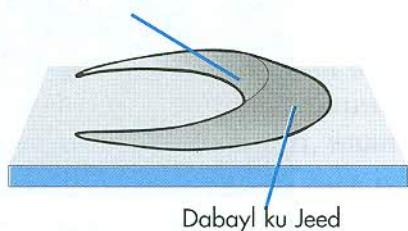
Waxqabadka 7aad

Eeg buur ciideedda kor ka muuqata. Dhinacee baad u malaynaysaa in ay dabayshu ka soo dhacayso? Sheeg sababta aad sidaasi ugu jawaabtay. Isku day in aad sawirto mid keli ah oo buur ciid ah.

Ma u eg yahay sawirkaagu muuqaalka hoos ka muuqda?

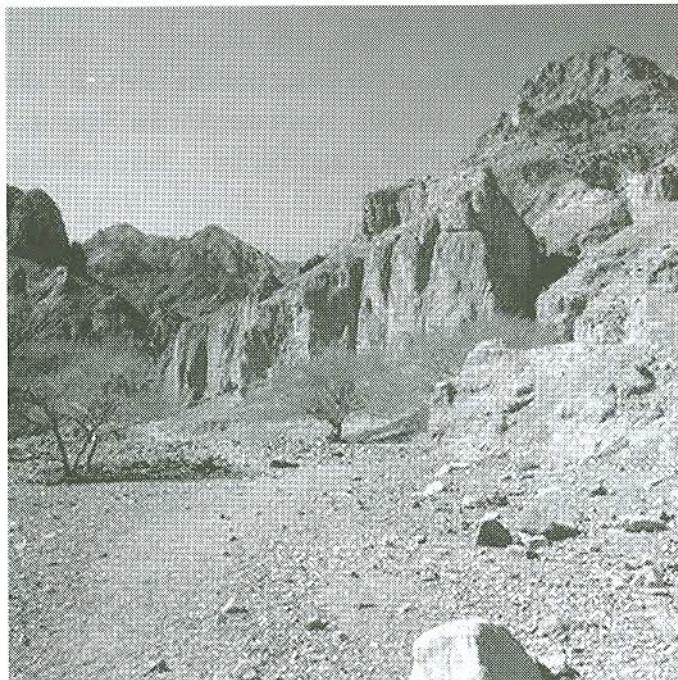
Sawirkani waxa uu muujinayo waxaa la yiraahdaa buur ciid-dhuleed. Waxaa qaabkani samaysmay markii socodka ciidda ay joojiyeen geedo ama dhagax weyni. Ciiddii dabayshu wadatay ayaa ku ururta geedka ama dhagaxa dabadiisa. Qayb ciidda ka mid ah ayaa hareeraha dhaafa, waxayna sameeyaan qaabka bisha oo kale.

Dabayl ka Jeed

Waxay ka samaysantaa lama degaannada ciiddu ku yar tahay, dabayshuna xoog weyn tahay. Burciid seefeedka jooggeedu waa dhowr mitir, dhorekeeduna waxaa uu gaaraa kilomitiro badan.

Lama degaan dhagaxeed

Lama degaan dhagaxeed

Lama degaan ciideedu wawa uu isugu jiraa ciid iyo dhagxaan, casaan iyo caddaan. 70% lama degaanka Saxaara waxaa uu ka kooban yahay lama degaan dhagaxeed. Wuxaan tusaale u soo qaadan karnaa lama degaan dhagaxeedka Liibiya oo ku fadhiya dhul bedkiisu gaadhayo $340,000 \text{ Km}^2$, waxaanu ka samaysmay haraagii badihii iyo webiyadii hore ee qallalay, laakiin waqtigan gebi ahaan aan biyo lahayn.

Lama degaan dhadhaabeed

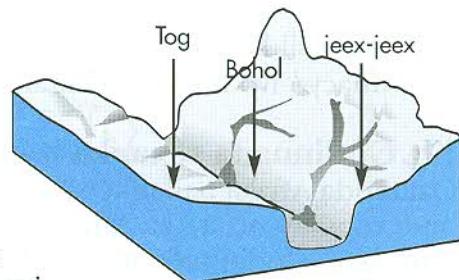
Lama degaan dhadhaabeedka waa qaab dhadhaab samays xiiso leh oo ka taagan bannaannada dhadhaableyda ah korkooda. Badanaa waxay ku xigaan lama degaan dhagaxeedka

Lama degaan dhadhaabeed

Dooxada qallalan

Dooxada qallalan waxaa mara biyo aan joogto ahayn oo badanaa ka soo rogmada buuraha dhinacyadooda. Marka roobabka waaweyni da'an, waxaa dhinacyada foorara ee buuraha ka soo qulqula daad xoog leh. Wuxuu qulqulayaa qaadaan dhagxaanta yar-yar iyo ciidda, waxaana ay ku tuulaan meesha uu ku dhammaado waadigu.

Haro milixeed

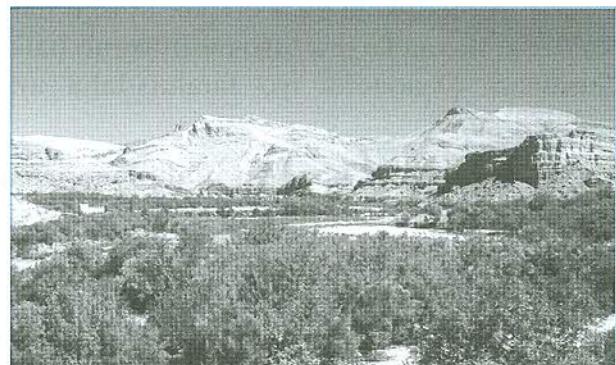
Haro milixeed

Haro milixeed waa dhul godan oo haro ahaan jirey, laakiin ay dhammaadeen kana uumi-baxeen biyihii fadhiiyey ka dibna ay ku soo hadhay milix. Milixdii laga guri jirey meelaha Haro milixeedka waxa lagu isticmaali jiray

ganacsigii ka gudbi jirey lama degaanka Sakaara.

Godin-biyoodle lama degaan

Godin-biyoodle lama degaan waa dhul ay ka dhow yihiin biyaha dhulka hoostiisa. Waa dhul carrossan ah oo leh ceel-gacmeedyo taageera nolosha dadka iyo xoolahaba.

oasis

X. Bannaannada xeebaha

Dhulka ku yaalla dacallada qaaradaha ee u dhow xeebaha baddu waa dhul hooseeya. Waxaa joogga dhulku ka bilaabmaa heerka badda, wuxuuna gaadhaa ilaa 400m. Xeebaha qaaradda Afrika waa ay dhuuban yihiin, waana ay isku eg yihiin. Wuxuu qulqulayaa qaadaan dhagxaanta yar-yar iyo ciidda, waxaana ay ku tuulaan meesha uu ku dhammaado waadigu. Dhulka galaa iyo webiyada afkoodu baddu soo gasho ee maraakiibtu soo geli karto.

kor buu u sii kacaa ilaa uu gaadho taagagga, webiyaduna waxa ay sameeyaan biyo dhacyo iyo hakiyeaal marka ay ku sii jeedaan badda.

Kh. Godinnada saxanka u eg

Qaaradda Afrika badankeedu waxay ka kooban tahay dhul laab-laabmay ama mid xoqmay oo ay ka samaysmeen qotino saxano ah oo ay u dhexeeyaan dhul sare. Godinnada muhiimka ah ee qaaradda Afrika waxaa ka mid ah:

- (i) Al-Jowf – godinka webiga Nayjar.
- (ii) Godinka Harada Jaad.
- (iii) Godinka webiga Nayl ee Suudaan.
- (iv) Godinka webiga Kongo.
- (v) Godinka Okofango ee Kalahari.

Ku muuji godinnada khariidadda Afrika ee ku taalla bogga 13aad.

D. Dooxooyinka webiyada iyo biyo shubka godinnadooda

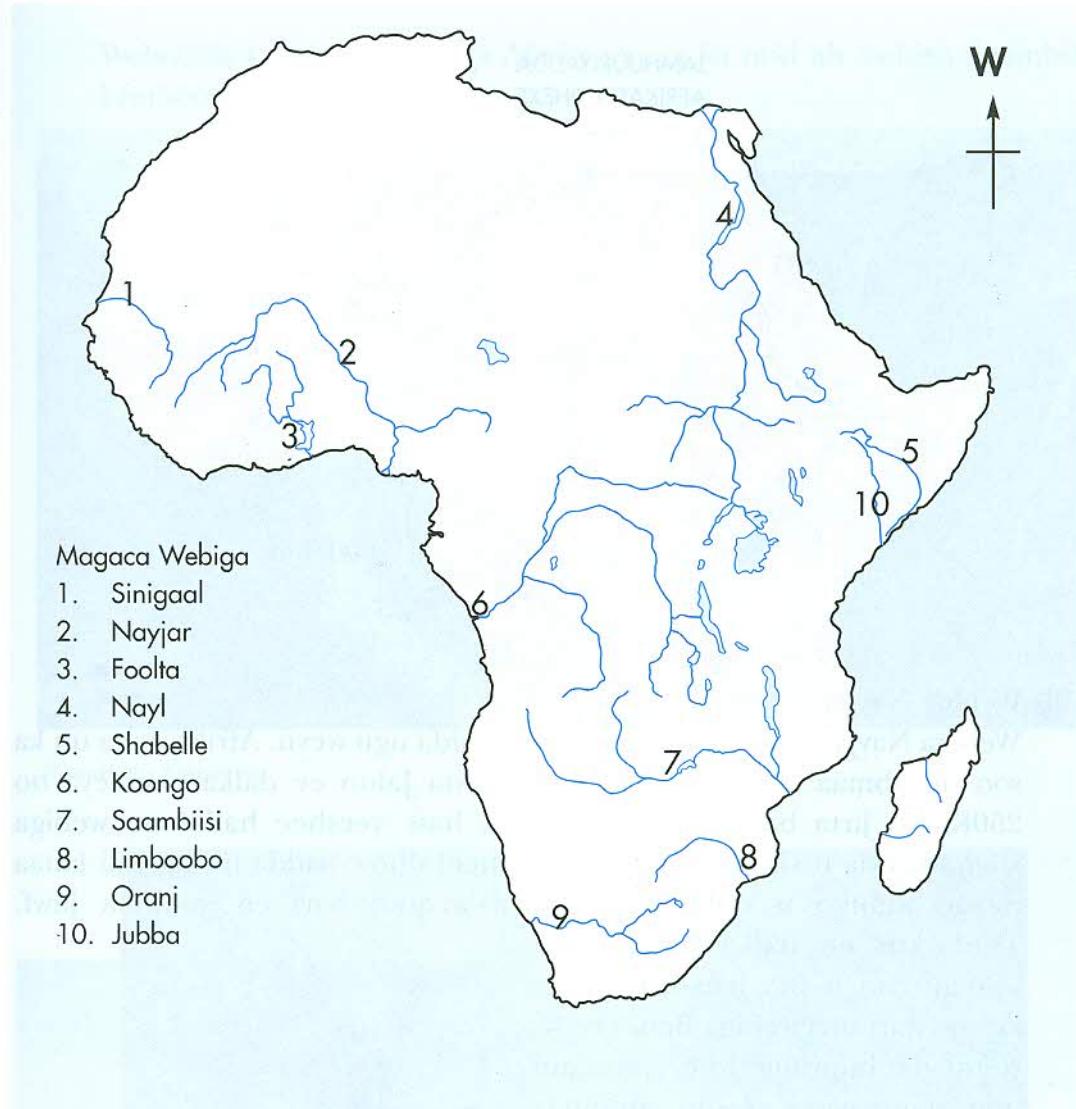
Qaaradda Afrika waxay leedahay dhowr ka mid ah webiyada ugu waaweyn dunida. Qaar badan oo webiyadaas ka mid ah aaya ka soo daadega taagagga qaaradda iyaga oo ka soo gudba biyo-dhacyo iyo hakiyeaal xidhiidhsan. Kuwaasi kuma fiicna gaadiidka webiyada mara, hase yeeshi waxaa laga sameeyaa quwadda korontada ee biyaha laga dhaliyo.

Nasiib darro, webiyada qaaradda Afrika ma gaadhsisna meel kasta, sidaasi darteed waxaa dhibaato ah in si waxtar leh looga wada faa'iidaysto biyaha webiyada. Dhul aad u ballaadhan aaya roobabku ku yar yihiin, meelo waxay helaan roobab kala go'a oo aan la isku hallayn karin, meelo kale biyihii baa ka batay, waxaa ka jira biyo-fadhiisinno ballaadhan sida kan Sed ee koonfurta Suudaan. Daadadka iyo fatahaadaha aaya waxyelleeya meelo kale oo ballaadhan.

Baro khariidadda hoos ku muujisan ee ku tusinaya webiyada waaweyn ee qaaradda Afrika. Magacow webiyadaasi, oo sheeg badaha waaweyn ee ay ku shubmaan.

(i) Webiga Nayl

Webiga Nayl waa ka ugu dheer dunida. Wuxuu ka soo bilaabmaa Harada Fiktooriya, Naylka Cad wuxuu soo maraa Ugaanda, ka dibna wuxuu u soo gudbaa Suudaan, halkaasi oo uu Khartuum kaga darsamo webiga Naylka Buluugga ah. Wuxuu galaa Masar ilaa uu ugu dambaynta galo Badda Cad ee dhexe. Laga soo bilaabo Harada Fiktooriya ilaa Badda Cad ee dhexe, dhererka webiga Niilka waa 5584Km. Haddii aynu gaadhno bilowga webiga Rufyironsa ee Burundi oo ah madaxa uu ka soo bilaabmo webiga Niil, markaasi waxaa dhererkiisu noqonayaa 6671Km.

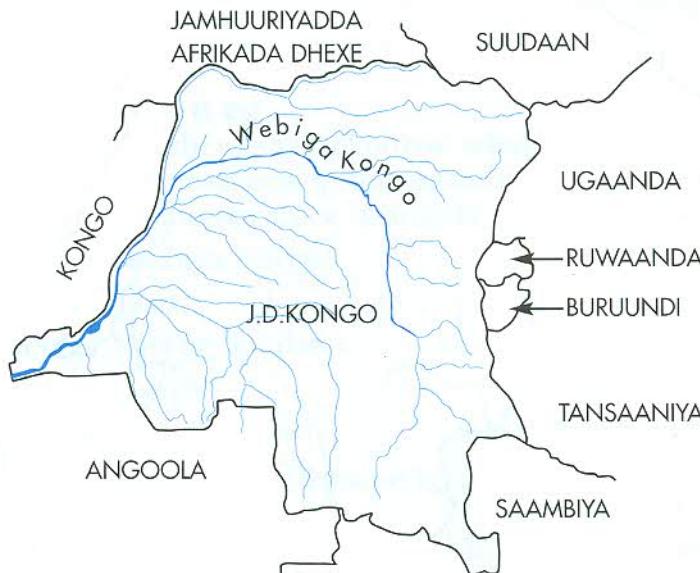

Webiyada Afrika

(ii) Webiga Koongo

Webiga Koongo waxa uu badda ku daraa 38% ee biyaha webiyada Afrika oo dhammi ay badda ku daraan. Waxa webiga biyihisu ka soo shubmaan dhul bedkiisu gaadhayo 4.1 milyan km².

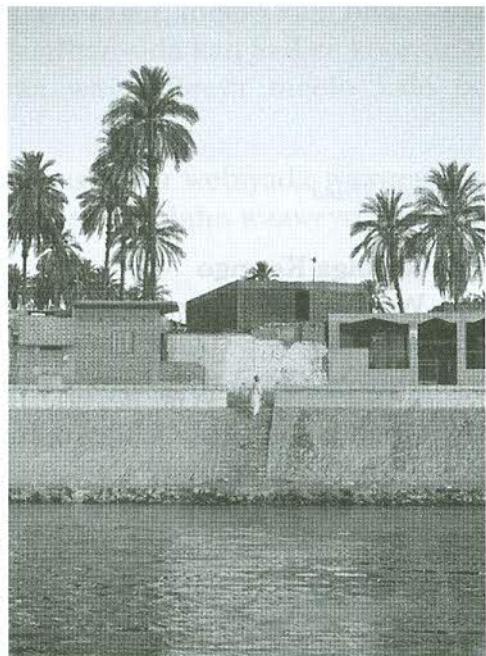
Biyaha badan ee webiga mara waxaa keena roobabka dhul-badhaha ee sanadka oo dhan da'a. Qaybta dhexe ee webigu waxay ku habboon tahay gaadiidka webiga, laakiin marka webigu ku dhowaado qaybiisa hoose wuu dhuubaadaa, waxaana uu yeeshaa biyo-dhac oo quwadda korontada ayaa laga dhaliyaa biyo-dhaca, ka dibna badda ayaa uu galaa.

Godinnada saxanka u eg ee Kongo

(iii) Webiga Nayjar

Webiga Nayjar waa ka saddexaad ee dunida ugu weyn. Afrika waxa uu ka soo bilaabmaa buuraleyda sare ee Fowta Jalon ee dalka Guneeya oo 250Km u jirta badweynta Atlantigga, hase yeeshii halkii uu webiga xagga badda u shubmi lahaa ee uu meel dhow badda uu ka gali lahaa waxaa webigu u qulqulaa dhinaca waqooyi-bari ee godinka Jawf. Timbuktu ee dalka Maali ayaa webigu aad u soo leexdaa, waxaa ku soo darsama webiga Benin ee ka rogmada buuraha Jo'e, waxaanu ugu dambaynta u soo qulqulaa dhinaca badweynta Atlantigga, halkaasi oo uu badda ka galoo gacanka Guneeya.

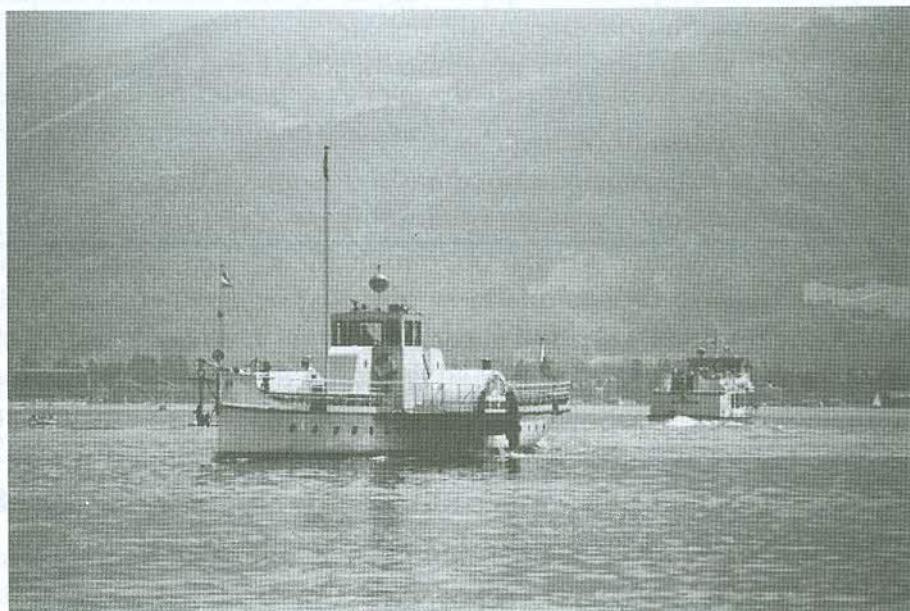

Webiga Nayjar

Webiyada kale ee qaaradda Afrika waxaa ka mid ah webiga Saambiisi, Limboobo iyo Oranj.

Biyo-dhaca Fiktooriya

Gaadiidka Webiga

Waxqabadka 8aad

Koox-koox u falanqeeya faa'iidada laga heli karo marka lagu ag-nool yahay webi weyn.

Sidee bay kuu caawinayaan biyaha joogtada ahi?

Maxaa faa'iido darro ah ee ku jirta?

Waxaa baruhu fasalka u qaybinaya lix kooxood, koox waliba ha qaadato mid ka mid ah webiyada Afrika ee aynu soo magacownay. Ha soo baaraan wixii macluumaa ah ee suurtagal ah ee ay heli karaan ee ku saabsan webiyada.

1. Sawir khariiddadda webiga aad qaadatay.
 2. Soo saar dalalka uu maro webigu.
 3. Ma jiraan wax mashaariic horumarineed ah oo ka scoda webiga?
 4. Cimilo nooceee ah ayaa webiga ka gudbaa?
 5. Dhir nooceee ah ayaa aad filaysaa in laga helo agagaarka webiyadaas? Xusuusnow in webiyadani dhaadheer yihiin oo badankoosu iskaga gudbaan cimiloojin iyo dhir kala duwan.
 6. Dad nooceee ah ayaa ku nool webiga agtiisa?
 7. Muxuu yahay mihnad dhaqameedka dadkaasi?
- Koox waliba ha isu sii qaybiyaan qaybo yar-yar oo mid walba loo xilsaaro in ay masuul ka noqdaan qodob gaar ah, tusaale;
- Qayb ka mid ah kooxda ayaa soo baadhi karta samayska qaabka webiga.
 - Qayb cimilada iyo noolaha.
 - Qayb kalena mashaariicda horumarineed ee webiga.
 - Qaybina nooca dadyowga ku nool webigaas.

R. Harooyinka iyo biyo fadhiisinnada

Harada waa meel godan oo dhulka korkiisa ah oo biyo ku urureen. Afrika waxaa ku yaalla harooyinka dunida ugu waaweyn sida Harada Fiktooriya iyo Harada Taanganiinka. Harooyinka kala duwan ee qaaraddu waxay leeyihiin astaamo kala duwan. Waxay isugu jiraan kuwo guntooda hoos u dheer tahay sida (kuwa ku dhaca dooxada weyn ee Rifti) iyo kuwa guntoodu gaaban tahay (sida Harada Jaadh).

Waxaa dooxada Rifti ku yaalla harooyin xiriirsan.

(Dib u tixraac bogga 8 oo magacow harooyinka)

Waxqabadka 9aad

Eeg harooyinka khariidadda ka muuqda.
 Maxaad ka dareentay qaabkooda?
 Xaggee bay harooyinka ka helaan biyaha?

Gobollada qallalan waxaa ku yaalla harooyin xidhan oo leh biyo aad u milix badan oo aan xareed ahayn. Harooyinkaas qaarkood waa xilliyeed, waxaana ka samaysma haro milixeet qallalan.

Harooyinka Magadi iyo Nakuuru ee Keenya waa harooyin milixeet.

Haro milixeedyada waxaa laga qotaa milixda. Tusaale, harada Magadi waxaa ka jira shaqooyin ganacsi oo milixda iyo toda lagaga gurto. Sidaa oo kale waxaa qarniyo badan laga ganacsan jirey haro milixeedyada lamaadegaanka Saxaarahaa.

Harada Jaadh waxay leedahay biyo xareed ah oo gaaban. Celceliska joogga biyuhu waa hal mitir iyo labaatan sentimitir (1 m iyo 20 sm). Webiyada gobolkaas waxay ku shubaan harada Jaadh, mana galaan badaha waaweyn. Habkan waxaa la yidhaahdaa (biyo-shubka gudaha). Biyo-shubka ku soo rogmada gudaha ee harada Jaadh waa kan ugu weyn ee qaaradda Afrika.

Marka lagu daro harooyinka dabiiciga ah, waxa kale oo jira harooyin dad samee ah ee ka samaysmay biyo-xidheeno waaweyn. Waxaa ka mid ah Harada Folta, ta Kariba iyo harada Naasir. Mashaariicdaasi biyo-xidheennada waxaa badankooda loogu talagalay in laga dhaliyo quwadda korontada iyo in lagu horumariyo biyo waraabka beeraha.

Biyo fadhiisinnada waa dhul hoose oo ay fadhiyaan biyo gaabani, qaarkood waa xilliyeed sida biyo fadhiisinka Okafango ee Botuswaana ee ugu weyn qaaradda Afrika. Webiga Okafango oo ka soo bilaabma dhulka sare ee Angola ayaa sameeya biyo fadhiisin weyn oo ku faafa gudaha dhulka marka webiga ku soo dhowaado lamaadegaanka Saxara. Marka daadadka fatahaaddu yimaadaan xilliga robabka waxaa laba jeer kordha dhulka biyo fadhiisinka, inkasta oo biyuhu ka baxaan ilaa dhawr meelood. waxaa uumi baxa ama dhulka gala dhammaan biyaha soo gala Okafango.

S. Biyaha dhulka hoostiisa

Biyaha ugu qiimaha badan ee aadami isticmaalaa waa kuwa dhulka hoostiisa ku jira. Waa biyo aan la arkayn ama aan la ogeyn meesha ay ku jiraan. Biyuhu waxay ku jiraan dhul aad u ballaadhan oo hoose. Waxaa la yiraahdaa biyohaye, waxaana lagula soo baxaa ceel-riig ama ceel-gacmeed.

Meelaha qaarkood biyuhu waxay u soo baxaan kor. Waxaa la yiraa godin-biyoodle lamaadegaan.

Layli naqtiiin ah

1. Waa immisa qaaradaha dunida?
2. Magacow laba waddan oo ka mid ah Afrika oo uu dhex maro dhul baruhu.
3. Magacow laba waddan oo Afrika ka mid ah oo uu dhex marto xariiqda dhig-dhexadu.
4. Magacow saddex dal oo ka mid ah Afrika oo ku yaal goloob barka waqooyi ee adduunka.
5. Magacow saddex dal oo ka mid ah Afrika oo ku yaal goloob barka koonfureed ee adduunka.
6. Sheeg meesha Afrika ugu sareysa.
7. Sheeg hal tusaale oo ah silsiladda buuraha oo ku sameysmay laalaabka.
8. Xaggee ku taallaa Karuu ?
9. Sawir oo magac ku qor barajaan ?
10. Sheeg magaca lama-degaanka ugu weyn Afrika.
11. Waa maxay waadi?
12. Xaggee ka yimaadaan biyaha Oasisku?
13. Magacow saddexda webi ee Afrika ugu weyn.
14. Xaggee buu ka yimaadaa webiga Nayjar.
15. Magacow laba haro oo dadku sameeyey oo ku yaal Afrika.
16. Magacow laba faa'iido oo ay leedahay in lagu ag nolosha webiga.
17. Magacow laba khasaare oo ay leedahay in lagu ag nolosha webiga.

Hordhac

Fasalkii lixaad waxa aad ku soo baratay:

- Qodobbada saameeya cimilada, joogga, loolalka, dabaylahu u dhawaanshaha biyaha.
- Noocyada roobabka sida; roob-buureedka.
- Cimilada dalalka Geeska Afrika.
- Baadka dalalka Geeska Afrika.
- Baadka dalalka Jabuuti, Eritareeya, Suudaan iyo Itoobiya.

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Sida loo cabbiro cimilo-gooreedka.
- Qaybaha cimilada gobollada Afrika.
- Waxyabaha saameeya cimilada.
- Roob-buureed iyo gufaacaale.
- Sida loo akhriyo jaantusyada shaxda cimilada.
- Carrada.
- Baadka dabiiciga ah.
- Saamaynta sarreeynta dhulka, cimilada iyo carradu ku leeyihii degmooyinka.

Ujeeddo:

Ardaydu waxay fahmi doonaan siyaabaha muuqallada juqraafiga u saameeyaan cimilo-gooreedka xilliyada dhaadheer. Waxa ay fahmi doonaan farqiga u dhexeeya cimilada iyo cimilo-gooreedka. Waxay aqoonsan doonaan in qorrxada Afrika leedahay aagag cimileedyo kala duwan. Isla markaana waxa ay xiisayn doonaan xidhiidhka ka dhexeeya cimilada, baadka iyo degmooyinka aadamaha.

Waxqabadka 1aad

Koox-koox u soo naqtima wixii aad ku soo barateen fasalka lixaad.

1. Waa maxay faraqa u dhexeeya cimilo-gooreedka iyo cimilada joogtada ah?
2. Cimilo nooce ah ayaa laga helaa deegaankaaga?
3. Goorma ayaa roobku ku da'aa deegaankaaga?
4. Maxaa cimilada ka dhiga mid kala duwan?
5. Sidee baa muuqaallada soo socda u saameeyaan cimilada:
 - joogga dhulka

- loolalka
- dabaylahaa
- u dhowaanshaha badaha waaweyn

Waxqabadka 2aad

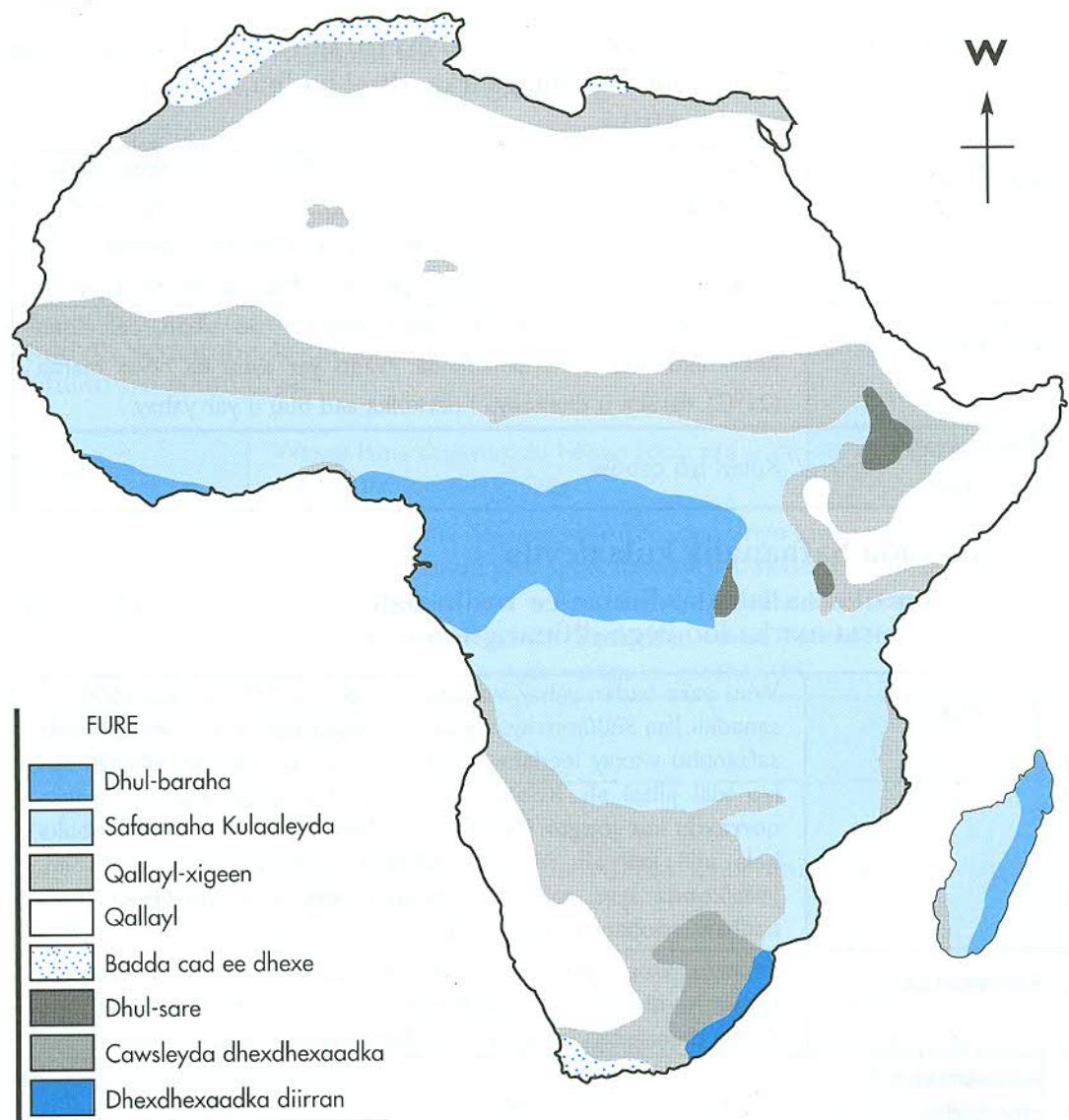
Ka bilow goobta cabbirka cimilo-gooreedka dugsigaaga.

1. Samee qalabka cimilo-gooreedka:
 - Xawaare
 - Roob-beeg.
 - Dabayl-sheege.
 - Jihodabayl-sheege.
2. Isku day in aad soo hesho heerkul-beeg nooca tilmaama heerkulka marka uu ugu badan yahay iyo marka uu ugu yar yahay. Adeegso garashadaada marka ay tahay kulayl, kulayl aad ah, neecaw qabow.
3. U samee fasalka shax lagu qoro cimilo-gooreedka maalin kasta; sida kan hoos ku qoran.

Maalin	Sabti	Axad	Istiin	Talaado	Arbaco	Khamiis	Jimce
Heerkul							
Roob							
Daruur							
Qorrax							
Maalin	Sabti	Axad	Istiin	Talaado	Arbaco	Khamiis	Jimce
Heerkul							
Roob							
Daruur							
Qorrax							

2.1

Cimilo-goboleedyada Afrika

Cimilo-goboleedka Afrika

Haddii aad eegto khariidadda Afrika ee kor ku muujisan, waxaaad dareemaysaa in qaaradda Afrika uu kala badho dhul-badhuhu. Wuxuu aad dareemaysaa in qaaradda Afrika badankeedu ku dhacdo labada kulaale dhexdooda, ka waqooyi iyo ka koonfureed. Cimilada Afrika waxaa badanaa saameeya loolalka marka laga reebo bariga Afrika oo dhulka sare uu aad u beddelo cimilada gobolkaasi. Cimilada dhulka u dhxeeyaa labada kulaale waxaa lagu magacaabaa Kulaaley.

Qaaradda Afrika waxay leedahay lix cimilo goboleed, waxaana ka mid ah:

B. Cimilada dhul-badhaha

Cimilada dhul-badhaha waxaa astaan u ah kulayl iyo qoyaan badan. Meelaha ay ku dhacdo waxaa ka mid ah agagaarka dhul-badhaha ee gobollada galbeedka iyo badhtamaha Afrika.

Roobka:	Nooca roobka ka da'a waa dul-ka-hoor. Waxaa uu xoog badan yahay labada xilli ee qorraxdu dul joogto. Sanadka oo dhan roobku waa uu da'aa. Celceliska roobku waa 1780mm sanadkii. Ilaa 3200mm ayuu gaadhaa meelaha qaarkood. Ma jiro xilli roobaad.
Heerkulka:	Heerkulku aad buu u sarreeyaa sanadka oo dhan, celceliska heerkulku waa 27°C sanadkiiba. Waqtii yar ayuu ka hoos maraa (21°C). Faraqa u dhexeeyaa heerkulka aad buu u yar yahay.
Astaamaha cimilada :	Kulayl iyo qabow

T. Cimilada Safaanaha kulaaleyda

Waxa uu ku dhacaa labada dhinac ee badhaalaha. Waxa uu u ballaadhan yahay koonfurta marka loo eego dhinaca woqooyiga.

Roobka:	Wuu yara badan yahay, waxaanu gaadhayaa 500mm ilaa 1500mm sanadkii. Ilaa 3800mm ayuu gaadhaa magaalada Free-town. Cimilada safaanuhu waxay leedahay xilliyoo muuqda oo kala ah xilli rooban iyo xilli jiilaal ah. Roobku wuxuu aad u da'aa Xagaagii marka qorraxdu kor joogto. Meelaha hela Jiilaal dheer waa kuwa roobka hela xilli keli ah. Meelaha xilliyada roobku dhaadheer yihiin, Jiilaalkooda ayaa gaaban. Safaanuhu wuxuu u dhexeeyaa dhul-badhaha rooban iyo dhulka qallalan
Heerkulka:	Dhinaca woqooyiga, heerkulku wuxuu gaadhaa 30°C sanadkii. Faraqa u dhexeeyaa heerkulka wuxuu sii kordhaa marka loo sii socdo dhinacyada koonfurta iyo bariga joogagga sare awgood.
Astaamaha cimilada:	ilaa xad waa kulayl iyo qoyaan, laakiin leh xilliyoo qallalan.

J. Qallayl xigeenka kulaaleyda

Qallayl xigeenka kulaaleydu waxa uu ku xigaa safaanaha. Gobolkan waxaa ka mid ah gobolka saaxil ee koonfur ka xiga lama degaanka saxaarah, dhulka beeraleyda Atlas ee u janjeedha dhinaca koonfurta iyo xeebaha badda Cas. Waxaa kale oo ka mid ah gobollada bari iyo dhexe ee Soomaaliya, xeebaha woqooyi iyo dhulka woqooyi-bari Keenya. Koonfur Afrika waxaa ka mid ah godanka Kaaruu.

Roobka:	Waxa uu helaa 250 – 500mm xilli roobaadku sanadkii, oo wuxuu gaadhayaa ilaa 3 bilood. Laakiin roobka la iskuma hallayn karo, waana uu yar yahay.
Heerkulka:	Heerkulka waa uu kala duwan yahay, hase yeeshi celceliska heerkulku waa 22°C ilaa 38°C
Astaamaha cimilada:	Kulul oo qallalan in kasta oo uu jiro xilli roobaad.

X. Cimilada lama degaanka

Waa cimilo kulul oo qallalan. Dhulka qallalan ee dunida marka la eego saddexdii meeloodba meel baa Afrika ku taalla. Lama degaannada ku yaal woqooyiga waxaa ka mid ah Sxaaraaha, koonfurta galbeedk ee Afrika waxaa ku yaal lama degaanka Kalahaari iyo Namiibiya.

Roobka:	Waxaa lama degaannadu helaan roob aad u yar oo xilliyeed ah iyo xilli qallalan oo aad u dheer.
Heerkulka:	In kasta oo lama degaannada Afrika lagu tiriyo kuwo kulul haddana way ku kala duwan yihiin gobollada Afrika. Sanadka oo dhan waxay leeyihiin heerkul aad u kala fog oo isbedbeddela xataa maalin gudaheed. Lamadegaanka Sxaaraaha waxaa heerkulku gaadhayaa 50°C , laakiin habeennada waxaa uu gaadhaa 0°C .
Astaamaha cimilada:	Kulayl iyo qallayl

Kh. Cimilada dhulka sare ee Afrika

Dhul badan oo ku dhaca dhul-badhaha Afrika ayaa aan lahayn cimilo badhaale, waxaana beddela joogga dhulka.

Roobka:	Roobku ma xidhiidhsana, waxaana uu ku xiran yahay qaabka dhulka iyo sida ay u hesho roob buureedka. Dhulka qaar baa ku dhaca dhinaca buurta ee roob ka-jeedka ah. Dhulkaasi waa qallayl. Waxaa ka mid ah Dooxada Rift ee Keenya. Dhulka sare waxaa uu helaa roob gaadhaya 2000mm sanadkii. Dhulkani waxaa uu helaa laba xilli roobaad sida dhulka Safaanaha kulaaleyda.
Heerkulka :	Celceliska heerkulku waxaa uu gaaraa 5°C ka qabow yahay taagagga hoose. Heerkulka dhulka sare waa 16°C . Marka kor loo sii kaco ayaa hawadu sii qabowdaa. Baraf joogto ah ayaa saaran fiiqa buuraha dhaadheer ee Kiliminjaaro iyo Buurta Kenya.
Astaamaha cimilada:	Qabow iyo qoyaan.

D. Cimilada Badda Cad ee dhexe

Qaaradda Afrika laba meelood ayaa ay ku dhacdaa cimilada Badda Cad ee dhexe. Midi waxay ku dhacdaa halka ugu fog ee waqooyi galbeed Afrika. Tan kalena meesha ugu fog ee koofurta galbeed Afrika. Marka aad ka sii durugto dhul-badhaha waxaa sii yaraada saamaynta qorraxda.

Bisha	Halka qorraxdu joogto	Magaca loo yaqaan
Maarj	Dhul-badhaha	Habeen iyo maalin isle'eg
Juun	Kulaalaha waqooyi	Habeen iyo maalin kala dheer
Sibtembar	Dhul-badhaha	Habeen iyo maalin isle'eg
Diisambar	Kulaalaha koonfureed	Habeen iyo maalin kala dheer

Gobollada cimilada Badda Cad ee dhexe waxay helaan xilli si cad u muuqda oo kala ah Xagaa qallalan oo kulul iyo Jiilaal qabow oo roobban. Labada gobol ee qaaradda Afrika ee hela cimiladaasi waxaa isku lid ah xilliyadooda. Marka ay Jiilaal tahay galoob-badhka waqooyi waa Xagaa galoob-badhka koonfureedna.

Roobka:	Roobku waxa uu da'aa xilliga qabow ee Jiilaalka, waxaana uu gaadhaa ilaa 750mm sanadkii. Xilliga kulaylkuna waa qallayl.
Heerkulka:	Celceliska heerkulka ee Xagaagii waa 24°C , Celceliska heerkulka ee Jiilaalkii waa 13°C .
Astaamaha cimilada	Xagaa kulayl oo qallalan, Jiilaal qabow oo qoyan.

Marka laga reebo lixdaas cimilo ee aynu soo sheegnay waxa kale oo jira laba cimilo oo yar-yar oo laga helo koonfurta Afrika, waxaana ay kala yihiin:

R. Cawsleyda cimilo dhexdhedaadka

Waxay ku dhacdaa taagagga koonfur Afrika ee loo yaqaano (Hay Feld). Waxaa saameeyey joogga dhulka, u dhawaanshaha badweynta iyo dabaylahu isbedbeddela.

Roobka:	Roobku waa yar yahay, waxaan u dhixeyaa 762mm dhinaca bariga iyo ilaa 400mm dhinaca galbeed.
Heerkulka:	Celceliska heerkulka sanadku waa hooseeyaa, waxaana uu u dhixeyaa 10°C ilaa 18°C . Gobolkaasi waxaa ka dhaca qabow biyaha barafa ka dhigi kara (0°C).
Astaamaha cimilada	Qabow yar iyo qoyaan.

S. Cimilada diirrimaad – dhexdhexaadka

Waa cimilo diirran oo qoyan. Waxaa saamayn ku leh ku dhawaanshaha maayadda badda ka soo dhacda, aadna isuma bedbeddesho.

Roobka:	Roob ayaa ay heshaa sanadka oo dhan, waxaana keenay dabaylaha koonfur bari ee ganacsiga. Waxay heshaa 1000mm oo roob ah sanadkii.
Heerkulka:	Waa cel-celis 20°C sanadkii.
Astaamaha cimilada	Diirrimaad iyo qoyaan.

Waxqabadka 3aad

Adiga oo adeegsanaya khariidadda cimilada Afrika, sheeg nooca cimilo ee aad ka filaysid in aad ka hesho magaaloooyinka soo socda:

- Kayb Taawn, Akra, Tuunis, Timkubtu, Lusaka, Durban, Addis-Ababa, Windho'ek, Agaded.

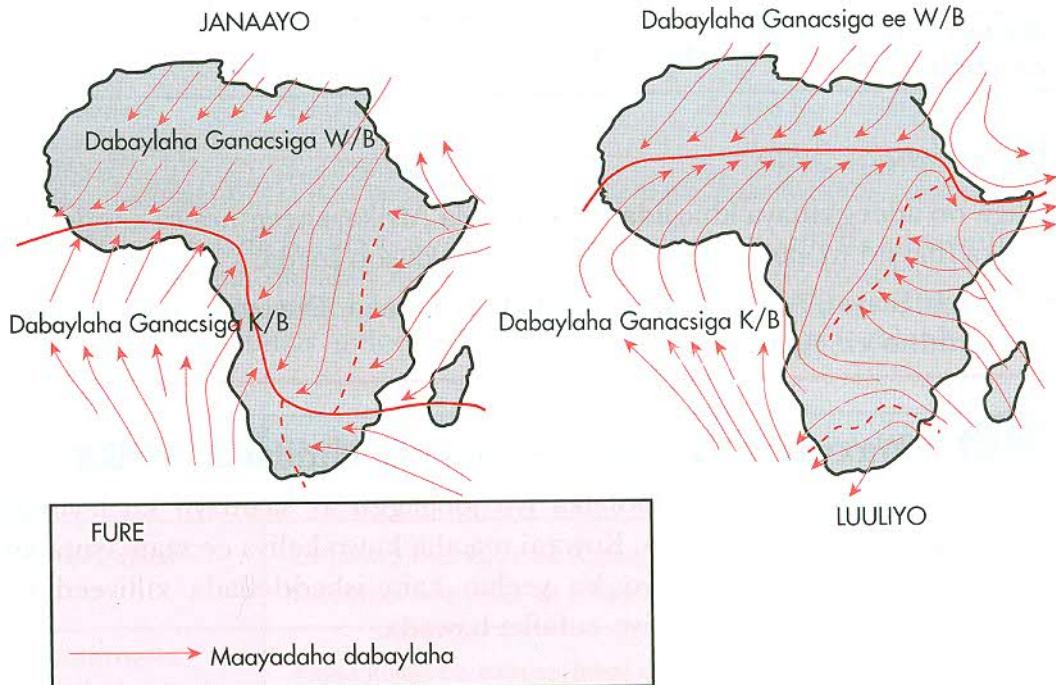
2.2 Waxyaabaha kale ee saameeya cimilada Afrika

Waxa aynnu soo xusnay in loolalka iyo joogaggu ay saamayn ku leyihiin cimilada gobollada kala duwan. Kuwani ma aha kuwo keliya ee saamaynta ku leh, ee waxa kale ee saamayn ku yeelan kara isbeddellada xilliyeed ee dabaylaha, cadaadiska gibilka iyo cufafka hawada.

Dabayli waa hawo socota. Dabayluhu waxaa ay leeyihiin astaamo kala duwan, waxaana ay ku xidhan tahay meesha ay soo marto ama ka timaaddo. Dabaysha diirran ee ka timaadda badweyn ta waxay waddaa qoyaan. Marka dabayshaasi dhulka gaadho waxaa kor u leexiya buuraha iyo dhulka sare, ka dibna waa ay qabowdaa, waxaana da'a roob. Sidaasi si la mid ah, haddii dabayshu ka timaaddo lama degaanka waa dabay gallalan oo kulul. Wax roob ahna ma keento.

Waxqabadka 4aad

Eeg khariidaddan hoos ku sawiran, dabaylahee ayaa u eg kuwo qoyan, kuwee ayaana u eg kuwo qallalan.

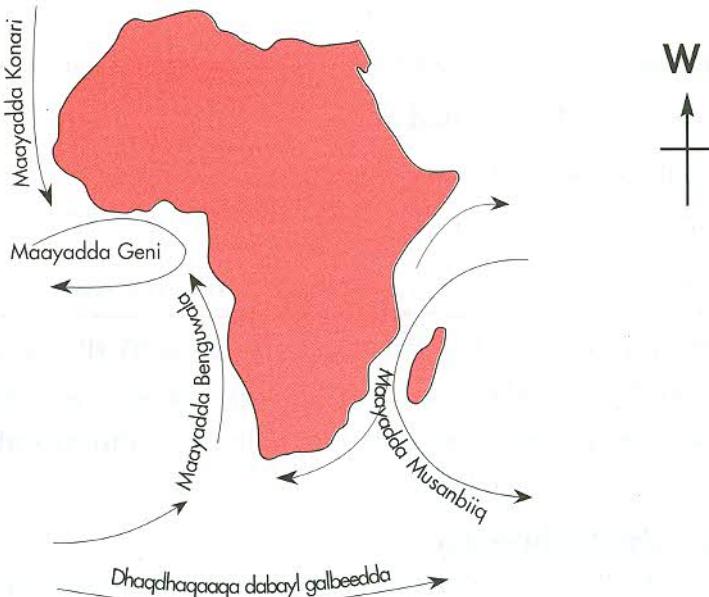

Maayadaha dabaylahe Afrika ee joogtada ah

Maayadaha (Mawjadaha) Badweynnada

Maayadaha badweynnadu had iyo goor waa ay socdaan.. Maayadaha badweynnadu waxay ku dhacaan jiho keli ah, waxaana saameeya dabaylahe kale, xaddiga milixda biyaha ku jirta, heerkulka iyo wareegga dhulka. Maayadaha badweynnada qaar baa ka taga dhul badhaha waana diirran yihiin. Kuwa kale ee ka yimaadda cidhifyada duniduna waa qabow.

Eeg khariidaddan muujinaysa maayadaha badweynnada ee dunida ka dhaca. Sheeg kuwa aad u malaynayo in ay diirran yihiin iyo kuwa aad u malaynayo in ay qabow yihiin.

Maayadaha Badweynnada ee Afrika

Koobid roobka Afrika

Roob sanadeed	Faailo
0-250mm	Gobolka roobkan helaa waa lama degaan aan helin roob ku filan midhaha beeraha. Baadka badiiciga ah waa dhir gaa-gaab teel-teel ah oo kala durugsan, kuwaasi oo si gaar ah u qabatimay cimilada qallalan iyo xaaladaha adag ee abaarta.
251-500mm	Waxay noqonaysaa meel qallayl xigeen ah. Waxaa uu roobku noqon karaa mid aan la isku hallayn Karin. Xilli roobaad wuu jiraa, laakiin wuxuu noqon karaa mid aan ku fillayn mar-marka qarkood.
501-1000mm	Waa gobol hela roob wanaagsan oo la isku hallayn karo. Beero qodashada waa mid guuleysata.
Dhulka hela in ka badan 1000mm	Waa roob xad dhaaf ah, wuxuu keeni karaa daadad iyo fatahaad baabi'isa dalaggii la beeray. Biyaha badan ee roobku waxay keeni karaan nabaad-guur, haddii dhulka laga jaro baadkii ku yaallay.

2.3 Noocyada Roobka

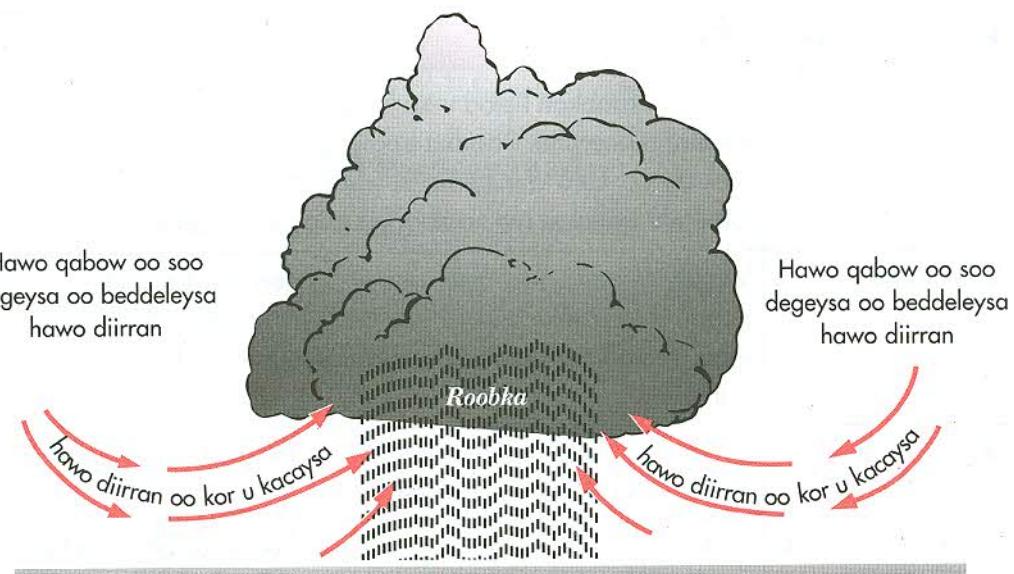
Waxqabadka 5aad - Naqtiiin

1. Bilahee roobka ugu badani da'aa?
2. roobabka xaggee baa ay ka yimaadaan?
3. Maxaa dhaliya roob-buureedka?
4. Sawir jaantus muujinaya roob-buureedka da'aya.

Roob-buureedka waxaa uu badanaaba ka da'aa dhulka sare ee ay u dhow yihii gobol biyo ballaadhan ama badweyn. Meelaha kale ee aan lahayn qaab dhuleekan waxaa ka da'a roobabka kale ee muhiimka ah ee roobka dul-ka-hoorka iyo ka gufaacaalaha.

Roobka dul-ka-hoorka

Waxaa uu ka da'aa meelaha kulul ee roobkuna ku badan yahay sida cimilada badhaalaha roobban, waxaana maalin kasta u da'aa hab isku nooc ah. Gelinka dambe ayuu mar kasta da'aa, gelinka horena dhulku waa kulayl iyo huur, waxaana uumi baxa biyihii dhulka jiifay. Marka uumigu kor u kaco ee uu daruuro noqdo ayaa haddana gelinka dambe roob weyni soo da'aa. Habkani waa meerto cimilo-gooreed sida ka muuqata jaantuska hoos ka muuqda.

Jaantus muujinaya roobka dul-ka-hoorka

Roobka gufaacaale

Roobkani waxaa uu ka samaysmaa hawo diirran oo biyo iyo daruuro sidda iyo hawo qabow oo iska hor yimid. Hawadii diirranayd iyo daruurihi ayaa kor u kaca, waxaana hoos marta tii qaboobeyd, halkaasna waxaa ka dhasha roob wata dabayl ufo ah iyo gufaaco dhibco roob oo xoog leh. Waxaa roobkani ka da'aa meelaha ay ku kulmaan dabaylaha heerkulkoodu kala duwan yahay.

2.4 Shax iyo jaantusyo cimilo

Eeg Tusaha cimilo ee hoos ku qoran.

Bisha	J	F	M	A	M	J	L	O	S	O	N	D
Heerkulka ($^{\circ}\text{C}$)	22	23	23	22	22	21	22	22	22	22	23	23
Roobka (mm)	120	69	150	206	114	66	84	193	226	150	150	151

- Eeg xarriiqda hoose ee sheegaysa warbixinta roobka ka da'a goobta qiyaasidda cimilo-gooreedka bil kasta. Roobkan waxaa lagu qiyaasay milimitir. Roobka da'ay sanadkii waxaa lagu heli karaa marka la isku geeyo tiradii da'day bil kasta. Haddaba waa maxay tirada roobkii ka da'ay goobtaasi sanadkii oo dhan?
 - Eeg roobka bil kasta da'ay, soo saar bishii ugu roobka badnayd iyo tii ugu roobka yarayd.
 - Ma jiraan bilo aanu roobku di'in ?
- Eeg xarriiqda tusaya heerkulkii la diiwangeliyey. Heerkulkii ugu badnaa ee la diiwaangeliyey maalin kasta oo bisha ka mid ah isku mid ma aha. Marka bil kastaa ay dhammaato waxaa la isku geeyaa heerkulkii maalin kasta, ka dibna waxaa loo qaybiyaa tiradii maalmaha ee ay bishu ka koobnayd. Halkaas waxaa lagu soo saaraya celceliska heerkulka ee bishaasi. Tusaha kore wuxuu qoray celceliska heerkulka ee bil kasta oo lagu qéexay darajada selsiyas ($^{\circ}\text{C}$).

Halkan waxaa lagu muujiyey heerkulkii maalin kasta la diiwaan gelyey bishii Abriil. Haddaba, waa maxay celceliska heerkulka ee bishaasi ?

Maalinta	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Heerkulka	25	24	24	23	26	27	24	23	23	21	20	23
Maalinta	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24
Heerkulka	22	25	26	24	23	23	23	22	24	25	26	26
Maalinta	25	26	27	28	29	30						
Heerkulka	24	23	24	24	25	27						

3. Heerkulku waxaa uu isbeddelaa maalin kasta iyo bil kasta. Bilaha qaarkood waa ay ka kulul yihiin kuwa kale. Waa aynu diiwaangelin karnaa isbeddelka bishaasi ku dhaca innaga oo qoondaynayna heerkulkii ugu hooseeyey ee la diiwangeliyey, tusaale (21°C). Waxaa aynu ka jaraynaa heerkulkii ugu sarreeyey ee la diiwaangeliyey bishaasi, tusaale (27°C). waxaa aynu oranaynaa heerkulka bishii Abril wuxuu ahaa (6°C) goobtaasi lagu qiyaaso cimilo-gooreedka.
4. Bal haddana eeg qiyaas sanadeedka ka muuqda jaantuska. Soo saar faraqa u dhexeeya ee sanadka oo dhan.
5. U adeegso macluumaadka aad heshay si aad u soo saarto nooca cimilo goboleedka uu ku yaallo goobtaasi lagu cabbiray cimilo-gooreedka.
 - Roob sanadeedku waa 1679mm. Taasi waa roob badan.
 - Ma jirin bil aanu roob di'ini, inkasta oo biluhu kala roob yaraayeen, haddana sanadka oo dhan roobku wuu da'ayey.
 - Faraqa u dhexeeya heerkulka waa 2°C . waana faraq aad u hooseeya. Heerkulku wuu xidhiidhsanaa, waanu yara sarreeyey.

Waxaa aynu go'aan ku gaadhi karnaa in goobtaasi lagu cabbiray cimilo-gooreedku ay ahayd gobolka cimilada dhul-badhaha, sababta oo ah waxaa ka da'ayey roob badan sanakii oo dhan, faraqa heerkulkuna aad buu u hooseeyey. Laakiin heerkulku uma uu surreynin sida lagu yaqaano gobolka dhul-badhaha. Waxaa laga yaabaa in goobtaasi uu saamayn ku lahaa joogga dhulka.

Run ahaantii, waxaa goobtaasi lagu cabbiro cimilo-gooreedku ku taallaa magaalada Ya'undi ee dalka Kamaruun.

Waxqabadka 6aad

Aqoontii aad korodhsatay u adeegso in aad ku akhrido jaantusyada cimileed ee soo socda.

- Roob intee le'eg baa ka da'ay?
- Waa immisa faraqa heerkulku?
- Waa intee kulaylka?
- Cimilo-goboleedkee bay ku dhacdaa goobtaasi?

Tusaale 1

Bisha	J	F	M	A	M	J	L	O	S	O	N	D
Heerkulka ($^{\circ}\text{C}$)	21	24	26	33	35	38	38	40	38	33	30	24
Roobka (mm)	0	0	0	78	65	59	0	0	0	46	33	20

Tusaale 2

Bisha	J	F	M	A	M	J	L	O	S	O	N	D
Heerkulka (°C)	30	31	31	31	30	29	28	28	29	29	29	30
Roobka (mm)	250	250	325	300	213	25	25	25	100	275	380	200

Tusaale 3

Bisha	J	F	M	A	M	J	L	O	S	O	N	D
Heerkulka (°C)	22	24	27	32	31	27	26	25	26	26	25	23
Roobka (mm)	0	0	0	25	75	125	200	325	150	25	0	0

Tusaale 4

Bisha	J	F	M	A	M	J	L	O	S	O	N	D
Heerkulka (°C)	21	20	20	17	15	13	12	13	15	16	18	20
Roobka (mm)	12	12	15	50	90	110	87	87	50	35	0	5

Tusaale 5

Bisha	J	F	M	A	M	J	L	O	S	O	N	D
Heerkulka (°C)	16	16	17	18	18	20	20	20	21	20	18	16
Roobka (mm)	13	13	13	0	0	0	0	13	13	13	13	25

2.5 Carrada Afrika**Waxqabadka 7aad**

Maxaad ka taqaannaa carrada?

1. Kooxo u fadhiista oo falanqeeya:

- Carro-ciideed, carro-dhoobey , iyo carrada isugu dhafan ciid + dhoobo + walxo noole ah ama dhintay.
- Carro qoto gaaban, mid qoto dheer.
- Carro folkaano.
- Carro hodan iyo carro aan hodan ahayn.
- Carro-guur iyo ilaalinta carrada.

2. Carrada deegaankaaga sidee baa ay u eg tahay?
 - Waa sidee midabkeeda?
 - Intee baa ay qoto dheer tahay?
 - Sidee baa ay hodan u tahay?
 - Waa sidee baadka dabiiciga ah ee ka baxa?
 - Ma carro-guur baa ku dhacay?
 - Maxaa dhaliya carro-guurka ?
3. Ma magacaabi kartaa meelo aad ka filayso in ay leedahay carro hodan ah.

2.6 Baadka dabiiciga ah

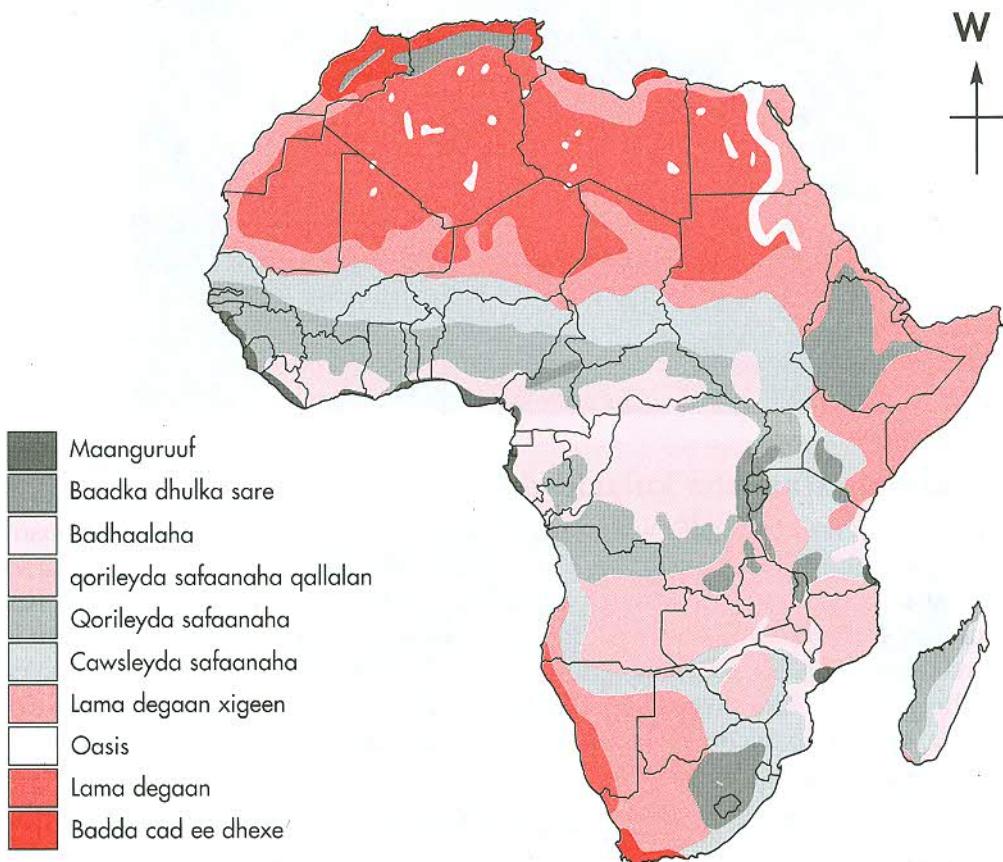
Cimilada iyo carrada waxay saameeyaan nooca baadka iyo dalagga beeraha ee ka baxa. Ku guuri buugaaga qoraalka jaantuska hoos ku qoran. Marka aad akhrido casharka ku saabsan baadka, ka jawaab oo buuxi meelaha bannaan.

Waxqabadka 8aad

Gobol cimileedka	Baadka dabiiciga ah	Halka laga helo
Badhaalaha		Godinka Kongo, galbeedka Afrika
Safaanaha kulaaleyda		
Qallayl xigeen		
Lama degaan qallalan		
Dhulka sare		
Badda Cad ee dhexe		
Cawsleyda cimilo dhexdhexaadka		
	Kaymaha Maangaruuf	

Baadka dabiiciga ahi waa dhirta iyo cawska ka baxa meel iyada oo aan dadka saameyn ku yeelan ama faragelin. Qarniyo fara badan ayaa aadamigu dhulka wax kabeeranayey. Sidaasi darteed, baadkii la beeray ayaa meelaha qaarkood ka batay kii dabiicga ahaa.

Eeg khariidaddani muujinaysa goobaha baadka dabiiciga ah ee Afrika. Is barbardhig khariidadda cimilooyinka Afrika ee bogga 21.

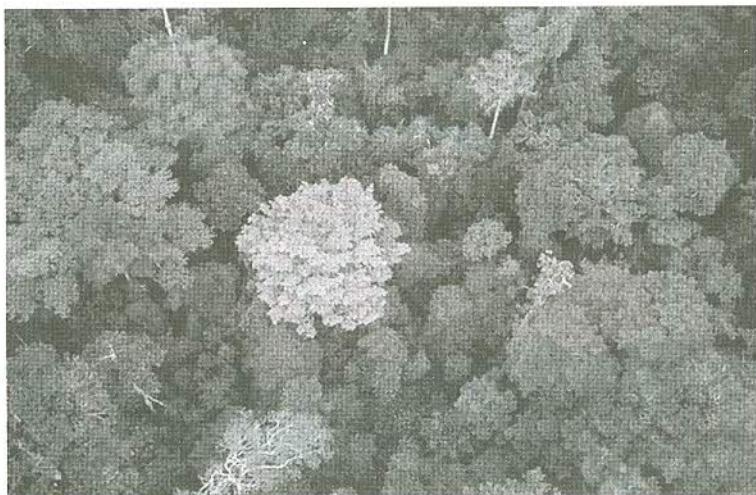

Baad Goboleedka Afrika

Baad Goboleedka Dabiiciga ah ee Afrika

1. Baadka Badhaalaha

Baadka badhaalaha waxaa uu ku xidhan yahay roobka badan iyo heerkulka sare ee badhaalaha. Waa meelaha leh kaymaha badhaalaha roobban. Xaaladda ka jirta gobolkaasi waxay ku habboon tahay in ay ka baxaan dhirta dhaqsaha u baxda ee aad u dhaadheeraata. Waxaa ka baxda dhir qiimo leh oo loox adag, waxaana ka mid ah *teak, ebong iyo mahogany*. Dhirta aad ayay isugu dhaw-dhawdahaya, waxaana ay dhulka ku sameeyaan dabool. Waxay dhirta dhulka ka qariyaan qorraxda. Dhirta gaagaaban waxaa ku adkaata in ay ka hoos baxaan dhirta, laakiin waxaa jirta dhir geedaha isku marta oo fuusha dhirta baarkooda. Kaymaha kulaaleyda roobban ee qaaradda Afrika waxay fidsan yihiin ilaa 600Km koonfur iyo waqooyi dhul-badhaha. Kaymahani caan kuma aha bariga Afrika, waxaana u sabab ah joogga dhulka.

Kaymaha roobban

2. Baadka safaanaha kulaaleyda

Baadka safaanaha kulaalaydu waxaa uu ku xigaa keymaha badhaalahaa roobban ee waqooyi, koonfurta iyo bariga. Baadkani waxaa uu daboolaa 65% bedka qaaradda Afrika. Waa cimilo ka qallalan tan badhaalahaa, baadkuna aad iskuma cufna. Kolba marka laga sii durko dhul-badhaha waxaa sii yaraada roobka. Baadka safaanuhu isku mid ma aha meel kasta. Meelaha u dhow dhulbadhaha waxaa baadku isugu jiraa caws dhaadheer iyo dhir isku dhaw-dhaw. Baadku wuxuu ku sii cufan yahay meelaha u dhow webiyada. Waa goobaha qoyan ee dhirta qorileyda safaanaha. Waxaa aan tusaale u soo qaadan karnaa baadka dhirta qorileyda Miyomba ee Tansaaniya.

Dhirta qorileyda qallalan ee safaanaha waxaa kale oo loo yaqaan safaanaha Suudaan, waana meelaha roobku ku yar yahay. Cawsku wuu gaagaaban yahay, dhirtuna isuma dhadhwaa. Geedka baabab ayaa caan ku ah meelahaasi. (baabab waa geed leh jirid buuran oo uu ku kaydsado biyaha).

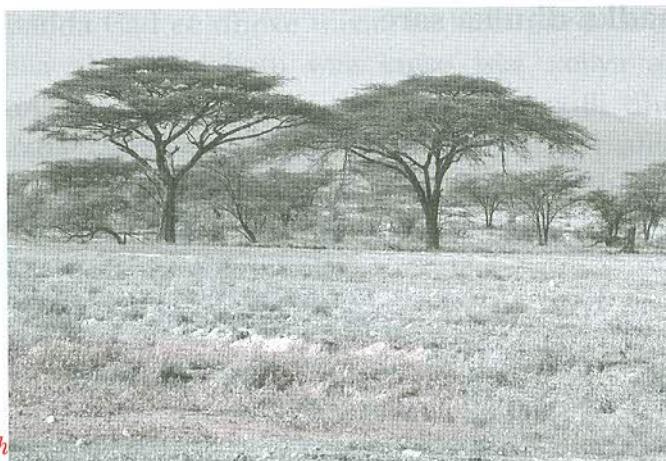
(c) www.christoph-grandt.com

Baadka safaanaha

3. Baadka qallayl xigeenka ah

Gobolka leh baadka qallayl xigeenku waxaa uu u dhexeeyaa safaanaha dhirta qorileyda qallalan iyo gobolka leh lama degaanka. Waxaa roobka ka da'aa u dhexeeyaa 250mm ilaa 500mm. Roobka la iskuma hallayn karo, waxaana badankiisu u soo da'aa qaab roob kooban oo ufo wata.

Baadka ka baxa gobolkaasi waxaa uu leeyahay dhir u adkaysata qallaylka, dhirtu waxa ay awoodi karaan in ay isku celiyaan abaaraha dhaadheer, waxa ay leeyihiin xididdo dhaadheer, jirrid adag, caleemo yar-yar oo ay tuuraan xilliga qallaylka iyo qodax ka celisa xayawaanka si aanay u daaqin. Waxaa ka mid ah dhirta lagu magacaabo akaashiya. Marka lama degaan xigeenku sii qallalo, waxaa keli ah oo noolaan karaa cawska iyo dhirta geed-gaabka ee u baratay. Baadka qallayl xigeenka ah waxaa uu halis u yahay in dab qabsado, xoolo daajin, xaaluf iyo baadka oo la jaro si beero looga samaysto.

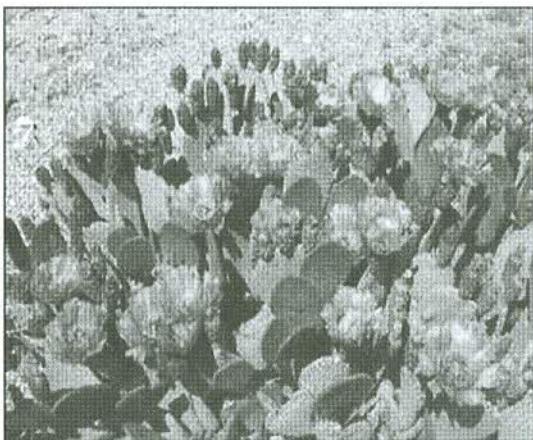

Baadka qallayl xigeenka ah

4. Baadka lama degaanka

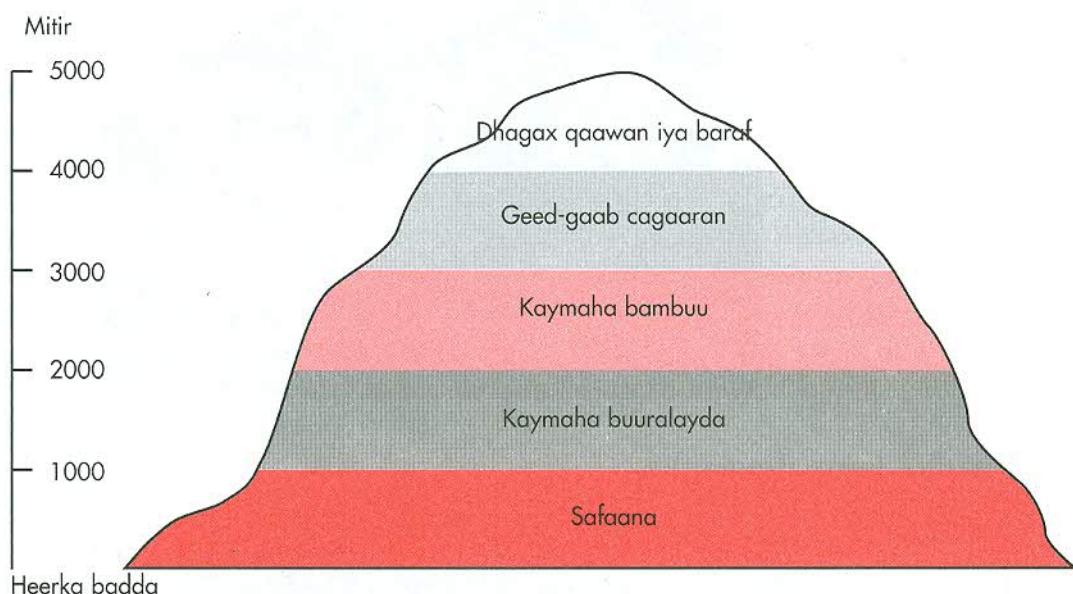
Baadka lamadegaanka waxaa laga helaa lama degaanka Saxaraha iyo kan Namiibiya. Dhirta lamadegaanku waxa ay qabatimeen hawada qallalan ee roobka yar iyo heerkulka faraqa weyni u dhexeeyo. Dhul aad u ballaadhan oo lamadegaanka ka tirsan ayaa aan baad lahayn. Waxa ay dhirtu ka baxdaa laagaha iyo dhulka godan ee ay ku ururaan biyaha roobka.

Dhirta ka baxda lama degaanka waxaa ka mid ah tiinka iyo dhirta kale ee biyaha kaydsata, midhaha dhirta qaarkood waxay adkaystaan xilli dheer ilaa ay ka helaan qoyaan ku filan oo ay ku soo bixi karaan. Marka ay dhirtu soo dhalato ee ay soo baxaan deg-deg bay u u koraan oo ubax u dhalaan, ka dibna waxay ku dhintaan laba ilaa saddex maalmood. Dhulka qallalan ee Koonfur Afrika waxaa marka roobku da'o isla markaaba ka soo baxa geedo yar-yar oo leh ubax midabo kala duwan leh.

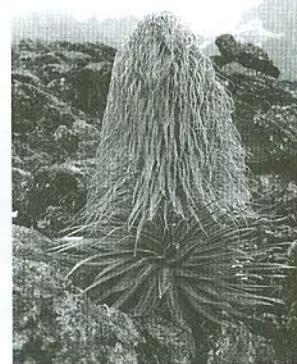
baadka lama degaanka

5. Baadka dhulka sare

Joogga dhulku waxaa uu kaalin weyn ka qaataa cimilada, sidaasi oo kale aaya baadka u saameeyaa. Buuraha dhaadheer ee Afrika sida Kiliminjaaro waxaa baadku isbeddelaa marka joogga dhulku kor u sii kaco. Eeg sawrika hoose oo arag sida baadku isula beddelayo jooggga dhulka.

Waxa ka baxa geedo aan caadi ahayn sida geedo aad u waaweyn oo ah nooca *heather groundsel*, iyo *Lobeeliya*. Xaaladaha bixitaanka geedahaasi waxa qayra-caadi ka dhigay kulaylka badan ee maalintii iyo qabowga badan ee habeenkii. Ilaa 3000 nooc oo ah geedaha ka baxa buuraha Afrika aaya aan ka bixin meel kale oo dunida ka mid ah.

Baadka dhulka sare

6. Baadka cimilada Badda Cad ee dhexe

Meelaha leh cimilada Badda Cad ee dhexe waxaa ka baxa geedo u gaar ah cimilada dhexdhexaadka ah. Geedahani waa kuwo iska xejiya abaarta, sababtoo ah waxaa cimiladaasi leedahay roob kooban iyo xilli dheer oo qallalan. Dhirta ka baxda cimilada woqooyiga waxaa ka mid ah dhirta saytuunka, *cork, Juniper iyo oak*. Baadkii cimilada Badda Cad ee dhexe waxaa la baabi’iyey kumaakun sanadood ka hor. Meelahaas oo dadkii xadaaradihii hore ay beero iyo xoolo daajin ku xaalufiyeen.

Dhinaca koonfurta waxaa baadka cimilada Badda Cad ee dhexe ku dhacdaa gobolka Keeb ee Koonfurta Afrika. Waxaa gobolkaasi leeyahay deegaan u gaar ah oo la yidhaahdo *Finbos*. Waa meelaha leh deegaan dhireedka ugu hodansan dunida. Waxaa laga helaa ilaa 8500 oo nooc oo dhir ah oo ka baxaya meel aad u yar. Waxaa ugu caansan geed-gaabyada cagaaran sanadka oo dhan.

Baadka cimilada badda cad ee dhexe

7. Baadka cawsleyda cimilo-dhexaadka

Waxaa laga helaa gobolka *Feldt* ee Koofur Afrika. Waa bannaano ay ka baxaan caws gaagaaban oo cagaaran, kuna habboon xoolo daajinta adhiga iyo lo'da caanaha loo dhaqdo.

Feldt

8. Kaymaha Maanguruuuf

Dhirta maanguruuufka waxay awoodi karaan in ay ka baxaan biyaha milixda leh ee dhulka biyo fadhiisinka ah e xeebaha badda. Dhirta maanguruuuf waxay qabatimeen in ay ka baxaan biyo heerkulkoodu kala duwan yahay iyo halka webiyada iyo badda ay iska galaan ee webiga *estuaries*. Dhirta maanguruuufka waxaa xididdadoodu iyo jiriddoodu gaadhaan 8 ilaa 23 mitir. Waxaa ay ku badan yihiin dhulka u dhexeeya Senegal iyo Angola ee xeebta Badda Atlaantika. Waxa kale oo laga helaa xeebaha Bariga Afrika ee u dhexeeya Koonfur Afrika ilaa Badda Cas.

Kaymaha maanguruuufka

Waxqabadka 8aad

- . Tax oo qor liiska baadka laga helo deegaanka aad ku nooshahay
- . Magacow Labo geed iyo dhirta kale ee ka baxada deegaankaaga.

2.7

Saamaynta sansaanka muuqaaleed, cimilada iyo baadku ku leeyihiin deegaannada aadamiga

Waxqabadka 9aad

Kooxo u falanqeeya goobaha soo socda. Halkee baad u malaynaysaa in dadku jeelaan lahaayeen in ay ku noolaadaan? Koox waliba ha doorato saddex meelood oo fiican oo ay ku noolaan lahaayeen iyo saddex meelood oo xun-xun oo aanay jeclayn in ay ku noolaadaan. Meesha aad doorato sabab ka bixi.

1. Buur korkeed.
2. Webi ama haro agteed.
3. Badda agteeda.
4. Badhtamaha lama degaanka.
5. Folkaanaha dhinaciisa.
6. Dhul taag ah oo carro-san ah.
7. Godin biyood lama degaan ah.
8. Kayn roobban oo jiq ah.
9. Bannaano cawsley ah oo roob fiican leh.
10. Biyo fadhiisinno.

Saamaynta kala sarraynta dhulka

Dhulka oo dhammi ma wada sinna. Xataa bannaanada ayaa leh dhul godan iyo meelo gumburo leh. Buuruuhu waxa ay ka sarreeyaan deegaanka dhulka ku wareegsan iyo webiyada oo sameeya jeex-jeexyo iyo qaabab dhuleedka kala duwan. Marka dhulku sameeyo dhaqdhaqaaq kala duwan, waxaa ka samaysma qaab dhuleedyo sida buuraha iyo dooxooyinka. Dhammaan muuqaalladaasi ka sarreeya deegaankooda waxaa la yiraahdaa kala sarraynta dhulka.

Dadku ma jecla in ay ku noolaadaan fiqi sare ee buurta ama dhinacyada aad u janjeedha ee buuraha. Dadku waxay jecel yihiin in ay ku noolaadaan dhulka siman, sababta oo ah waxaa fudud in laga dhiso magaaloooyinka iyo jidadka. Haddana waxaa jirta in dadku aad ugu badan yihiin gobollada dhulka sare, xataa meelaha aanay fududayn in wax laga dhiso. Maxaad u malaynaysaa in sababtu tahay?

Sida caadiga ah degmooyinka aadamigu samaystay waxay ku xiran yihiin sarraynta dhulka, carrada iyo cimilada. Haddii arrimahaasi mid ka mid ah aanay ku habboonayn nolosha dadka, ma dhiirrigelinayso in la dega. Tusaale; Gobollada lama degaanka Saxaara waa carro-san, dhulkuna waa siman yahay, laakiin biyo

ma laha. Heerkulka aad buu nolosha uga dhigayaa mid aan ka suurtogelayn lamadegaanka. Dadku kuma noola buur korkeeda sababta oo ah dhinacyada ayaa aad u janjeedha, waxaa laga yaabaa in aan carro jirin ee ay dhadhaab tahay, sida oo kale hawada ayaa aad u qabow. Haddii ay dadku kala dooran lahaayeen waxaa ay dooran lahaayeen in ay ku noolaadaan dhul siman oo leh carro wanaagsan iyo heerkul diirran oo roob ku filan leh. Maxaad u malaynaysaa in ay tahay sababta dadku u jecel yihii xaaladahaasi?

Dadkii hore ee qaaradda Afrika badankoodu waxba may beeran jirin. Waxay ku tiirsanaayeen wixii ay ka heli karaan kaymaha. Waxaa dadku u qaybsanaa ugaadhsato qadhaabato ah, sababtoo ah waxay ugaadhsan jireen xawaayaanka duur-joogta ah, waxaana ay urursan jireen midhaha, khudaarta, iyo malabka kaymaha ay ka heleen.

Hase yeeshee, markii tirada dadku ay korodhay ee la horumariyey xirfadhihi wax beerista, waxay dadku u guureen meelo ay si fudud wax uga beeran karaan. Wax soo saarka beeraha ee Afrika waa dhaqdhaqaqa dhaqaalah ee ugu muhiimsan qaaradda Afrika. Degmooyin ayaa ka samaysmay meelaha carro-sanka ah ee cimiladuna ku wanaagsan tahay beerashada iyo xoolo dhaqashada.

Dhaqdhaqaqa nolosha dadka ee dhulka sare

Dhulka sare ee Afrika waa folkaan. Carrada folkaaningga waa hodan, waxayna ku fiican tahay wax soo saarka noocyada kala duwan ee midhaha beeraha. Dhulkaas sida caadiga ah waxaa uu helaa roob ku filan oo wax lagu beeran karo. Joogga dhulka ayay ku xidhan tahay waxa laga beero, waxaa ka mid ah; shaaha, bunka, sarreenka, galleyda, muuska iyo dhirta *pyrethrum*. Xoolaha ay ka midka yihii lo'da iyo riyaha ayaa iyaguna si fiican ugu dhaqma dhulka aan lahayn dulinka xoolaha cudurrada u keena, sida gosha iyo gendiga. Sidaa darteed, beeraleyda meelahaasi waa ay jecel yihii, dadku waa ay ku badan yihii. Beeraha intooda badan waxaa loo tabcadaa heer aan aad u sarreeyn oo quudasho qoys oo keliya ku eg.

Nolosha dadka ee dhulka taagagga iyo bannaannada cawsleyda ah Dadyow badan oo Afrika ah ayaa xoolo dhaqato ah. Waxay noloshoodu ku xidhan tahay xoolaha ay dhaqdaan. Waxay u baahan yihii caws iyo daaq ay xoolahoodu ku noolaadaan. Roobka ka da'a dhulka cawsleyda ahi waa roob-xilliyeed, waxaana jiri kara xilliyo dhaadheer oo qallalan. Sidaasi darteed, dadka dhulkaasi deggani waa reer guuraa. Waxay kolba racaan hab dhaqameedkoodii reer guuraannimo, iyaga oo geeddigoodu ku xidhan yahay kolba meeshii roob ka da'o.

Degaan xeebeed

Bannaan xeebeed

Bannaanno xeebeedaydu marar bay roob badan helaan, haddii ciiddu ay tahay carro-san waa meel ku fiican midho beerista, sida lawska, muuska, cambaha, liinta, galleyda iyo khudaarta. Dadka waxa kale oo ay ka jillabtaan kkalluunka badda.

Dhaqdhaqaaqa nolosha dadka ee dhulka webiyada iyo harooyinka

Dhulka u dhow webiyada iyo harooyinka waxay leeyihii biyo ku filan, meelo kalena roobab ku filan ayaa ka da'a, xataa haddii aanay roobab ka di'in agagaarka webiga sida webiga Nayl, waxaa biyaha laga soo qaadan karaa webiga si beeraha loogu waraabiyo.

Webigu waxaa uu keenaa ciid carro-san ah oo ku habboon wax soo saarka. Sidaa oo kale dadka deggan agagaarka harooyinku waxaa ay helaan kalluun badan. Sidaa darteed, ayaa dadka badani u degaan agagaarka webiyada iyo harooyinka.

Hase yeeshee meelahaasi waxay noqon karaan kuwo aan faa'iido lahayn haddii fatahaado waaweyni ka jiraan oo daadadku baabi'yaan midhihiin beeraha iyo xoolihii la dhaqanayey.

Waxqabadka 10aad

Waqtigaan Casriga ah , Magaaloojin iyo tuuloojin ayaa si aad ah u koray, meelaha oo markii hore loo degay sababo la xiriira qaabdhismedka dhulka, cimilada iyo carradasan awgeed.

Koox-koox uga shaqeeya, iskuna daya in aad qortaan qodobbada keenay in ay kobcaan magaaloojinka soo socda.

1. Kharduum
2. Mombaasa
3. Addis-Ababa
4. Mawansa

Layli naqtiin ah

1. Maxay cimilada badhaaluhu ay u gaari weyday ilaa Bariga Afrika?
 2. Waa Maxay nooca roobka ee ka da'a gobolka Badhaalah?
 3. Waa maxay cimilo goboleedka ee Soomaaliya ay ku jirto?
 4. Waa maxay sataamaha uu leedahay cimilo goboleedka ee Safaanaha Kulaalayda?
 5. Boqalkiiba lama-degaanka adduunka imisaa ku taal Afrika?
 6. Waa maxay kulaalaha ay qorraxdu si toos ah u dul joogto 21ka Disember?
 7. Waa maxay xaaladaha saameeya cimilo-gooreedka?
 8. Sawir jaantus aad ku muujineysid roobka dul-ka-hoorka.
 9. Xaggee ayaa ay ka baxaan kaymaha maanguruufku?
 10. Magacow labo ka mid ah looxa adag ee qiimaha badan ee ka baxa kaymaha roobban ee badhaalah.
 11. Xaggee baa Afrika laga helaa cimilada Badda cad ee dhexe.
 12. Maxay dad badani ugu nool yihiin dhulka buurlayda ah ee Bariga Afrika?
 13. Maxaa abuura ciidda Aluufiyaalka?
 14. Labadee qodob ee cimilo-gooreed ayaa ugu saameyn badan kaymaha?
 15. Sidee cimiladu ay u saamaysaa daaqsatada?
-

3

Dadyowga Afrika

Hordhac

Fasalladii hore waxa aad ku soo baratay:

- Dadka ku nool Geeska Afrika.
- Kushitik.
- Naylootik.
- Semitik.
- Baantu.

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Hababka la adeegsado marka daraasad lagu samaynayo taariikhda dalka.
- Socdaalladii dadka Baantuuga.
- Sababihii socdaalka.
- Qaar ka mid ah dadkii asaliga ahaa ee ku hadhay waddankoodii hooyo.
- Filiqsananta dadka ee Afrika.

Ujeeddo:

Waxaa la filayaa in ay ardaydu garan doonaan in ay dadyowga Afrika ay ka soo jeedaan kooxo lahaa dhaqammo iyo afaf kala duwan. Waxa ay tilmaami doonaan isu-ekaanshaha iyo kala duwanaanshaha ka dhexeeya kooxahaas. Waxa ay fahmi doonaan in isu-ekaanshahooda iyo taariikh wadaaggoodu ay muhiim u yihii sida ay kala duwanaashahoodu muhiim u tahay.

3.1

Caddaymo laga soo saaray daraasad lagu sameeyey hab nololeedkii dadkii hore

Qaaradda Afrika waxa ay ahayd mid la deggenaa oo lagu noolaa muddo aad u dheer. Sidee baad u malaynaysaa in aan wax kaga ognahay dadkii noolaa waqtidheer ka hor inta aan la helin qoraallo diiwaan geshan?

Dadka daarasadda ku sameeya sooyaalka (taariikhda) waxa ay u dhaqmaan sida dembi baarayaasha oo kale. Waxa ay ururiyaan tilmaamo yar-yar oo ay isugu geeyaan aamacluumaa, waxana halkaa uga soo baxda xog..

- B. Si wax looga ogaado wixii tegey, taariikh-yahannadu waxa ay kalsooni ku qabaan qoraallada diiwaan geshan iyo taariikh dhaqammada afka laga sheego ee aan qornayn isla markaana dhaw.
- T. Baarayaasha hab nololeedkii hore waxa ay darsayaan wixii waa hore jiri jirey iyada oo aan lahayn qoraallo diiwaangashan.
- J. Aqoonyahannada ku xeel dheer dhaqammada waxa ay daraasad ku sameeyaan asalka jinsiga aadanaha.

- X. Aqoonyahannada afafka waxa ay daraasad ku sameeyaan afafka iyo halka asal ahaan ay ka soo jeedaan.

Waxqabadka 1aad

Koox-koox u shaqeeya. Sidee baad ku heli kartaan maclummaad ku saabsan dadkii noolaa waayadii hore? Maxaad ka baran kartaan waxyaabaha soo socda:

Haraaga: *qalab, maacuunta wax lagu karsado, waraaqo la isu diro, qalabka lagu dagaallamo, waxyaabaha la isku qurxiyo, cunto, buugaag, qalab muusig, agabka guriga ama aqalka lagu dhistro, goobaha dadka lagu aaso iyo sawir-gacmeedyada lagu sameeyey godadka.*

- (i) Ka feker waxa uu ka samaysan yahay shay kasta. Kuwee oolli kara muddada ugu dheer?
- (ii) Sidee bay waxyaabahan kaaga taageeri karayaan in aad ogaatid dadkii sameeyey ee isticmaalay?
- (iii) Filiqsanaanta dadka ee maanta.
- (iv) Luqadaha waqtigan xaadirka ah laga sticmaalo Afrika.

3.2

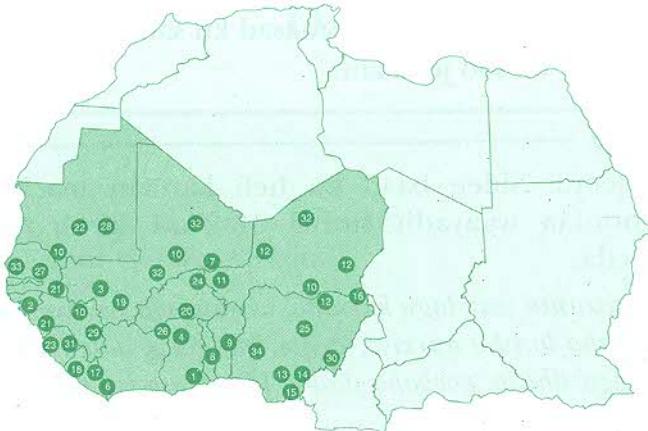
Dadyowga Afrika

Faraga ugu weyn ee u dhexeeya dadyowga Afrika waa dhinaca afka. Ilaa 1000 af ayaa lagaga hadlaa qaaradda Afrika, laakiin afafkaasi tirada badan qaarkood waxaa ku hadla dad tiro yar. Tusaale; 50 af ayaa 500,000 qof oo keli ahi ku hadlaan. Marka laga reebo Carabiga, afafka ugu badan ee lagu hadlaa waa Sawaaxili iyo Xawsa.

Waxa aynnu garan karnaa in dhammaan afafkaasi ay ka yimaadeen meelo ka mid ah Afrika, waxaana loo yaqaannaa dhulkii hore ee afku ka soo farcamay. Dadyowga Afrika waa ay guur-guuri jireen iyaga oo raadinaya dhulal ka nolol fiican meelihii ay degganaayeen. Guur-guuristan waxa la yiraahdaa socdaal. Guurista dadku kuma ay ekayn dalka geeska Afrika. Labadii kun ee sano ee ugu dambaysay waxa Afrika ka dhacay dhaqaaqii ugu baaxadda weynaa ee dad kaga hayaamaan dhulalkii ay ka soo farcameen iyaga oo deyaya dhulal cusub.

- Carabtu waxa ay ka soo hayaameen Bariga Dhexe, waxaana ay degeen Waqooyiga Afrika iyo xeebaha Bariga Afrika.
- Dadka Baantuugu waxa ay iyaguna ka socdaaleen dhulkii ay ka soo farcameen, waxaana ay u dhaqaaqueen dhinaca koonfureed. Dhulka Baantuugu degaan hadda waa uu ka ballaaran yahay ka qowmiyadaha kale.

1. Akan
2. Balanta
3. Bambara
4. Bowle
5. Bobo
6. Dan
7. Dogon
8. Ewe
9. Fon
10. Fulani
11. Gurunsi
12. Xawsa
13. Ibibyo
14. Ibo
15. Ijaw
16. Kanuri
17. Ekbelle
18. Kuru
19. Mande
20. Mandin
21. Mandinka
22. Mawr

Afrikada Galbeed

23. Mende	27. Serer	31. Temne
24. Mossi	28. Soninke	32. Tuwareg
25. Nubi	29. Susu	33. Wolof
26. Senufe	30. Tif	34. Yoruba

Dadyowga Afrikada Galbeed u dhashay

Marka qowmiyadi ka dhaqaaqdo meeshii ay degganaayeen.

Sababahqay ay u guuraan waxa ka mid ah:

1. Dagaallo iyo rabshado.
2. Tirada dadka oo korodha.
3. Abaaro iyo roob la'aan.
4. Isbeddelo cimilo oo ku dhacday degaannada ku dhawaa lama degaanka Sakaaraha.
5. Cudurro iyo aafwooyin dabiici ah.
6. Doonis dhul carro-san ah.
7. Doonis dhul biyo iyo xoolo daaqsin leh.

Waxqabadka 2aad

Kooxo isu qaybiya. Koox waliba ha soo baadho wixii warar ah ee ay ka heli karaan qawmiyad waliba afka ay ku hadlaan.

1. Sawir khariidad kuna muuji:
 - Meeshii uu ka soo farcamay afka qawmiyaddaasi.
 - Sida uu ugu filiqsan yahay qaarradda Afrika.
 - Qor magacyada qaybaha ay u sii kala baxdo qawmiyaddu.
2. Maxay ahaayeen sababaha loo socdaali jirey?
3. Wada falanqeeya oo liis ka sameeya tobant sababood oo aad u malaynayo in ay dadkaasi ku kalliftay in ay ka dhaqaaqaan meeshii ay degganaayeen.
4. Maxaad u malaynaysaa in qowmiyaddaadu ka raadsan lahayd haddii ay u guuraan dhul cusub.

Marka la baarayo dhaqdhaqaqii ay sameeyeen qawmiyadaha Afrika, waxa caddaymaha baaritaanka lagu saleeyey saddex hab oo cilmi baariseed:

1. Caddaymo luqo

Afafka isku dhaw-dhawi waxa ay ka yimaadeen isku meel. Waxa la rumaysan yahay in 450 af oo ay ku hadlaan dadka Baantuuga ee lagaga hadlo galbeedka, badhtamaha, bariga iyo koofurta Afrika.

2. Barashada haraagii dheryihii dhoobada

Dheryihii dhoobada ahay ee ay ku samayn jireen bariga, koonfurta iyo galbeedka Afrika, kuwaasi oo isku mid ahay oo caddaynaya in dadkii samayeeeyay ay ahaayeeyen kuwo isku jinsiyad ah.

3. Isticmaalkii birta

Dadka baantuugu waxa ay samayn jireen qalabyo kala duwan oo bir ka samaysan. Lama hayo wax xog ah oo caddaynaya in birta laga isticmaali jirey Koonfur Afrika ka hor intii aanay halkaasi tegin dadka Baantuuga ahi.

Markii ay dadka Baantuugu ka socdaaleen meelihii ay degganaayeen, waxa ay ku baaheen bartamaha iyo bariga Afrika iyaga oo sida hirarka badda iska daba tegey. Waxaa Baantuugu ku dhex darsameen dadyowgii ay ugu tageen meelahaasi. Wax warar ah oo buuxa lagama hayo dadkii hore ee Baantuuga, laakiin waxaa weli jira kooxo ka haray Baantuugii hore oo laga helo meelo Afrika ka mid ah iyaga oo ku nool qadhaabsiga iyo ugaadhsiga, waxaana ka mid ahay: Okiyek: oo Keenya dega., Hadsa: oo Tansaaniya dega, Khokho'i: oo Koonfur Galbeed Afrika laga helo, San: oo Kalahaari laga helo.

Dhaqan ahaan kooxahani waxa ay u noolaayeeyen kooxo yar-yar. Dadka Okiyek ee degi jirey kaymaha Keenya waxa ay ahaayeeyen qadhaabato ku noolaa kaymaha Afrika. Waxa ay ahaayeeyen ugaadhsato midhaha iyo malabka qadhaabata. Markii ay ku soo bateen dadyow cusubi ayaa Okiyek lagu riixay badhtamaha kaymaha jiqda ah.

Bigmisku waa dadkii hore ee badhtamaha Afrika loogu yimid. Waxa ay ku nool yihii dooxada webiga Kongo ee badhtamaha Afrika. Dadka Bigmiska waxaa suurtageliyey noloshooda iyaga oo ka badbaaday dadkii Baantuuga ahay, sababta oo ah waxa ay ku noolaayeeyen kaymo jiq ah oo aan ku habboonayn beeraleyda Baantuuga. Bigmisku waa dad gaagaaban oo dhererkoodu gaadhayo 1 mitir ilaa 1.5 sm. Waxa ay la qabsadeen nolosha kaymaha jiqda ah. Waa qadhaabato ugaadhsato ah oo ka maarmay nolosha casriga ah. Waxa ay ganacsi la lahaayeeyen dadka Baantuuga ah ee ay jaarka yihii iyaga oo midhaha dhirta ku doorsada midhaha beeraha iyo qalabka birta ka samaysan. Nolosha dadkaasi Bigmiska waxaa maanta halis ku haya dhir-goynta kaymaha kulaaleyda roobban iyada oo la jaray lana banneeyey kaymo badan oo deegaankooda ah, waxaana lagu soo riixay bannaanada gallalan.

Dadka Kho'isan waa dadkii hore ee loogu yimid Koonfur Afrika. Waxa ay ku

nool yihii bannaanada cawsleyda ah ee Koonfur Afrika. Waa dad gaagaaban oo leh midab casaan-hurdi ah ama (dhiin). Dadka Kho'isn waxa ay u kala qaysamaan laba:

- Dadka San oo qadhaabato ah.
- Dadka Khoykhoy waxa ay ahaan jireen xoolo dhaqato. Laakiin waxa ay habkii noloshooda beddeleen ka dib markii ay gobolka Koofur Afrika tageen dadka Baantuugu, iyaga oo ka bartay xoolo dhaqashada oo is-dhexgal la sameeyey dadkii u yimid. Labada kooxood waxa ay iska dhix galeen dhinacyada ganacsiga. Ka dib markii ay Koonfur Afrika soo galeen dadka caddaanka ahi waxaa la sii riixay dadka khoysaanka iyada oo lagu riixay dhulka aan fa'iidada lahayn ee cidhifyada lama degaannada. Halkani waa meesha ilaa iyo maanta ay ku nool yihii.

Dhajku waxa uu u yaqaanay Hotentos.

Waxqabadka 3aad

Buuggaga qoraalka ku sawir khariidadda Afrika oo yar.

1. Baadh khariidadda.
2. Ku sawir xarriiqyo, oo khariidadda u qaybi gobollada qaaradda Afrika sida:
 - Geeska Afrika.
 - Woqooyiga Afrika.
 - Galbeedka Afrika.
 - Badhtamaha Afrika.
 - Bariga Afrika.
 - Koonfur Afrika.

Gobollada Afrika ku qor luqooyinka qawmiyadaha ee lagaga hadlo gobol walba. Ku bilow inaad ku dhigto dadyowgan:

Nuubiyinta – Dinka – Kawsa – Berber – Suluu – Sooninya – Yoruba – Indhebele – Fulaani – Kikuuyu – Tutsi – Xhoso – Bigmis – Bugaandha – Kho'isan – Carabta – Shona – Hutu – Tuwaariq – Ewe.

Ku dar dadka ku nool geefka Afrika.

Dadka Baantuuga waxa ay ahaayeen beero falato xoolo dhaqato ah. Markii ay guurayeen waxa ay baadi doonayeen ama sahminayeen dhul ku habboon beeraha iyo xoolaha. Maanta waxa aad arkaysaa in dadka Baantuugu ku nool yihii dhulka ugu carro-san ee wax soo saarka ku habboon ee qaaradda Afrika. Immisaa ah Baantu dadyowga lagu soo xusay kor?

Dadyowga kale sida Nilotis, Carabta iyo Kushitiga waxa ay ahaayeen dad xoolo daaqato ah oo aad ugu tiirsanaa xoolaha oo aan beero tabcan. Waxana ay awood u lahaayeen in ay qabatimaan meelaha qallalan ee qaaradda Afrika.

Waxqabadka 4aad

Kooxo isu qaybiya – dooro dal Afrikaan ah oo aan ahayn ka aad u dhalatay. Sawir khariidadda dalkaas.

Ku muuji muuqaallada dhulka muhiimka ah.

Ku muuji caasimadda dalkaas iyo magaalo kale oo muhiim ah.

Ku muuji luqooyinka ay ku hadlaan dadyowga dalkaasi ku nool.

Bal aynnu eegno tusaalayaal ka mid ah dadyowga Afrika.

3.3 Dadka Masaay ee Bariga Afrika

Masaay

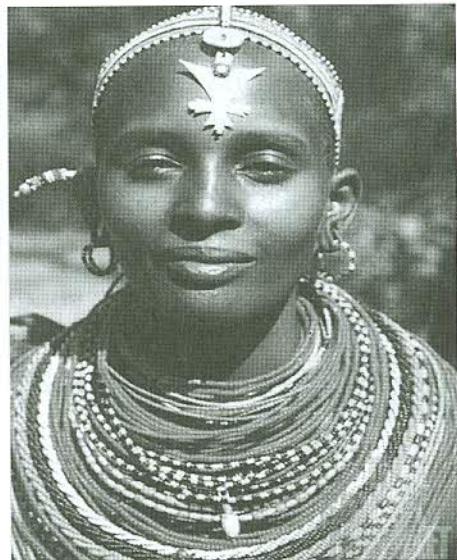
Dadka Masaaygu waa dad Niilootik ah, oo bah wadaag la leh dadka Turkaanada, Sambuuru iyo Kalanjiin. Waa xoolo dhaqsato ku nool woqoyiga iyo badhtamaha dalka Tansaaniya iyo koofurta Keenya.

Marka la eego hidda iyo dhaqanka Masayga iyo xaqiyooyinka laga helay cilmiga raad-raaca hal-abuurka jinsiyadda waxa la ogaaday in Masaaydu ka timid meel u dhaw Harada Turkaana. Masaaydu ma jecla in ay lo'da u isticmaalaan hilib ahaan, laakiin waxa ay u dhaqdaan sharaf ahaan. Waxa ay yidhaahdaan; "Waxaa Ilaahay na siiyey lo'da ugu badan dunida", sidaa darteed waxa ay aad u qiimeeyaan lo'da.

Lo'du waa shayga ay u isticmaalaan lacag ahaan ee ay ku kala beddeshaan ganacsiga ama iskaga bixiyaan deynka.

Sanado badan waxa Masaaydu is hortageen wixii horumar ahaa, iyaga oo ka door biday in ay ku noolaadaan hab dhaqankii ay ka soo gaadheen awoowayaashood. Maalmahan dunidii ay gaadhay ilbaxnimada iyo horumarka, waxa ay Masaaydu dareemeen muhiimadda waxbarashada iyada oo

wiilasha iyo gabdhahaba dugsiga la geeyo. Waxa la sameeyey dugsiyo ay u hooydaan habluhu si loogu fududeeyo in ay waxbarashadooda dhammaystaan. Waxa kale oo dadka Masaayda lagu baraarujin jirey in ay joojiyaan gudniinka fircooniha ah iyo in ay habluhu ku guursadaan carruurnimada. Waxaa hadda caadi noqotay in habluhu ka qayb galaan xusas gaar ah oo lagu duceeyo, kuwaasi oo beddelay gudniinkii.

Haweeney Masaay ah

Waa dad jinsigoodu ka soo jeedo Baantu oo ku caan baxay dagaal jacayl. Gobolka Nataal ee Koonfur Afrika ayaa ay degaan. Waa dad beeraley ah sida lagu yaqaanno dadka Baantuuga ah iyaga oo beerta galleyda iyo khudaarta, isla markaana dhaqda lo'da si ay ugu noolaadaan.

Dadka Suuluugu waxa ay ku abtirsadaan dhulkii ay ka yimaadeen Baantuugu. Qarnigii 16aad ayaa ay u guureen Koonfur Afrika iyaga oo degay meesha ay ku nool yihin. Suuluugu waxa ay qaateen dhaqankii dadka Khoysanka oo ay ka mid tahay codadka iyo luqooyinka qabiilka lagaga hadlo. Markii uu talada hayey Boqor Shaka (1816 – 1828) ayaa Suuluugu noqdeen quwad milateri oo xoog leh oo Koofur Afrika ka jirta.

Maantana weli dadka Suuluuga waa quwad siyaasadeed oo xoog leh oo uu hoggaamiye ka yahay Caaqil Butaleesi.

Suuhuu

3.5**Dadka Tuwaariqda ee Woqooyiga iyo Galbeedka Afrika***Dadka Tawaariqda iyo geelooda*

Dadka Tuwaariqdu waa dad kala duwan oo wadaaga af ka dhexeeeya. Waxa ay weligood degi jireen cidhifyada lama degaanka Saxaaraha.

Waa dad caan ku ah ganacsiga ka gudba lama degaanka Saxaaraha ee awrta lagu qaado, ganacsigaasi oo soo gaadhay ilaa Qarnigii 12aad. Waqtigaasi oo safarradii awrtu ay beddeleen gaadiidka tareennada iyo baabuurta. Waxaa Tuwaariqdu u soo qadi jireen badeecadaha magaaloooyinka ku yaalla koonfurta lama degaanka Saxaaraha iyaga oo keeni jirey alaaboooyin yar-yar oo tayo leh oo qали ah, sida dahabka la xidho oo la soo qurxiyey iyo alaaboooyin saafi ah iyo cadarro kuwaas oo si dhib yar loogu qaadi karo meel yar, isla markaana ay ganacsatadu ka heli jireen macaash badan.

Maanta dad badan oo Tuwaariqda ah ayaa ku nool gobollada koonfurta ka xiga lama degaanka Saxaaraha ee loo yaqaanno Saaxil, waxaana weli ay haystaan astaamihii hiddaha iyo dhaqanka ee Tuwaariqda sida; cumaamadda oo ragga ka weyn 25 sano ku duubtaan madaxa iyo wejiga.

3.6**Dadka Herero ee Koonfur Afrika**

Herero waa eray u taagan dad isku af iyo dhaqan ah oo ku nool lama degaanka Kalahaari ee dalka Namiibiya, Koonfurta Angola iyo Botswanaa.

Wax yar ayaa laga og yahay halkii ay ka yimaadeen dadka Herero, laakiin waxa la rumaysan yahay in ay u guureen Koonfur Afrika Qarnigii 15aad. Marka la eego hab dhaqankooda waxa la sheegay in ay ka tageen Dooxada Rift ee ka tagta dhulka Cafarta ilaa Bariga Afrika. Waa dad reer guuraa ah oo xoolo dhaqato ah oo ku nool dhul cawseedka wanaagsan ee Namiibiya.

Markii gumeysigu Jarmalku uu soo galay dalka Namiibiya, ayaa dadka Herero ay kala hortageen iska caabbin xoog leh, inkasta oo ay gaadheen guul bilow ah, waxaa Jarmalku ugu jawaabay rogaal celin xoog leh iyada oo dadkii Herero laga baacsaday dhulkii lama degaanka Kalahaari, dadkiina 75% lagu cidhib tiray. Waxaa firxadkoodii galeen dalka Butawsaana iyo koonfurta Angola. Xasuuqi ku dhacay Herero waxa uu ka mid ahaa dembiyadii ugu horreeyey ee ay gumeystayaashu ka galeen dadka ku nool gobolkasi. Maanta ilaa 150,000 Herero ah ayaa raacdha nolol maalmeedkooda xoolo dhaqashada, taasi oo ay u arkaan nolol qiimo leh.

Haweenka Herero

Waxqabad 5aad

Isku day in aad baadhitaan dheeraad ah ka soo samayso dadyowgii Afrika. Dooro mid ka mid ah luqooyinka ay ku hadlaan, ka dibna badhitaan ku samee arrimahan.

1. Dadkaasi xaggee ayaa ay ka yimaadeen?
2. Waa maxay shaqo dhaqameedka ay qabtaan?
3. Maxay habluhu qabtaan marka ay weynaadaan?
4. Waa maxay xilka iyo mas'uuliyadda wiilashu?
5. Waa maxay xusaska qaan-gaadhnimo ee loo sameeyo hablaha iyo wiilasha?
6. Waa maxay mas'uuliyadda raggu?
7. Waa maxay mas'uuliyadda haweenku?
8. Waa maxay cuntada caadiga ah ee ay quutaan?
9. Maxay qiimeeyaan dadku (nabadda, iskaashiga, geesinimada iwm)?
10. Sidee buu u eyyahay aqal dhaqameedkoodu?
11. Sidee buu u eyyahay dhar dhaqameedkoodu?
12. Diintee bay haystaan? Waa sidee xusaska diiniga ah ee ay yeeshaan?

3.7

Qaarad mid ah – Dad mid ah

Waxqabadka kore ee ay ardaydu soo qabteen waxa uu ina tusayaa kala duwanaanshaha dadyowga Afrika. Hase yeeshee, dadka noloshoodu waa ay isu egtahay. Afafkoodu waa kala duwan yihiin, laakiin jidhkoodu waa madow, waana isu egypti, rajadooda iyo himiliooyinkooduna waa isku mid. Meerta nololeedka aadamigu waa isku mid. Dadku waa ay dhashaan, waa ay koraan, wax bay bartaan, shaqeeyaa, guursadaan, noqdaan waalid, ugu dambaynta waa ay dhintaan. Nolosha qof kastaa halkaas ayaa ay martaa.

Magaalooyinka casriga ah ee Afrika waa isku adeeg haddii ay tahay Johanisbeerg, Laagos, iyo Tuunis. Dad badan ayaa ku nool deegaanno aan rasmi ahayn ama guryo joogto u ah. Dadku isku si ayaa ay dharka u xidhaan. Dharka hiddaha iyo dhaqanka waxa la xidhaa munaasabadaha xusaska gaarka ah.

Dadyowgu waxa ay xusuusan yihiin asalkoodii hore halka uu ka soo jeedo. Waa ay garanayaan cidda ay yihiin, laakiin haddana waa ay is-dhex galeen. Qolo waliba waa ay adkaysataa, waana ay fahmaan dhaqammada dadyowga kale.

Dadyowga Afrika waxaa lagu dhiirrigeliya in aanay ka tegin hiddahoodii iyo dhaqankoodii, isla markaasi waxa ay diidaan dhaqammada xun-xun ee dhibaatada keena.

Maanta waa in aynaan isweydiinin waxa aynu ku kala duwan nahay – waa in aynu isweydiinnaa sida aan isugu egnahay?

3.8 Filiqsanaanta dadyowga Afrika

Filiqsanaanta tirada dadyowga Afrika waa ku kala duwan tahay deegaannada qaaradda Afrika. Dad tiro badan ayaa laga helaa meelaha leh wax soo saarka beeraha iyo magaalooyinka waaweyn. Meesha dadku aad ugu badan yahay waxa la yidhaa “Tirada dadka waa isku cufan tahay”. Meelaha sida lama degaannada iyo kaymaha jiqda ah ee roobban waxaa ku nool dad tiro yar, waxaana la yidhaahdaa “Tirada dadku waa teel-teel”. Meeshii dadku ku yar yahay cufnaanteedu waa 2 qof halki Kiiloomitir ee wareegsan. Meelaha kale ee tirada dadku ku badan tahay cufnaanteedu waa 200 qof halkii kiiloomitir ee wareegsan.

Degaan teel-teel ah

Degaan cufan

Meelaha cufnaanta tirada dadku ugu badan tahay

- Bannaanada webiyada ee carrada hodanka ah sida – webiga Nayl, Nayjar iyo Sambiisi.
- Bannaanada xeebaha sida – Galbeedka Afrika, Koonfurta Bari Afrika laga bilaabo Darasalaam ilaa dekedda Derban ee Koonfur Afrika.
- Gobollada ku xeeran Badda Cad ee dhexe sida – dalalka Maqrab ee woqooyiga Afrika, gobolka Keeb ee Koonfur Afrika.
- Dhulka sare ee Bariga Afrika.

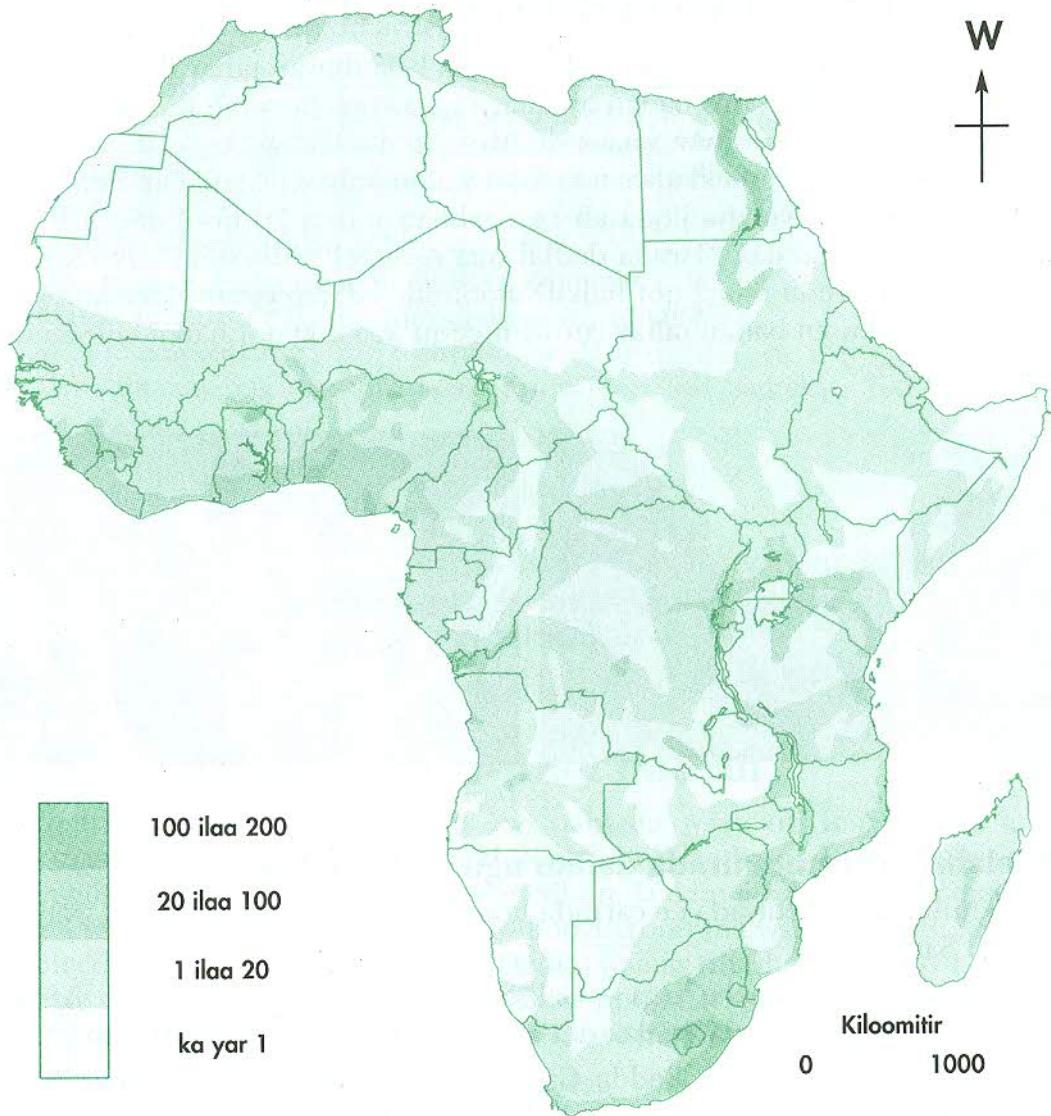
Meelaha cufnaanta tirada dadku ay dhexdhexaadka tahay

- Taagagga Bariga, Koonfurta iyo Badhtamaha Afrika.
- Gobolka kulaaleyda Safaanaha.

Meelaha cufnaanta tirada dadku ay teel-teelka tahay

- Lama degaanka kulul sida kuwa Saxaaraaha, Namiibiya iyo Kalahaari.

Guud ahaan haddii aynu soo koobno tirada dadaweynaha Afrika waxa ay ku nool yihiin dhul baaxaddiisu tahay $\frac{2}{3}$ dhulka Afrika oo dhan. 66% dadweynaha Afrika waxa ay ku nool yihiin woqooyiga dhulbadhaha.

Cabbirka 1: 106 000 000

Tirada dadka ee Afrika

Waxqabadka 6aad

1. Akhri furaha khariidadda muujinaysa cufnaanta tirada dadka – cufnaanta ugu badan waxa ay ka sarrayaa _____ cufnaanta ugu yari waxa ay ka hoosaysaa _____.
2. Ku muuji khariidadda goobta aad deggan tahay. Waa intee cufnaanta tirada dadku?
3. Maxaad ugu malaynaysaa in magaalooyin waaweyn laga helo cufnaanta tirada dadka ee ugu badan?
4. Maxaa uu dadku ugu yaraaday lama degaannada?

Waxyabaha saameeya filiqsanaanta dadka

Filiqsanaanta tirada dadyowga Afrika waxaa inta badan saamayn ku leh:

- b. **Cimilada**
 - Meelaha leh cimilada diirran ama dhedhexaadka ah waxa ay taageertaa tiro cufan oo dad badan ah.
 - kulayl, qoyaan iyo kulayl, qallayl aan badnayn, aan ka ahayn xeebta.
- t. **Dhulka jooggiisa**
 - Taagagga iyo dhulka aan aad u janjeedhin, waxa fudud dhismaha iyo tacabka.
- j. **Khayraadka**
 - Meelaha macdanta leh, waxa ay soo jiitaan macdan qodashada, xataa haddii ay tahay lamadegaan aad baa loo degaa.
 - qaybinta biyaha iyo carro bacrinsan.
- x. **Dhulka magaalooyinka** – Meel kasta oo magaalo ahi waxa ay soo jiidataa dad tiro badan oo shaqo doon ah, oo nolol raadinaya, waxaana ka abuurma xaafado isku raran ah.

Tira-koobyo ku saabsan tirada dadyowga Afrika

Tobanka dal ee ugu tirada badan qaaradda Afrika waa: (2002, *tirada waa duubay*)

1. Naygeeriya	129,900,000
2. Masar	70,700,000
3. Itoobiya	67,700,000
4. Jamhuuriyadda Dimoqraadiga Kongo	55,200,000
5. Koonfur Afrika	43,600,000
6. Tansaaniya	37,100,000
7. Suudaan	37,000,000
8. Aljeeriya	32,200,000
9. Marooko	31,100,000
10. Keenya	31,000,000

Shanta dal ee ugu dadka yar qaaradda Afrika waa:

1. Siishalis 80,000
2. Kayb Feerdi 408,000
3. Jabuuti 470,000
4. Ekwatoriyal Gini 490,000
5. Sawasiland 1,100,000

Waxqabadka 7aad

Kooxo u falanqeeya idinka oo soo ururinaya, oo adeegsanaya maclummaadka.

1. Maxaad u malaynaysaa in dadku u doonaan ogaanshaha tirada dadka?
2. Sidee baa tirakoobyada dadku ay dawladda ugu caawinayaan in ay samayso qorshe mustaqbalka?
3. Dalalka dunida badankoodu waxa ay dadkooda tiriyaan tobankii sanaba mar, tirintaas waxa loogu yeedhaa eray gaar ah (Tiro-koob).
4. Dugsigaaga ku samee tiro-koob.
 - Tiri ardayda ku jirta fasal kasta (waa tiradii dadweynaha oo kale).
 - U kala sooc lab iyo dheddig. Immisa hablood ayaa ku jirta fasal kasta? Immisa wiil baa ku jirta fasal kasta?
 - Immisa macallin baa jooga dugsigaaga?
 - Immisaa macallimiinta haween ah, immisaase rag ah?
 - Immisa qayb hoosaadyo kale ayaa aad u sii kala jejebin kartaa tiro-koobkaaga?
5. Sidee baa maclummaadkani u caawin karaa maamulahaaga si uu u sameeyo qorshaha dugsiga?

Meel kasta oo Aadami joogo waxa ay doonayaan baahidooda aasaasiga ah sida cuntada iyo hoyga. Bulshooyinka is habeeyaa waxa ay dadkooda u fidiyan adeegyo ay ka mid yihiin dugsiyada, xarun bukaan socod, dukaanada, masaajid yada iwm. Haddaba, si loo ogado baahida jirta inta uu le'ekaanayo adeegyada loo baahan yahay, waa in qofka bixinaya uu ka sii haystaa fekrado tirada dadka loo adeegayaan inta ay le'eg yihiin. Maxaad u malaynaysaa in warbixintan loogu baahan yahay?

L:ayli naqtiiin ah

1. Maxa ay bartaan Arkiyoologistka?
2. Maxa ay bartaan luqad-yahannadu?
3. Magacow saddex luqadood oo si ballaran loogaga hadlo Afrika.
4. Waa maxay dhulka kardalku?
5. Halkee ayaa uu ku yaalley dhulkii kardal ee Bantuska?
6. Maxaa ka dhexeeya oo ay wadaagaan okayk, hadsa, koykhooy iyo Saan?
7. Maa tee luqadda sida ballaaran ugu fidday meelaha saxaraha ka hooseeya ee Afrika?
8. Waa maxay faraqa ugu weyn ee u dhexeeya beeraleyda Baantuuga iyio Kushitikga?
9. Halkee ayaa ay suuluhu ku nool yihiin?
10. Maxaa lagu garan karaa dadka tawaariiqda?
11. Maxaa tirade dadka herero yareeyey waqtigani?
12. Sheeg saddex sababood ee ay dadku u guurguuraan.
13. Waa maxay saddexda waxyaabood ee lagu caddeyn karo si loogu muujiyo khariidad jihada ay dadka baantuugu u guureen?
14. Waa tumaa koox luqadeedda ee ay raacsan yihiin dasdka suuluuga?
15. Waa tee koox luqadeedda sida aadka ah ugu fidday waqooyiga Afrika?
16. Sheeg saddex sababood oo saameeya filiqsanaanta dadka Afrika?
17. Maxaa aad u maleyneysaa in dadka Nayjeeriya uu aad ugu badnaaday?

4

Khayraadka Dabiiciga ah ee Afrika

Hordhac

Fasalkii lixaad waxa aad ku soo baratay:

- Khayraadka dabiiciga ah ee Geeska Afrika

Cutubakan waxa aad ku baran doontaa khayraadka dabiiciga ah ee soo socda ee Afrika:

- Dhulka carrosanka ah
- Carrada
- Dhagxaan iyo macdanaha
- Biyaha fadhiya dhulka korkiisa
- Kaymaha
- Xayawaanka duur-joogta ah
- Khayraadka dabiiciga ah ee aadanaha

Ujeeddo:

Ardaydu waxa ay garan doonaan muhiimadda khayraadka dabiiciga ah u leeyihiin horumarka qaaradda Afrika. Waxa ay qiimayn doonaan, isla markaana aqoonsan doonaan in ay mudan yihiin in la dareeyeelo. Waxa ay garan doonaan noocyada ee ay bulshadu ugu baahan tahay in sida habboon ay ugu shaqeeyaan, waxa ayna ka fekeri doonaan sidii ay wax uga qaban lahaayeen marka ay weynaadaan.

Waxqabadka 1aad

Ku sawir tusaha hoos ku qoran buugaaga, oo buuxi inta aad ka shaqaynayso cutubkan.

Nooca khayraadka	Dhaqdhaqaqa dhaqaale ee ay dadku qabtaan
1. Dhul carro-san ah	
2. Carro	
3. Dhagxaanta iyo macdanta	Dhismaha iyo macdan qodista
4. Biyaha fadhiya dhulka dushiisa	
5. Kaymaha	
6. Xayawaanka duur-joogta ah	
7. Awoodda aadamiga	

4.1**Dhulka Carro-sanka ah**

Hodantinimada dhulka waa khayraadka ugu muhiimsan ee qaaradda Afrika, arrintaasina waxa ay keentay dhaqdhaqaqa dhaqaale ee ugu muhiimsan ee laga qabto, kaasi oo ah beeraha. Meel kasta oo ay beeri ka suurtageleyso waxa aad ka helaysaa beer yar ama beer ballaadhan oo la tabcanayo.

Waxqabadka 2aad

Kooxo u falanqeeya noocayada beero-falidda ee soo socda. Weedh ama laba weedhood ka qor si aad ugu sharaxdo nooca beer-falashada:

- Xoolo daaqsato.
- Qodaal geed midhood.
- Qodaal dambeeya.
- Qodaal mason.
- Qodaal awneed.
- Qodaal ganacsi
- Qodaal dhaqasho ganacsi

Qor noocayada beeraha ee caanka ku ah deegaankaaga.

Qodaal dhaqameed dambeeya

Beeraley badan oo ka tirsan qaaradda Afrika ayaa tacbada qodaal dhaqameedka dambeeya, waxaana astaan u ah:

- Beero yar-yar oo ballaadhkoodu aannu ka badnayn laba hektar.
- Waxa ay ku tiirsan yihiin xaalado dabiici ah sida; roobka, hodantinimada carrada iyo tayada xoolaha.
- Waxa ay beeraha u tacbadaan, xoolahana u dhaqaan in qoyskoodu ku noolaado oo ay iib geeyaan ama waxba kama soo haraan.
- Beera qodotadu waxa ay adeegsadaan qalabka yar-yar ee gacmaha oo aan tayo lahayn.
- Qoyska ayaa ku filan shaqada beerta.
- Wax beer-gashi ah ma isticmaalaan sida; midho tayo leh, cayayaan dile, caws dile, bacrinta kimikada ah ama digada xoolaha.

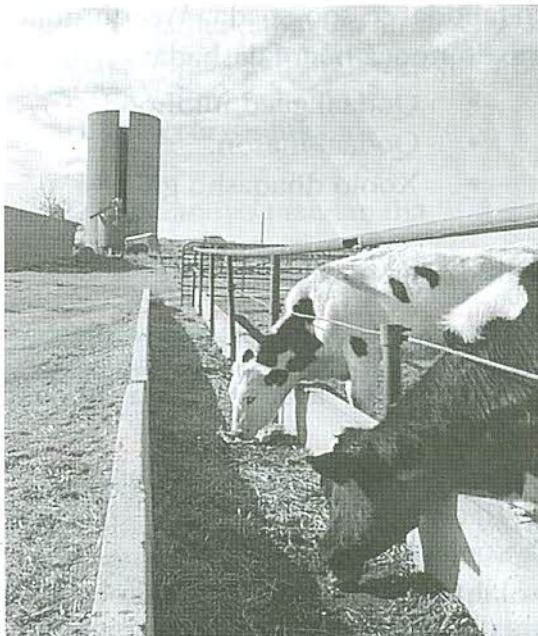
Goobo yar-yar oo ah beeraha qodaalka dambeeya ayaa laga heli karaa dhammaan qaaradda Afrika, gaar ahaan dhulka dadku ku yar yahay.

Qodaal casri ah oo fidsan

Qodaalka heerka ballaadhan ee loo adeegsado farsamada casriga ah ee qalabka beeraha waxa laga isticmaalaan meelo badan oo Afrika ka mid ah, hase yeeshi guud ahaan waa ay ka yar yihiin wadarta dhulka ay ku fadhiyaan beeraha yar-yari. Beeraha casriga ah ee waaweyn waxa ay leeyihiin astaamahan:

- Waa ay ka ballaadhan yihiin beeraha dhaqameedka ah, waxaana dhererkoodu ka badan yahay 25 hektar iyo ka badan.
- Xaaladaha dabiiciga ah waxa lagu ilaalin karaa beer waraabin, bacrimin iyo xoolo tayo leh oo la dhalanrogay.

- Xoolaha iyo midhaha beerahaba waxa loo tabcaada in la iibyo.
- Beeraha waxa lagu adeegsaada farsamooyinka cilmiga Sayniska iyo teknoolojiyada casriga ah.
- Shaqaale lacag qaata ayaa ka shaqeeya.
- Waxa ay isticmaalaan dhammaan noocyada beer-gashiga.

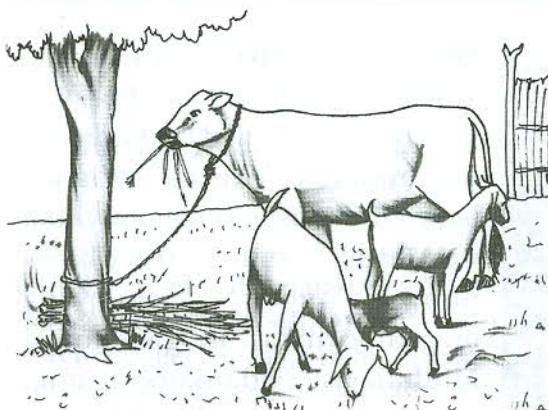

Qodaalka casriga ah

Qodaal kooban oo casri ah

Waa nooca qodaalka ee ugu caansan Afrika, waana qodaal heer kooban oo la horumariyey. Beerhani:

- Waa beero heer kooban oo gaara ilaa 25 hektar.
- Waxa ay ku dadaalaan ilaalinta deegaanka iyaga oo adeegsanaya beero waraabini, qodaal jaranjaro ee buuraha dhinacyadooda iyo qodaal geddis.
- Dalag beeris iyo xoolo dhaqasho loogu talagalay isticmaalka qoyska, hase yeeshii wixii dheeraad ah waa la iibiyaa.
- Xoolo tayo leh oo la dhalan rogay sida; lo'da *Firiisiyan* ee tayada leh.
- Adeegsiga qalabka gacanta.
- Waxaa xoolaha iyo beeraha ka shaqeeya dad qoyska ka tirsan.
- Waxaa si xoog leh loo adeegsadaa beer-gashiga iyada oo ay ku xidhan tahay helitaanka.

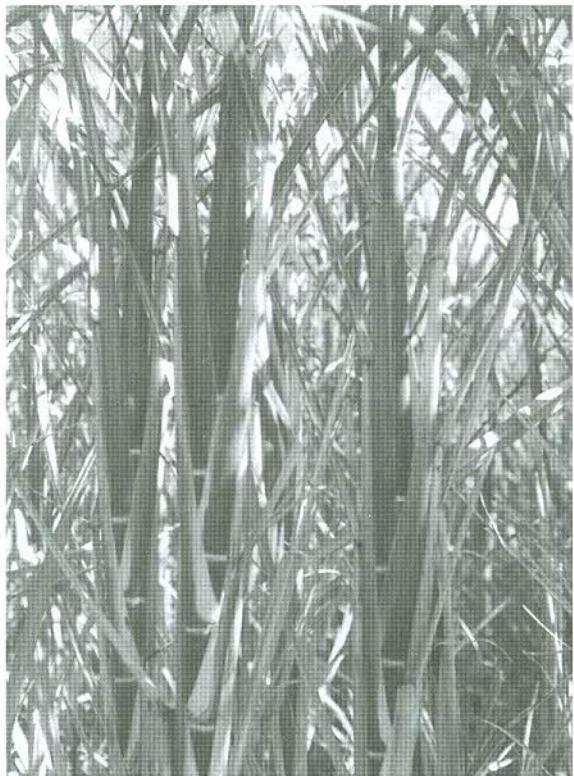
Qodaal kooban oo casri ah

Qodaal Awneed

Qodaalka awneedka waxa keenay gumeystayaashii. Waa beero waaweyn oo xoogga saara sidii loo beeri lahaa hal nooc oo dalag ganacsi ah si loo dhoofiyio. Dalagyada lagu beero waxa ka mid ah:

Galbeedka Afrika	Laws, cudbi, koka, saliid qumbe, rabadh
Bariga Afrika	Shaah, bun, qasab, Biriitarian, xigga, buuriga
Koofur Afrika	Qasabka sonkorta, buuriga (tubaako) geed mirood

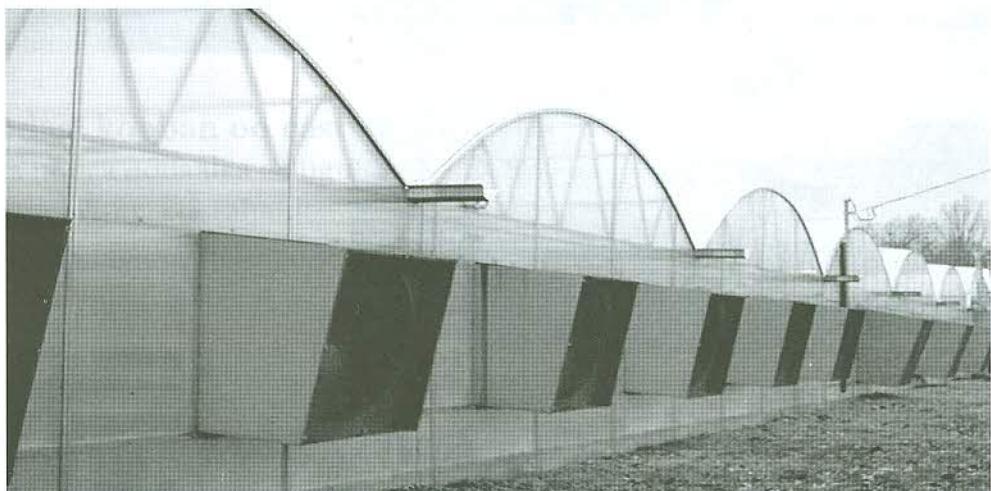
*Beeraha Shaaha**Beeraha Saliidda Qumbaha*

Sonkor Qaan

Beer geed mirood ah

Waxa beryahan dambe soo kordhay beerashada khudaarta iyo midhaha. Waxaa badanaa laga beeraa magaaloooyinka waaweyn dhul beereedka u dhow, si suuqyada magaaloooyinka looga iibiyo. Midhahaas badankoodu ama badhkood ayaa dibedda loo dhoofiyaa, waana noocyada midhaha ee aan ka bixin dalalka Yurub ee ku habboon cimilada kulaaleyda. Hase yeeshie, dalalka Yurub waxa ay sameeyaan guryo waaweyn oo muraayado ka samaysan oo loo yaqaan “Guriga Cagaaran. Guryahaasi ayaa dalagyada ka celiya cimilada qabow ee xilliga Jiilaalka.

Muuqaalka guriga cagaaran

Xoolo daaqsatada

Waa nooc ka mid ah xoolo dhaqashadii dhaqameedka ahayd ee lagu raacan jirey dhulka qallaylka iyo qallayl xigeenka ah. Waa dad reer guuraa ah oo xoolo dhaqato ah oo xoolaha la raadsada hadba meesha biyo iyo baad leh. Waxaa dadkaasi dhaqdaan xoolo dhaqameed sida; lo’da, riyaha, idaha iyo geela.

Nolosha xoolo daaqsatada waxaa ka manaafacaadsada dadyowga reer guuraaga ah ee Soomaalida, Masaay, Sambuuру iyo Karamajong ee bariga Afrika, dadka Fulaaniga ee galbeedka Afrika iyo Tswana ee Koonfur Afrika.

Xoolo dhaqasho ganacsii

Xoolo dhaqasho ganacsii waa xoolo daaqsato heer ballaadhan ah. Gaar ahaan lo'da laga helo hilibka dhul daaqsimeedka waa mid loogu talagalay xoolaha oo aad u fidsan dhulk adeegaanku gaadho ilaa boqollaal ama kumaankun kilomitiir. Dhulka xoolo dhaqatada reer guuraaga iyo ka ganacsigu waa isku nooc deegaankoodu. Xooluhu waxa ay noqon karaan noocyada la dhalan rogay oo lo'da wanaagsan laga helo. Waxaa ka mid ah nooca lo'da la horumariyey ee *Herefords* iyo ta lagu magacaabo *Aberdeen Angus*. Dhul daaqsimeedka waa mid la leeyahay ama waxaa maamula kooxo iskaashato xoolo dhaqato iyo xoolaley deggan.

Saamaynta cimilada ee beeraha

Beraha caalamka oo dhammi waxa ay ku xidhan yihiin naxariista Eebbe sidii loo heli lahaa biyo iyo roob. Heerkulka iyo roobka ayaa aad u saameeya. Dalagyada kala duwani waxa ay u baahan yihiin xaalado ay ku baxaan oo u gaar ah. Dhul aad u ballaaran oo Afrika ka mid ah ayaan roobka la isku hallayn karin. Marka roobku dib u dhaco, waxa hoos u dhaca wax soo saarkii iyo baahida dadka oo badata, ka dibna waxaa dhaca abaro iyo cunto yari halis ah. Meelo kale oo Afrika ka mid ah ayay dhibaatooyin u geystaan xilliyada roobabku bataan, taasina waxa ka dhalata baaba' dadka, beeraha iyo xoolahaba.

Arrimahaasi saameeya wax soo saarka beeraha Afrika waa la yaqaannaa, sidaasi darteed waxa loo baahan yahay in laga sii gaashaanto masiiboooyinka oo dal waliba samaysto keyd cunto oo lagu taageero dadka xilliyada xun-xun ee abaarahaa, fatahaadda iyo dhibaatooyinka aadmigu sameeyo.

Hababka beero waraabinta casriga ahi weli ma gaadhin heer aad waxtar u leh oo si buuxda looga faa'iidaynsan karo khayraadka biyaha waraabka. Habka waraabka waa in farsamooyin dad sameeyey biyaha lagu gaadhsiiyaa dalaggaa beeraha. Waxa Afrika ku caan ah habkii dhaqameedka ahaa ee saaqiyadaha ama kanaallada yar-yar loogu soo jeexi jirey biyaha webiga. Biyahaasina laga soo duwi jirey meelo la isku hallayn karo sida; webiga iyo harooyinka.

Waxqabadka 3aad

Koox-koox u falanqeeyaa waxa looga jeedo wax soo saar beereed oo la joogtayn karo ama faa'iiddisu waari karto.

- Talo nooceee ah ayaa aad siin kartaa beeralayda ku nool meelaha ay ka dhacaan abaarahaa iyo kuwa biyuhu ku fatahaan.
- Wax ka soo ogow xoolaha la horumariyey firkooda.
- Waa kuwee midhaha ugu muhiimsan ee qaaradda Afrika, halkee laga beeraa.
- Soo baadh xaaladaha ay ku baxaan shaaha, rabadhka iyo bariisku.
- Samee liis waxyaabaha laga sameeyo carrada ee deegaankaaga.

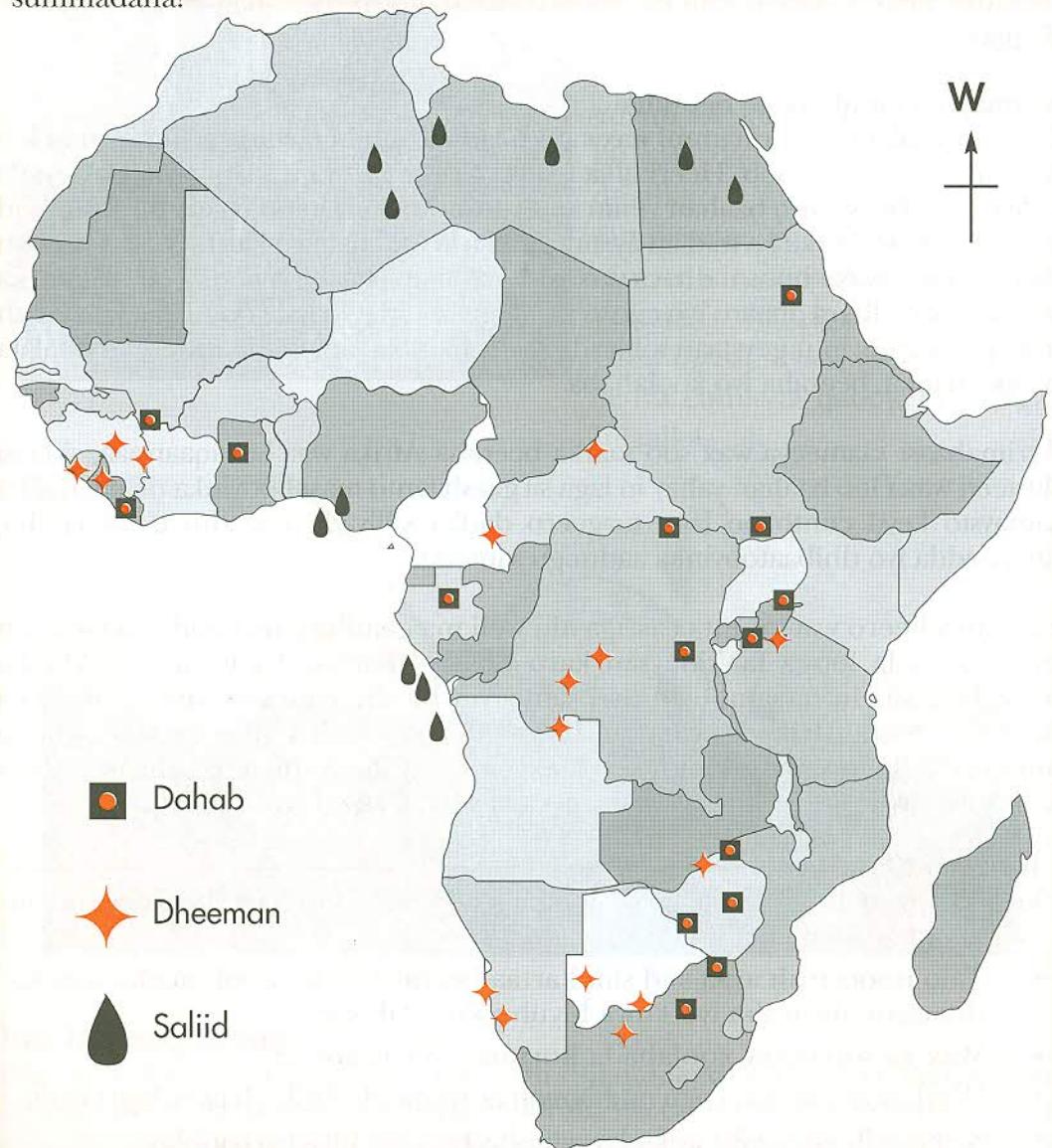
4.2 Carrada

Isticmaalka carrada habboon waxa ay muhiim u tahay wax beerashada. Waxa kale oo loo isticmaalaa carrada samayska dheryaha iyo dhismaha guryaha.

4.3 Dhadhaabyo iyo macaadin

Waxqabad 4aad

Eeg khariidadda ku taal hoos. Akhri furaha. Maxay u taagan yihiin summadaha?

Afrika waxa ay leedahay macaadin kala duwan oo aad u qiimo badan. Qaar badan oo ka mid ah macaadintaas waa laga faa'iidaystaa halka aan laga faa'iidaysan qaar kale. Dhibaatada macaadintu leedahay waxa ay tahay iyaga oo u soo kordha aayaar-aayar, aakhirkiina ay dadku ka soo wada saaraan dhulka. Mar haddii laga wada guro macaadinta godadka lama helayo wax kaalintoodii buuxiya.

Hanti fara badan ayaa dhix ceegaagta dhulka hoose oo uu dahabku ka mid yahay. Dahabku waa bir dhalaalaysa oo bir-birqaysa. Kumaankun sano ayaa uu dahabku ahay macdan aad u qiimo badan, waxaa laga samayn karayey majawhaarad iyo waxyaabo aad u qurux badan oo ay dumarku isku qurxiyaan. Dahabka waxa laga qodaa godad dhulka hoose ah oo qoto dheer. Eeg summadaha dahabka ee ku yaalla khariidadda ku sawiran kor. Dalalke laga helaa dahab?

Koonfur Afrika waa dalka ugu weyn dalalka dhoofiya dahabka. Lacag fara badan ayaa ay ka heshaa Koonfur Afrika dhoofinta dahabka, waxa uun adalka u abuuraa shaqooyin. Dahabku waxa uu ku gargaaray Koonfur Afrika horumar guud, waxa uuna noqday dalka ugu hodansan dalalka Afrika ee ka hooseeya Saxaahara. Dalka Tansaaniya laftiisa waxaa ka socda dahab qodis ballaadhan oo laga wado buuraha Geyta.

Dheemanka sidaas oo kale waxa laga helaa dhulka hoose, waana la qodaa. Macdanta dheemanku waa macdan dhalaalaysa oo ishu qabanayso. Marka uu dheemanku sii weynaadaba, waxa sii kordha qimaha dheemanka. Qaar ka mid ah dheemanka waxa loo isticmaalaa samaynta majawharaadka, halka qaar kalena loo isticmaalo wershadaha.

Mararka qaarkood saliidda waxaa loo yaqaan "Dahabka Madow", qimaha saliiddu leedahay aawadeed baana sidaa loo leeyahay. Saliiddu waa alaabta caydhiin ee wax soo saarka saliidda oo dhan, mana jiro dal ka maarmi kara wax soo saarradan oo batroolka ka mid yahay. Sidaas darteed, dalalka laga qodo saliiddu waxa ay u dhoofiyaan dalalka aan haysan.

Waxqabadka 4aad

Idinka oo kooxo ah magaacaaba inta aad karaysaan waxyaabaha laga sameeyo saliidda caydhiin. Kuwee baa laga isticmaalaa waxyaabahan deegaankiinna?

Eeg khariidadda ku taalla bogga 64 oo tax liiska magacyada dalalka soo saara saliidda.

Ka soo saar khariidadda goob u dhow Geeska Afrika oo leh saliid.

Saliiddan weli lama soo saarin. Ma sheegi kartaa sababta?

Qimaha ay leedahay aawadeed, saliiddu waxa ay ka dhigtaa dalalka kuwo hodan ah oo awood badan. Hase yeeshee, kaydadka saliiddu waa ay sii yaraanayaan marba marka ka sii dambaysa. Maxaad u malaynaysaa in ay dhacayso marka dhammaan la wada isticmaalo saliidda dunida

4.4 Biyaha fadhiya dhulka korkiisa

Biyuhu waa qiimo badan yihii, sababta oo ah waxa ay lagama maarmaan u yihii nolosha. biyaha fadhiya dhulka korkiisa waxa loola jeedaa biyo kasta oo ku jira dusha kore ee dhulka, waxaana ka mid ah badaha waaweyn,

webiyada iyo harooyinka

Khayraadka kalluunka

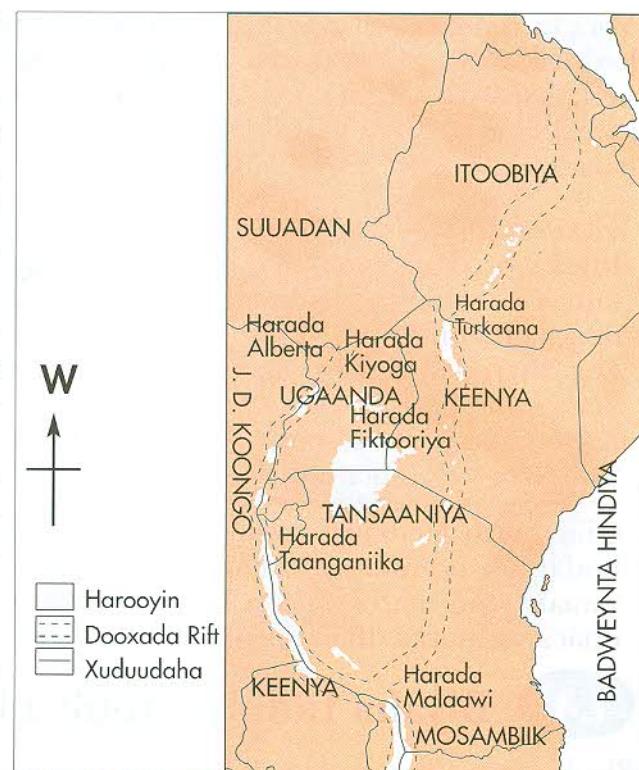
Biyuhu waa hoyga kalluunka. Kalluunka waxaa lagala soo baaxa biyaha, ka dibna waa la cunaa. Afrika waxa ay leedahay xeeb ka mid ah xeebaha ugu dhaadheer marka loo eego qaaradaha, hase yeeshi kalluumaysiga baddu ma aha mid si buuxda looga faa'iidyasto. Kalluunka laga jillaabto Afrika waa 4% inta laga jilaabto dunida marka la isugeeyo, sababta oo ah Afrika ma haysato doomo casri ah iyo qalab lagu kalluumaysto. Goobaha laga kalluumaysto ee Afrika waa laba nooc:

1. Kalluumaysiga biyaha badda oo kalluunka laga jillaabto le'eg yahay $\frac{2}{3}$ ee wadarta guud ee la jillaabto. Kalluunka laga jillaabto badda waa mid xaddiigiisu yar yahay oo ku kooban qoysaska kalluumaysatada iyo suuqyada deegaanka. Qaar ka mid ah kalluunka waa la dhoofiyaa isaga oo wershadaysan oo la qasacadeeyey.
2. Kalluumaysiga biyaha macaan oo kalluunka laga jilaato oo le'eg yahay $\frac{1}{3}$ ee wadarta guud ee la jillaabto. Kalluunka waxa laga jillaabtaa webiyada iyo harooyinka.

Quwadda korontada ee laga dhaliyo biyaha

Cutubka 1aad waxa aad ku soo barateen in ay Afrika leedahay meelo dhulkeedu sarreeyo oo taag ah iyo in webiyadu ay hoos ugu soo daadagayaan badda.

Tanina waxa ay abuuraysaa quwadda korontada ee laga dhaliyo biyaha xaaladaha caadiga ah ee habboon. Afrika waxa ay leedahay xaalado suurtagal ka dhigi kara quwadda korontada ee laga dhaliyo biyaha kuwaas oo aan si buuxda loog afaa'iidaysan, sababta oo ah mashaariicda samaynta biyo-xidheennada oo aad qaali u ah.

Webiyada Bariga Afrika.

Mashaariicda biyo-xidheennada waxaa loogu talagalay in lagu xakameeyo biyo fatahaadyada iyo in laga soo saaro quwadda korontada ee laga dhaliyo biyaha.

Biyo fatahaadyada ka dhasha webiyadu waxa ay Afrika ku ahaayeen dhibaato weyn oo ku timaadda xilli roobaadyada dalalka u dhow halka uu ka soo bilowdo webiga. Marka ay bilowdaan xilliyada roobka, waxa kordha xaddiga biyaha ee webiga. Sidaa darteed, ayay daa dad ugu rogmadan dhul weyn oo ka mid ah dhul-beereedyada.

Si loo xalliyo dhibaatada ka dhalata fatahaadda biyaha, waxaa biyo-xidheenno laga sameeyey webiyada. Hase yeeshie, biyo-xidheennadu waxa ay abuuraan dhibaatadooda.

Tusaalaha 1: Biyo-xireenka sare ee Aswan

Halka uu ku yaallo:	Webiga Nayl ee Masar
Baaxadda xoogga korontada:	2100 Meega waat
Sababta dhismaha:	In la xakameeyo fatahaadyada biyaha iyo in la soo saaro xoog koronto oo laga dhaliyo biyaha
Dhammaaday:	Sanadkii 1960kii

Biyaha webiga Nayl waxa ay dhaqan ahaan ugu fatahi jireen bannaanada. Biyahaas fatahaya waxa ay ciid carro-san ah dhigi jireen dhulka, taasina waxa ay had iyo goor wanaajin jirtay tayada beerasho ee carrada. Hadda biyihii waa la xakameeyey, mana jiro faar kaydsan, biyihiina waxa ay ka tageen ciid carro-san ah. Biyo-xireenku waxa uu sida oo kale horseeday in uu nabaad guur halis ah ku keeno xeebta, waayo webigu ma sido faar uu ku keydiyo afka webiga.

Xayawaannada iyo dhirta ku nool dhulka bannaanada ah ee ay biyaha webigu ku fatahaan, waxa ay ku tiirsan yihiin daad xilliyeedka. Daad sanadeedka la'aantii xayawaanno iyo dhir badan ayaa halis ugu jiraya in ay dabar go'aan oo jiritaabkoodu suulo.

Tusaalah 2: Biyo-xidheenka Akasombo

Halka uu ku yaallo:	Webiga Folta ee Gaana
Dhammaaday:	1966kii
Baaxadda xoogga korontada:	912 Mega watis
Sababta dhismaha:	In loo diyaariyo xoogga korontada wershado iyo isticmaalka gudaha waddanka.

Ka did markii la xidhay biyo-xidheenka, dhulka Gaana 4% daad biyo ah ayaa ku fatahay, waxaana samaysmay harada weyn ee aan dabiiciga ahayn ee loo yaqaan Folta. Harada Folta waxa ay jartay faartii ama hadhaagii ay biyuu sideen ee ku socday xeebta, waxaana ay horseedday nabaad guurka xeebta ee Gaana, Toogo iyo Beniin.

Xeebuu waxa ay sanad walba nabad guurtaa qaddar ah 10 – 15 mitir. Waxa ay horseedday baaba'a wershaddii beri ka dhisnayd afka webigu kaga darsamo badda.

Qaabka webiga Folta

Waxqabadka 5aad

Ka dooda faa'iidooyinka iyo khasaaraha biyo-xidheennada laga dhiso webiyada dhinacyadooda. Isku daya in aad soo heshaan biyo-xidheenno kale oo ku yaal Afrika.

4.5 Kaymaha Afrika

Cufnaanta kaymuu waxa ay badanaa ku xidhan tahay tirada roobka ka da'a. Marka roobku sii bato waxa sii badanaya tirada dhirta baxaysa. Meelaha ugu

qoyaanka badan waxa laga helaa dhir ka waaweyn oo ka buurbuuran kuwa ka baxay dhulka qallayl xigeenka ah. Sidaasi darteed, dhirta kaymaha roobbani waa kuwa ugu baaxadda ballaadhan. Meelaha kale ee ay ka mid yihiin xeebaha iyo dhulka sare ayaa iyagana dhirtu si fiican uga baxdaa. Kaymuhu waxa ay sabo wanaagsan u yihiin in ay ka dhex baxaan dhir kala duwan iyo nolosha xayawaanka duur-joogta ah. Dhirtu waxa ay inoo tahay gabbaad innaga celiya dabaylahaa, kulaylka iyo boodhka. Cunto iyo dawooyin ayaa laga helaa kaymaha.

Ilaa beryo aad u fogaa waxaa aadamigu dhirta ka goosan jirey qoryo iyo looxaan lagu isticmaalo dhismaha guryaha, samaynta doonyaha iyo qalab kala duwan. Markii ay tirada dadku yarayd dhibaatada dhir goyntu waa ay yarayd oo meeshii geed laga jaro waxaa ka soo bixi jirey kuwo kale.

Nasiib darrose, markii tirada dadku badatay, si xoog leh ayaa loo isticmaalay dhirtii ku taallay kaymaha Afrika. Waxaa manta deg-deg loogu baahan yahay in la badbaadiyo kaymaha Afrika oo kuwo cusub laga beero meeshii dhirta hore laga jaray. Dhir goyntii ugu ba'nayd waxaa bilaabay beeraleydi so haajirtey, kuwaasi oo ku kacay dhir goyntii ugu baaxadda weyneyd. Waxaa dhir xaalufintaasi ka muuqataa waqooyiga Afrika halkaas oo beero tacbashadu ka jirtey qarniyo badan. Markii dhirtii la yareeyey waxaa carradii nabaad guuriyey dabayo iyo biyaha daadka oo qaaday carradii sare ee hodanka ahayd, waxaana halkaasi ka dhalatay faafidda lama degaanka Saxaara.

Kaymaha kulaaleyda ee qaaradda Afrika waxa ka baxa dhir leh qori adag oo aad u qimo badan, waxaana ka mid ah dhirta *Eboni, Teak iyo Mohogani*. Markii dalalkii Yurub ay qorigii adkaa ka dhammeeyeen dhulkooda, waxa ay aad u xiisaynayeen goynta iyo dhoofinta qoryaha alwaaxda adag. Sidaasi waxaa ku bilaabatay qori goyntii ugu heerka ballaadhnyad ee kaymaha Afrika.

Dhowaan ayaa dadku fahmeen muhiimadda kaymuhu u leeyihiin dunida. Waxaa kaymuhu saamayn ku leeyihiin cimilada adduunka iyo dunida oo beryahan dambe la sheegay in heekrulkeedu diirayo. Nolosha dadka, xayawaanka iyo baadkuba waxa ay ku xidhan yihiin kaymaha. Sidaa darteed, waxa caalamku iska xil saaraya daryeelidda kaymaha.

Dhirta leh qoryaha jilicsan ee ka baxda dhulka loolalka dhexe waxaa looxaanta jilicsan laga sameeyaa waraaqaha. Shirkadaha waraaqaha sameeyaa waxa ay maamulaan kaymaha ay ka baxaan qoryaha jilicsan. Dhirta qoryaha jilicsani si deg-deg ah ayaa ay u baxaan. Haddaba, si loo daryeelo kaymahaas waxaa lagu taliyaa in dib loo habeeyo oo loo wershadeeyo waraaqaha la isticmaalay, lagana sameeyo waraaqo mar labaad la isticmaali karo, waxaana lagu magacaabaa "Dib-u-isticmaalid".

4.6 Xayawaannada duur-joogta ah

Afrika waxa ay hodan ku tahay xayawaanka duur-joogta ah. Waxa jira noocyoo xayawaanno ah oo laga helo qaaradda Afrika oo keli ah. Waxa kale oo ay Afrika leedahay xayawaanka ugu waaweyn dunida.

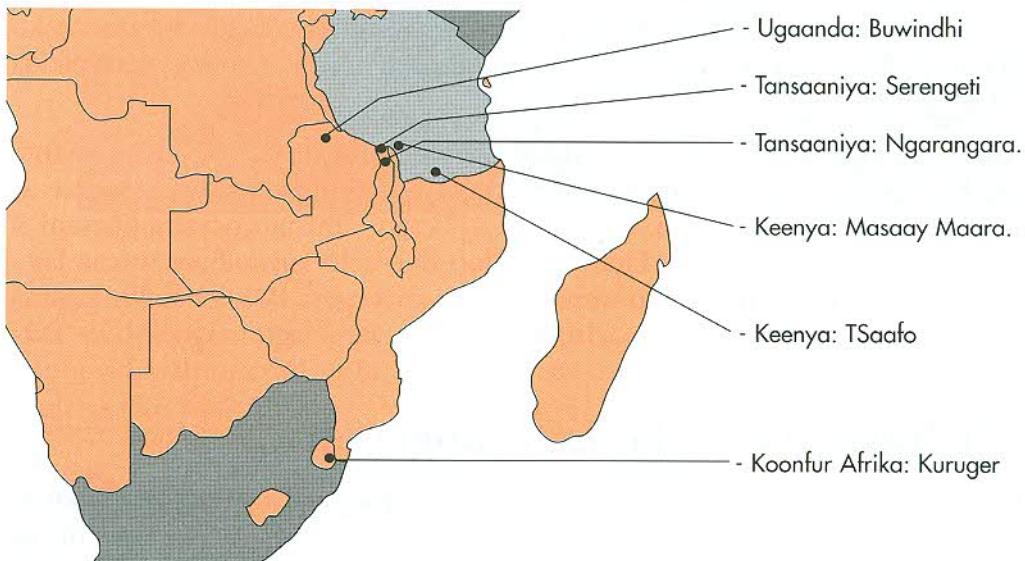
Waxqabadka 6aad

Kooxo u sameeya liis sheegaya noocayada xayawaanka duur-joogta ah ee laga helo qaaradda Afrika ee aad garanayso. Liis gaar ah ka samee xayawaanka duur-joogta ah ee laga helo deegaankaaga. Sida:

- Xayawaanka berriga ugu weyn.
- Xayawaanka berriga ugu dheer.
- Xayawaanka berriga ugu orodka dheer.

Berigii hore xayawaanka duur-joogta ah waxa ay cunto u ahaayeen ugaadhsatada iyo qadhaabatada. Hase yeeshi, markii ay dadkii degeen, waxa ay ku tiirsanaayeen hilibka xoolaha ay dhaqdaan waxaana yaaratay baahidii loo qabay hilibka ugaadha. Laakiin waxa weli dunida jira dad tiro yar oo duur-joogta ugaadhsada iyaga oo isboorti iyo dalxiis ka dhiganaya. Ugaadhsyi kastaa waxa uu halis gelin karaa tirtiridda noocayada tirada yar ee dunida gabaabsiga ku ah, waxaana loo baahan yahay in dowlad kastaa xil iska saarto joojinta dabargoynta ugaadha.

Dad badan ayaa jecel in ay arkaan oo daawadaan xayawaannada duur-joogta ah. Qaar badan oo ka mid ah duur-joogta Afrika ayaa loo qaaday qaaradda Yurub si loogu daawado beeraha gaarka ah ee xayawaanka lagu hayo. Waxaa duur-joogta lagu xareeyaa meelo laga daawado oo loo yaqaanno Beerta Xayawaanka". Shebegyo bir ah ayaa duur-joogta lagu xareeyaa. Dadka ayaa lacag ku daawada duur-joogtaasi, laakiin maanta waa ay fududdahay in si dhaqso ah loogu kala safro dalalka fog-fog. Dadku waxa ay jecel yihin in ay duur-joogta ugu tagaan deeggaannadeeda dabiiciga ah, oo ay arkaan iyada oo si xor ah u dhex joogta dhulka seerayaasha ah ee loogu talagalay, taasi oo ka xiiso badan duur-joogtii ku jirtey xabsiga birta ah. Dalal badan oo Afrikan ah ayaa laga hirgeliyey seerayaasha loogu talagalay duur-joogta, kuwa ugu caansanna waxa ka mid ah kuwa hoos ku qoran.

Qaar ka mid ah Beeraha Xayawaanka iyo Seerayaasha Afrika

Samaynta seerayaashaasi waxa ay keentay in meheredda dalxiisku ay aad u korodho, halkaasi oo ay shaqo ka helaan dad badan oo muwaadiniin ah, isla markaana ay dawaladdana dakhli ka soo galo.

Waxqabadka 7aad

Kooxo u falanqeeya sida meheradda dalxiisku ugu faa'iidayso meelahan:

- Hudheellada la seexdo.
- Gaadiidka.
- Kuwa farshaxanka qoryaha sameeya iyo kuwa selledaha sameeya.
- Makhaayadaha cuntada.
- Seerayaasha duur-joogta.
- Ka fakir kuwo kale oo dhici karta in ay ka faa'iideystan?

4.7

Khayraadka awoodda dadka

Afrika waxa ay leedahay dad tiradiisu aad u sii kordhayso, dadkaasi oo u badan kuwa dhallinyarada ah ee la filayo in ay xooggooda ugu shaqeeyaan horumarka dalkooda. Waxa nasiib darro ah in ay shaqo la'aan iyo jihayn la'aanta dhallinyarada ka jirto dalalka Afrika intooda badan. Sidaa darteed, waxa aynu odhan karnaa qaaradda Afrika waxa ka jirta ka faa'iideysi la'aanta khayraadka awoodda dadka.

4.8

Dhaqdhaqaaqa dhaqaalaha

Dhaqdhaqaaqa dhaqaalaha waxa uu abuuraa meherado badan. Shaqooyin ayaa samaysma, taasina waxa ay caawisaa horumarka dhaqaalaha dalka.

Waxqabadka 8aad

Kooxo u shaqeeya oo liis ka qora noocayada shaqooyinka ee ay abuuri karaan ka faa'iidaysiga khayraadka dabiiciga ah ee Afrika ee aynu soo baranay sida.

Layli naqtiiin ah

1. Waa maxay faraqa u dhexeeya qodaal fidsan iyo qodaal kooban?
 2. Waa maxay labada farqi ee ugu muhiimsan ee u dhexeeya qodaal dhaqameedka iyo qodaalka casriga ah?
 3. waa maxay qodaal awneedka?
 4. Waa maxay dhibaatooyinka cimileed ee beeraleyda Afrika ay la kulmaan?
 5. Sheeg Ibada dalag qodaal awneed ee laga isticmaalo Bariga afrika?
 6. Waa kee dalka ugu hodonsan dalalka ka hooseeya saxaarahaa?
 7. Maxaa uu hodan ku yahay?
 8. Maxa ay saliiddu muhiim u tahay?
 9. Maxaa biyo xireenno looga dul dhisay webiyada waaweyn ee Afrika?
 10. Waa maxay sababta loo dhisay biyo xireenka Aswan?
 11. Waa maxay qodobbada saameeya cufnaanta keymaha Afrika?
 12. Maxaa duurjoogta loo ilaaliyaa loona daryeelaa?
 13. Waa maxay dalxiise?
 14. Maxa ay tahay beerta geed miroodku?
 15. Waa maxay Waraabku?
-

Hordhac

Waxa aad fasalladii hore ku soo baratay:

- Noocyada gaadiidka kala duwan.
- Gaadiidka waddooyinka ee gobolkaaga.
- Gaadiidka badda ee gobolkaaga.
- Gaadiidka cirka ee gobolkaaga.

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Noocyada gaadiidka ee Afrika lagu isticmaalo.
- Jidadka isku xira qaaradda Afrika.
- Tareennada isku xira qaaradda Afrika.
- Gaadiidka badda ee Afrika.
- Xiriirka ka dhexeeyaa gaadiidka kala duwan ee Afrika.
- Isgaarsiinta Afrika.
- Xidhiidhka ka dhexeeyaa isgaadhsiinta iyo dhaqdhaqaqa dhaqaale ee Afrika.

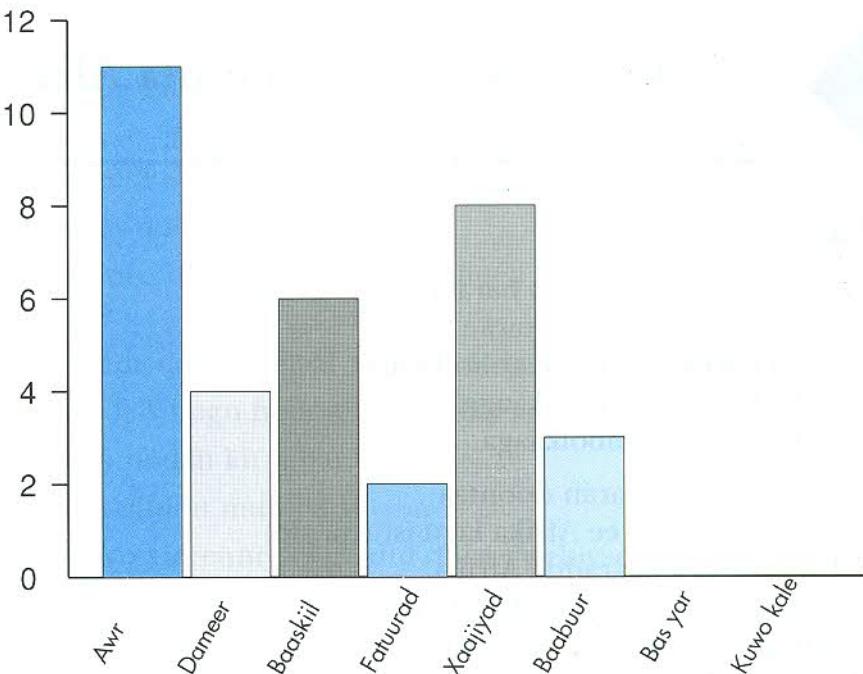
Ujeeddo:

Waxa ay ardaydu xiisayn doonaan muhiimadda gaadiidka iyo isgaadhsiintu u leedahay laba dal ama dalal kale dheddooda. Waxa ay aqoonsan doonaan in gaadiidka iyo isgaadhsiintu ay ku hawlgalan farsamooyin casri ah, isla markaana uu mideeyo dadyowga adduunka, ganacsiguna uu horumariyo.

Waxqabadka 1aad

Kooxo u falanqeeya:

1. Waa kee nooca gaadiidka ee ugu caansan ee laga adeegsado deegaankaaga?
2. Maxay dadka raacaan marka ay suuqa tegayaan?
3. Sidee baa badeecooyinka loo qaadaa?
4. Sidee baa biyaha loogu soo qaadaa gurigiinna?
5. Haddii ay waddo ka dhowdahay dugsigaaga, bal waxa aad jidka taagnaataa 30 daqiqadood, tiri noocyada gaadiidka ee jidka maraya. Ku qor warbixinta shaxdan hoos ku sawiran ee tusaalahaa ah.

Waxqabadka 2aad:

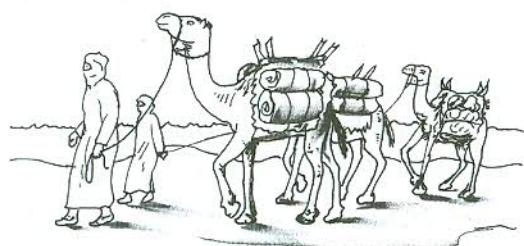
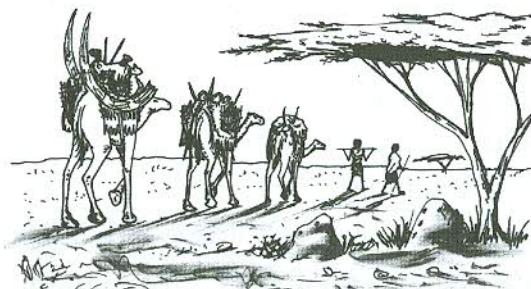
Koox-koox uga dooda waxa soo socda::

- Waa maxay nooca gaadiidka ee ugu badan ee aad aragtay?
- Immisa haween oo socdaalaya ayaa aad aragtay?
- Immisa rag oo socdaalaya ayaa aad aragtay?
- Xaggee baad u malaynaysaa in ay ka yimaadeen?
- Xaggee baad u malaynaysaa in ay u socdaalayaan?.

5.1 Gaadiidka Afrika

Gaadiid macnihiisu waa wixii xamuul lagu qaadi karo, dad ama badeecoojin..

Dhaqan ahaan waxa dadku xamuulka ku qaadi jireen dhabarkooda iyo xayawaanka sida dameeraha, awrta, dibida iyo fardaha. Xataa ilaa maanta

Gaadiid dhaqameed

noocyadaasi hore ee gaadiidka waa ay ka jiraan Afrika.

Noocyada gaadiidka casriga ah

1. Gaadiidka dhulka:
 - Jidadka baabuurta
 - Jidadka Tareennada
2. Gaadiidka biyaha:
 - Webiyada
 - Harooyinka
 - Badweynnada
3. Gaadiidka hawada

Gaadiidka casriga ah ee biyaha

Waxqabadka 3aad

Eeg sawirka kor ka muuqda. Garo oo qeex noocyada gaadiidka ee ka muuqda.

Qaabka gaadiidka loo horumariyey

- Waxaa jidadku ka yimaadaan xeebaha, kuna fidaan dhulweynaha gudaha.
- Waxaa jidadka la horumariyey xilligii gumeysigu doonayey in uu daah furo khayraadka dhulka miyiga ah ee qaaradda.
- Waxaa kale oo ay jidadku horumareen markii ay kordheen tirada badeecadaha la soo dejinayo iyo alaabta cayriin ee la dhoofinayo.

5.2 Horumarinta Gaadiidka Afrika

Waddooyinka

Baro macluumaadka ku saabsan jidadka Afrika.

- Jidadka Afrika waxa ay dhererkoodu ku fidsan yihin ilaa 1.4 milyan oo kilomirtir..
- Hase yeeshi boqolkiiba laba iyo tobant (12%) ayaa laami ah.
- 100km² waxaa ka samaysan qiyaastii 5km oo waddo ah.
- Meelo ka mid ah Afrika ma laha jidad lamana geli karo.
- Waddooyinka laamiga ah ee qaaradda waxa ay ku badan yihin waqooyiga iyo koonfurta Afrika.
- Waxaa jidadku ku yar yihin meelaha lamadegaannada, kaymaha kulaaleyda roobban ee jiqda ah, fiiqyada iyo tiirooyinka dhaadheer ee laagagga buuraleyda.
- Waxaa qaali ah dhismaha iyo dayactirkajidadka, maadaama ay jiraan meelo badan oo hawadu qoyan tahay oo ay ka da'aan roobab laxaad leh iyo heerkul aad u sarreeya.

Waxqabadka 4aad

Koox-koox u falanqeeya warbixinta guud ee kor ku qoran. Sheega sababaha ku xusan qodobbada sida roobka badan ee jidadka waxyelleeya.

Muhiimadda waddooyinku u leeyihiin qaaradda Afrika

Qaabka jidadka ee qaaradda Afrika aad buu u horumarsan yahay. Waxa aan odhan karnaa jidadku waa halbowlaha nolosha ee qaaradda Afrika. Maanta waxaa suurtogal ah in baabuur laga soo kaxeeyo Keebtown ilaa laga gaadho magaalada Qaahira ee waqooyiga Afrika. Waxaa kale oo suurtogal ah in gaadhi laga soo kaxeeyo magaalada xeebta-bari ee Mombasa laguna geeyo ilaa magaalada Manroofiya ee galbeedka Afrika. Baabuur kala duwan ayaa mari karta jidadka, oo ka soo qaadi karta tuuloooyinka badeecado iyo dadka iyaga oo geynaya magaalooyinka isla markaana maraya waddooyinka kala duwan.

Maaddaama jidadka Afrika ay aad u horumarsan yihiin marka loo eego noocyada kale ee gaadiidka Afrika, la yaab ma leh in gaadiidka magaalooyinku yahay kan ugu caansan ee dadku ugu kala socdaalo meelaha kala duwan. Meheradda gaadiidka dhulku aad ayay u tanaadday, waxaana u sabab ah dadka oo niyad u haya in ay maal gashadaan qaybaha gaadiika dhulka. Gaadhi ama laba ayaa qofkii doonaa soo iibsadaa si ay ugu adeegsadaan dadka ku nool deegaankooda. Sheeg gaadiidka dadka qaada ee ugu caansan deegaankaaga?

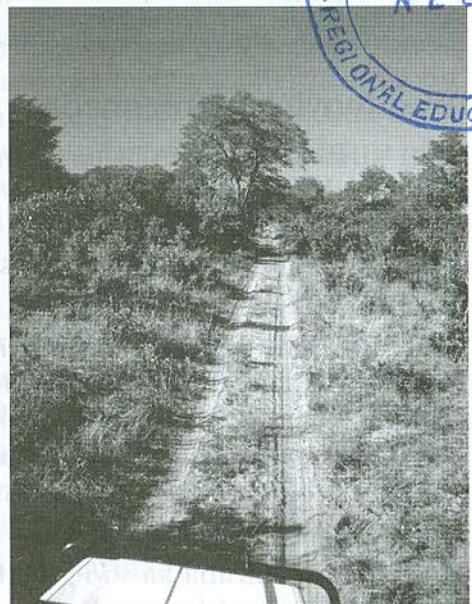

Waxaa waddooyinka mara gaadiidka xamuulka qaada. Xamuulkaasi oo ka koobnaan kara noocyada aloobooyinka kala duwan ee deegaanku u baahan yihiin. Badeecadaha ugu caansan ee la daabulo waxaa ka mid ah raashinka, qalabka dhismaha iyo dawooyinka.

Jidadka maanta la adeegsado waxaa la dhisay xilligii gumeynsiga. Nasiib darrose waxaa jidadkaasi ku dhacay burbur iyo dayactir la'aan, waxaana u sabab ah tiiyoo aanay dowaladaha waddaniga ahi haysan lacag ku filan oo ay ku dayactiraan waddooyinkaasi. Arrimahaas ayaa keenay in daadguraynta badeecaduhu ay qaali noqoto isla markaana ay ku adkaato babuurta jidadka marta.

Waxaa ay dalalka Afrika ku dadaalayaan in ay hagaajiyaan jidadkooda iyaga oo ku tala jira:

- In ay sameeyaan jidka cusub ee aad looga baahan yahay dhulka fog-fog.
- In jidadka carrada ah laga dhigo laami.
- In dib loo hagaajiyo loona dayactiro kuwii hore ee xumaaday

(c) www.christoph-grandt.com

Waxqabadka 5aad

1. Idinka oo kooxo ah, qora liis badeecoojin ah oo laga soo raro deegaankiina, iyada oo la soo mariyo waddo. Qora liiska noocyada kala duwan ee gaadiidka. Waddadee lagu isticmaalay deegaankiinna, waxa aadna saddex tusaale ka bixisaan badeecoojinka uu raro gaari kasta.
2. Miyey jiraan badeecoojin laga daad-gureeyo deegaankiinna? Haddii ay jiraan liis ku qora, sheegana halka loo qaado iyo sababta loo geeyo halkaas.

Waddooyinka tareennada

Isku xirka waddooyinka tareennada ee Afrika uma horumarsana sida isku xirka waddooyinka gaadiidka dhulka. Istimcaalka waddadii ugu horreysay ee tareenka waxaa laga bilaabay magaalda Al-Iskandariya ee dalka Masar sanadku markuu ahaa 1852kii. Si joogto ah ayaana loo sii waday horumarintiisa ilaa 1960kii.

Gumeystayaashu waxa ay waddooyinka tareennada u dhisi jireen hadba sida ay iyagu baahidoodu tahay. Waddooyinka tareennadu weligood looguma talageli jirin in ay noqdaan kuwo muhiimaddoodu tahay hab rakaab ganacsigu waxa uu ahaa sabab weyn oo loo dhisi jiray waddooyinka tareennada.

Gumeystayaashu waxa ay xiiso weyn u qabeen in ay qaaraddu u furanto dunida si ay miraha ka soo go'a beeraha iyo macaadiinta ugu raraan xeebta, ugu dambaystana uga saaraan qaaradda. Mar haddii la dhisay waddooyinkii tareennadu, gumeystayaashu waxa ay heleen awood ay ku tagaan halka ay doonaan, kuna xukumaan dhulal bdan oo Afrika ah.

Waddooyin tareen oo fara badan aya loo dhisay oo keliya in macaadinta laga soo raro godadka laga qodo macdanta, lana geeyo dekedaha. Tusaale,

Gaadiid tareen

waddadii Magadi – Mombasa (Keenya) oo lagu rari jiray budada loo yaqaan (Soda Ash) iyo waddadii Benguela ee Koongo laguna rari jiray naxaasta iyada oo laga rarayo Katanga lana geyn jiray dekedda Lobito ee Angola.

Waqtigii xoriyadda Afrika, dalalkii waxa ay gumeystaashii ka dhaxleen waddooyin tareenno oo leh biro duug ah iyo tareenno waqtigoodii laga baxay. Waddooyinka tareennada ee Afrika badankoodu waxa ay leeyihii bir keliya oo tareenku dul maro, taas oo manaheedu tahay in ay tareennadu u dhaqaaqi kareyn kor iyo hoos isku mar.

Waddooyinka tareennada ee dalalka reer Yurub waxa ay leeyihii laba birood ee tareennadu dul maraan. Waddooyinka intooda badan waa ciriiri, taa oo loola jeedo in biraha tareennadu dul maraan aanay u kala fogeyn sida kuwa dalalka horumaray. Suurtogal ma aha in dhaqsi uu tareenku u dul maro biro ciriiri isku ah. Sidaas darteed, tareennada aad u dheeereeya ee lagu horumariyey qaaradaha kale kama hawlgeli lahayn Afrika ilaa la ballaariyey inta ay isu jiraan biraha.

In kasta oo ay jireen sababaha ku xusan kor, haddana waa arrin aan dhici karin in gaadiidka waddooyinka tareennadu uu muhiimad u yeesho sida kan waddooyinka gawaarida ee Afrika. Hase yeeshee, waddooyinka tareennadu waxa ay lahaayeen faa'iidooyin gaar ah oo ay ka mid ahaayeen:

- Tareen keliya ayaa jiidi karay dhowr qaybood. Sidaas darteed, badeecoojin badan ayaa mar keliya la rari jirey.
- Tani waxa ay ka dhigaysaa isticmaalidda waddooyinka tareennada mid ka qiimo jabon isticmaalidda waddooyinka gawaarida.
- Guud ahaan waddooyinka tareennada ayaa kaga sahlan waddooyinka gawaarida xagga dayactirka.

5.3 Horumrinta Gaadiidka Biyaha

Gaadiidka Biyaha ee Afrika waxaa loo qaybin karaa Gaadiidka biyo-mareenka ka fog xeebaha iyo Gaadiidka Badda.

Gaadiidka Biyo-mareennada ka fog xeebaha

Ka dib markii ay ugu horreyntii dadku ikhtiraacdeen doomo iyo huuriyo ka samaysan loox iyo hargo, biyo-mareennadu waxa ay ahaadeen marin fudud oo lagu safro. Webigu waxa uu noqday waddo ammaan ah gaar ahaan goobaha halka uu baadku ka cufnaa oo ay ka buuxeen xayawaannada duurjoogta ah. Dadku waxa ay awoodeen iyaga oo uu marin u yahay webiga in ay ku dhix safraan lamadegaannada. Tusaale, webiyada Nayl iyo Nayjar. Sidaas darteed, boqollaal sano ayaa ay doomo yar-yar ku daad gureynayeen dad iyo badeecoojin. Safarrada badankood waxa ay ahaayeen gudaha, maxaa yeelay webiyada Afrika ma aha kuwo la dul mari karo bilowga ilaa badweynnada.

Haddii uu dadku deggan yahay goob dhinaca ku haysa webi weyn ama haro, waxa laga yabaa in ay doonaan in ay:

- ka tallaabaan webiga ama harada si ay u ugaarsadaan, wax u beertaan, tagaan suuqa ama la soo sheekaystaan qaar kale.
- isticmaalaan doomo ay kaga kalluumaystaan webiga ama harada.
- isticmaalaan doomo ay ugu safraan tuuloojin kale.

Sababahani waxa ay weli la xiriiraan bulshada casriga ah. Inkasta oo la dhisayo kaabado ama buundooyin aad u badan, haddana doomo khaas ah ayaa weli daad gureeya oo ka tallabiya webiyada waaweyn badeecoojin iyo dad rakaab ah.

Dadka ku nool dhulka ku dhow harooyinka waxa ay isticmaalaan maraakiibta ku socota uumiga, maraakiibtaas oo rarta dad rakaab ah iyo badeecoojin labaduba

Waxqabadka 6aad

Eeg khariiddadda hoos ku sawiran. Soo saar qaybaha la dul mari karo ee webiga. Harooyinkee baad u malaynaysaa in ay leeyihii weynan ku filan oo ay kaga hawlgeeli karaan maraakiibta ku socota uumiga.

Ilaa iyo intii ay dadku ku noolaayeen dhulka ku dhow badda, waxa ay dhisaneyeen doomo yar-yar oo ay ku safraan. Ujeeddada ugu weyn ee laga lahaa waxa ay ahayd si loo gurto kalluunka.

Abbaarihii 3000 sano ka hor ayaa la sameeyey maraakiib yar-yar oo leh shiraacyo, waxa ayna ku shiraacan jireen dhererka xeebta Afrikada waqooyi, tanina waxa ay horseedday kobciddii dekedehii qaddiimka ahayd sida tii Al-Iskandariya ee Masar. Ganacsato doonaysa in ay la baayacmushataraan ganacsatada kale ee xeebaha ayaa lahayd maraakiibta.

Nooca ganacsi ee ugu muhiimsan waxa uu ahayd ganacsiga badeeco isku beddelashada, sidaas awgeed ayaa uu markabku ugu safri karay jiho isaga oo sida hub lana soo noqon jiray isaga oo sida cusbo iyo dhar si aad u qurux badan loo sameeyay.

Qiyaastii 1000 sano ka hor ayaa ganacsato Carab ah waxa ay bilaabeen in ay safar ku

yimaadaan xeebaha Afrikada Bari si ay halkaa uga aasaasaan xarumo ama baro ganaci. Barahoodii ganaci waxa ay noqdeen dekeda ku teedsan xeebta. Qaar badan oo ka mid ah dekedahaas weli waa ay shaqeeyaan hadda. Tusaale, Kismaayo, Mombaasa, Darasalaam. Dekeduhu horraantiiba kuma ayan kobcin xeebta galbeed ee Afrika, maxaa yeeay lamaadegaanka Saxaaraaha aaya ku beegan xeebta, taasina waxa ay niyad jebisay ganacsatadii Badda Dhewe in ay ku yimaadaan maraakiib koonfurta. Gobolkan waxa uu muhiimad weyn siin jiray ganacsigii ka tallaabi jiray lamaadegaanka Saxaaraaha.

Qiyaastii 400 oo sano ayay maraakiibta reer Yurub iman jireen xeebta Afrika. Maraakiibtu sida basaska ama diyaaraduhu waxa ay u baahan yihiin goob gaar ah oo ay caga dhigtaan iyo marka uu dhammaado safarkooda iyo goob ay ka bilaabaan safarkooda. Waxa ay u baahan yihiin marso gabbaad fiican oo biyaheedu qoto dheer yihiin. Marsooyinka waxa inta badan laga helaa afafka webiyada. Sanado aaya ay ku qaadanaysaa magaalo in ay ku kobodo hareeraha marsada. Goodtu waxa ay noqonaysaa deked. Dekeda waaweyn oo aan badnayn aaya ka dhismay Afrika, maxaa yeelay waxa aad u yar gacamada biyaha ah iyo marsooyinka babiiciga ah ee ku teedsan xeebta.

Markii ay xoogysteen safaradii badda aaya la ikhtiraacay noocyoo cusub oo maraakiib ah. Maraakiib shiraacyo leh aaya looxa laga sameeyey. Maraakiibta casriga ah waxa laga sameeyaa bir, aad bayna u culus yihiin. Waa hubaal in aad maaddada Sayiska ku soo barateen in birtu culus tahay, sidaas darteedna ay quusto marka lagu rido biyaha. Tanina waa wax uu qof kasta malayn karo. Ha yeeshee, haddii ay godan tahay birtu oo ay si wanaagsan isugu miisaaman tahay waa ay sabbayn karaysaa. Maraakiibti ugu horreysay ee bir ka samaysan waxa ay lahaayeen matoorro ku socda uumi, sidaas darteedna waxaa loo yaqaan "Maraakiibta ku socota uumiga". Xagga safarka waa ay ka dheereyeen kuwii lahaa shiraacyada, mana ku xirnay dabaysha.

Dalalka oo dhan waxaa dhix mara baayacmushtari. Ganacsiga Caalamiga ah waxa uu ku lug leeyahay alaab ka soo dejinta dibadda iyo u dhoofinta dibadda. Ganacsigan intiisa badan waxaa loo isticmaalaa gaadiidka badaha waaweyn isaga goosha.

Qaadista ay maraakiibtu qaadayaan xamuulka waa mid muhiimaddeeda leh. Maraakiib iyo dayuurado aaya badeecoooyinka ka keena qaaradaha kale. Diyaaraduhu waxa ay qaadi karaan in yar inta maraakiibtu qaaddo, hawlgalkooduna waa qaali, sidaas darteed badeecoooyinka intooda badani waxa lagu soo daadgureeyaa maraakiib.

Waxqabadka 7aad

Eeg khariidadda Afrika. Ku qor liis magacyada dalalka aan xuduud la wadaagin badda.

Biyo-mareennada Badda

Kanaalku waa biyo-mareen dad-samee ah. Afrika waxa ay leedahay hal biyo-mareen bad oo aad muhiim u ah, kaas oo isku xira Badweynta Hindiya iyo Badda Cad. Kanaalkan waxa loo yaqaan Biyo-mareenka Suweys.

Eeg khariidadda Afrika, kana dooda sida ay maraakiibta reer Yurub u gaareen dekeda idinkugu dhow ka hor intaan la furin Biyo-mareenka Suweys

Biyo -mareenka Suweys

5.4 Gaadiidka Cirka

Gaadiidka cirka waa horumar casri ah. Waxaa loo isticmaalaa intiisa badan daadgureynta dadka. Diyaaraduhu waxa ay u baahdaan shidaal qaali ah iyo dayactir. Diyaaraduhu uma weyna sida maraakiibta. Sidaas darteed, aad bay qaali u tahay in la diro diyaarad ah kuwa xamuulka. Diyaaradaha waxa lagu qaadaa oo keliya cuntada dhakhso u qurunta ama waxyaabaha dhakhso u doorsooma sida ubaxa iyo khudradda. Dhammaan badeecooinka kale waxa laga yabaa in lagu daad-gureeyo maraakiib.

Bacdamaa ay Afrika tahay qaarad weyn, gaadiidka cirku waxa uu ku caawiyaan dadka in ay si fudud ugu safraan dalal kale. Dadku waxa ay doonayaan in ay dhaqsi ugu safraan dalalka kale. Ku safridda maraakiibtu waxa ay qaadataa muddo dheer, maraakiibtuna waxa ay geeyaan dadka dekedaha oo keliya. Dayuuraduhu waxa ay geeyaan dadka meel kasta oo uu ku dhammaanayo safarkooda haddiiba uu halkaas ku yaallo garoon dayuuradeed. Dayuuraduhu waxa ay gaari karaan gobollada ku yaalla gudaha ee cidlada ah, halkaas oo aanay xataa jirin waddooyin hagaagsan. Dayuuraduhu waxa ay sanadahan tagaan gobolladaas iyaga oo kaalmo aadaminimo u sida dadka ka go'ay dunida inteeda kale oo ay ku habsadeen dagaallada colaadeed iyo masiibooyinka dabiiciga ah.

Garoon dayaaradeed casri ah

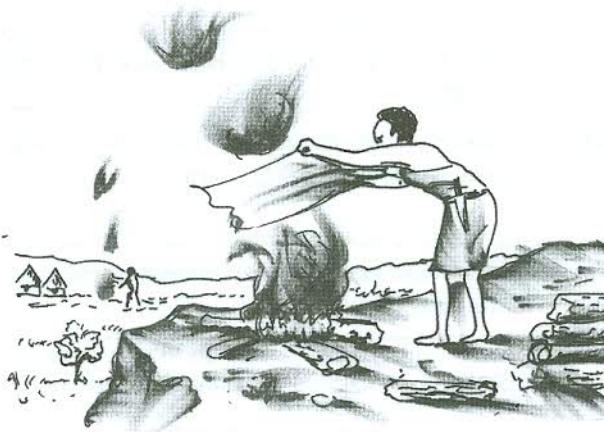
5.5 Igaarsiinta

Isgaadhsiintu waa habka dadyowgu isugu gudbiyaan wararka iyo macluumaadka kala duwan, waxana la isku dhaafsan karaa hab qoraal ah ama hadal ah.

Habkii qadiimka ahaa ee isgaarsiinta

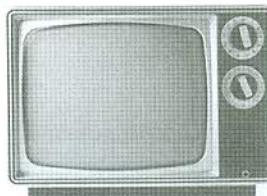
Waxqabadka 8aad

Eeg habab dhaqameedka ee isgaadhsiinta wararka. Sheeg waxa ay sheegayaan iyo nooca wararka habkaasi la isugu gudbinayo. Xaggee baa hababkani ay ka isticmaalaan bulshada?

Hababka isgaadhsiinta ee casriga ah

Ma sheegi kartaa noocyada qalabka isgaarsiinta ee hoos ku sawiran?

Sawir shaxda hoos ku sawiran oo mid walba ku xidhiidhi nooca isgaadhsiinta casriga ee ay sharaxayso sida:

e-mayl, telifoon moobayl ah, telifishin, wargeys telfoonka dhulka, radiyow, internet, fakis, dhambaal wade ama waraaq la soo diray

Telifishin	Waxa uu hawada ka soo qabtaa sawirro iyo hadallo, waxaana uu kugu tusaa muraayad.
	Waxa uu wararka ku diraa waayirro masaafad aad u fog. Waxa uu diri karaa ama qaban karaa wararka.
	Waxa aynu ku qornaa qalin iyo waraaq, ka dibna gal ayaynu ku ridnaa. Boosta ayaa la dhigaa.
	Waxa uu hawada ku baahiyaa oo u diraa dhambaallo elektaroonika kaah-bir-labeed ah. Ma laha wax fiilo ama waayir ah oo ku xidhan.
	Dhambaalka waxaa lagu qoraa kombiyuutar. Marka dhambaalka la gudbiyo waxaa qabta farriinta oo daabaca mashiin kale.
	Waxaa la soo saaraa maalin kasta. Waxa ay nasiyaan wararka iyo dhacdooyinka maalin kasta.
	Waa isku xidh kombiyuutarro oo caalami ah. Waxaa adeegsan kara qof kasta oo kombiyutarkiisa ku xidha habkaasi si uu u helo wararka.
	Waxaa la soo saaraa bil kasta ama toddobaad kasta. Waxa uu soo bandhigaa maqaallo iyo daraasad la soo baaray oo nooc kasta noqon kara.

Dhambaal ayaa lagu qoraa kombiyutarka, ka dibna battam ayaa la taabtaa si farriinta loo gudbiyo. Waxa qofka farriinta loo dirayaan uu akhrisan karaa ilbidhiqsiyo..

Waxqabadka 9aad

Kooxo u soo ururiya sawirro kala duwan oo muujinaya hababka dadka isku dhaafsadaan wararka. Ku dheji derbiga. Ku qor faallo gaaban iyo sharaxaad.

Layli naqtiiin ah

1. Waa maxay isgaarsiintu?
2. Qor shan siyaabood ee ay dadku isu weydaarsadaan xogta ama wararka.
3. Maxay ku kala duwan yihiin raadiyaha iyo telefiishinku?
4. Qor faa'iidooyinka iyo khasaarooyinka isgaarsiinta cusub?
5. Waa kee nooca gaadiidka ee inta badan Afrika la isticmaalo?
6. Boqolkiiiba immisaa jidadka Afrika ayaa laami ah?
7. Maxaa jidadka tareenka ee isku xira Afrika loo dhisay?
8. Magacow laba faa'iido oo uu gadiidka tareenku u leeyahay Afrika.
9. Waa kuwee ganacsatadii Bariga Afrika ka soo gashay dhinaca Badda?
10. Waa maxay ganacsiga caalamiga ahi?
11. Maxaa loola jeedaa dal dhul xiran?
12. Sheeg sababta badeecado badan loogu qaado gaadiddka badda ee aan loogu qaadin karin dayaaradaha.
13. Sheeg dal Afrika ka mid ah oo dhulkiisu xiran yahay.
14. Waa maxay e-mailku?
15. Sheeg hab dhaqameed ee aan fariimaha isugu gudbino.

Ujeeddo:

Ardaydu waxa ay aqoonsan doonaan kala duwanaanshaha taariikhda dadyowga Afrika, iyada oo ay jiraan qodobbo deegaankooda la xidhiidha iyo waxyaabihii ay ka arkeen dadyowga kale ee muhiimka u ah xagga horumarka. Waxa ay ardaydu aqoonsan doonaan raadkii uu gumeysigu ku reebay qaaradda Afrika badankeeda iyo sidii arimhaasi ugu horseedeen abuuritaanka dalalka maanta xorta ah ee qaaradda Afrika.

Waxqabadka 1aad

1. Magacow afafka muhiimka ah ee lagaga hadlo qaaradda Afrika.
2. Sheeg dhulalkii ay isir ahaan ka yimaadeen.
3. Maxay la kulmeen muddadii ay ku jireen geeddiga iyo socdaalka.

Muddadii dadyowga Afrika ay u kala guurayeen gudaha qaaradda, waxa ay markii dambe heleen dhulal ku habboon oo ay degi karaan. Markii ay degeen waxa ay tacbadeen dhulkii, tuuloojin iyo magaaloojin ayaa samaysmay, tiradii dadyowga ayaa korodhay, ka dibna waa ay fideen, waxa ayna la xidhiidheen quruumo kale.

Dadyowga qaarkood waa ay xoogaysteen, waxa ayna dhisteen maamullo xoog badan oo ka talin jirey dhul aad u ballaadhan, iyaga oo ganacsiyadii ay ku hawlanaayeen aad uga taajiray oo hodan ku noqday.

Markii diinta Islaamku ku fidday waqooyiga Afrika, waxa la qoray xusuus qor tiro badan oo la kaydiyey, taasi oo taariikhahannada maanta u suurtagelisay in ay tixraacaan waxyaabihii laga qoray dadyowgaasi iyo hababkii ay u noolaayeen. Dhulka koofurta lamadegaanka Saxaarahu ku yaalla waxa laga hayaaw warbixinno la qoray dhowr boqol oo sanadood ka hor. Hase yeeshee, meelaha badhtamaha Afrika waxaa khubarada baadha raadraaca burburradii taariikhiga ahaa ay ka heleen raadad tilmaan ka bixinaya maamulladii ka jiri jirey sida taliskii Simbaabwi-weyn la oran jirey. Waxaana ay adeegsadeen wixii marag ahaa ee muujinayey jiritaankoodii iyo sidii ay u noolaan jireen.

6.1 Tusaalayaal muujinaya horumarka taariikheed

Simbaabwi Weyn

Wax badan lagama oga dadkii ku noolaa Simbaabwi-weyn iyo dhaqankoodii, waxaana u sabab ahaa iyada oo aan laga helin wax warbixin ah oo qoran. Sida oo kale taariikh dhaqameedkii dadkaasi iyo sheekooyinkoodii waxba kama noola. Simbaabwi-weyn waxa ay ka jirtey dhulka maanta uu ku yaallo dalka Simbaabwi oo loogu magac daray.

Burburkii ay heleen khubaradu waxa uu ahaa magaaladii dhagxaantu ay ka dhisnayd ee la oran jirey; "Shona" oo macnaheedu aha "Gurigii dhagaxa ka samaysnaa". Muuqalka dhismayaashaasi waxa uu u ekaa qaab dhismeedyo dhagxaan ka samaysan oo meel bannaan kor uga taagan. Meelihi ay xarunta u ahayd lama garanayo, laakiin khubarada baadha burburradii taariikhda waxa ay heleen caddaymo kale oo muujinaya in meeshaas dahabka laga qodi jirey, isla markaana ay ahayd xarun diineed oo muhiim ah.

Bannaannada waaweyn ee hareeraha ka xigey magaaladaasi waxa ay taageero ka

Simbaabwi Weyn

geysanayeen tacabka beeraha iyo xoolo daajinta. Waxa dhulka Simbaabwi-weyn ku filnaa quudinta dadweynihii magaaladaasi.

Taariikhda Simbaabwi-weyn weli waa mid cajaa'ib leh, cidina ma oga ciddii dhistay iyo sababtii loo dhisay. Hase yeeshee khubarada burburka taariikhda badhaa waxa ay caddeeyeen Qarnigii 16aad, laakiin lama garanayo sababtii ay u baabba'day.

Gaanadii hore

Taariikhda Gaanadii hore waxa ay soo if-baxday markii taariikhda miilaadiga ay ahayd 1000. Gaanadii hore kama jiri jirin meesha ay maanta ku taallo Gaanada cusub. Gaanadii hore waxa ay samaysantay markii boqor la odhan jirey "Dinga Ciise" oo aad u awood badnaa uu mideeyey dadkii Sonika ee dega geyigaas.

Awooddi boqortooyadii Dinga Ciise waxa ku sii xoogaysatay ganacsigii dahabka iyo safaradii awrta ee ka gudbi jirey lamadegaanka Saxaarahaa oo kor u qaaday tiradii badeecadiihii laga ganacsan jirey.

Qorayaashii taariikhda ee Carabtu waxa ay faallooyin ka qoreen jiritaankii Gaanadi hore, iyaga oo ku tilmamay meeshii ugu dahabka badnayd caalamka, waxaana ay ku sheegeen in ay ku taallay dacalka sare ee webiga Senigaal. Dadkii Sonika waxa ay ka ganacsan jireen milixda, maarta, dharka, dahabka,

alaabooyin aad loo qurxiyey, kuusha iyo qalabka haweenku isku qurxiyaan. Magaaladii ugu muhiimsanayd ee ganacsiga waxa ka mid ahayd "Kumbi Saalax".

Dadkii Gaanadii hore waxa ay awoodi jireen in ay samaystaan noocyada hubka, isla markaana waxa ay tababari jireen ciidammadooda. Dadyowga la deriska ahaan jirey Gaanadii hore waxa ay ku daagal geli jireen hubka ka samaysan looxaan ama qoryo. Laakiin, waxa ay Gaanadii ciidammadoodu haysteen hub maar ama bir ka samaysan, taasi oo u suurtagelisay in ay si fudud u jebiyaan cid kasta.

Boqortooyadii Gaana waxa ay hoos u dhacday Qarnigii 10aad miilaadiyada, xilligaasi oo ay soo weerareen dadkii "Al-Murafid" ee ahaa Muslimiin ka soo duushay waqooyiga Afrika. Al-Murafidiintu waxa ay doonayeen in ay dadka madow ee Afrikaanka ah muslimiyaan. Muddo ka dib, waxaa ganacsigii dahabku u wareegay Bure oo ku taalla dalka maanta loo yaqaan Guneeya, waxaana furmay jidad ganacsi oo cusub oo dhinaca bariga ku fogaada.

Boqortooyadii Maali

Boqortooyadii Maali waxa ay soo baxday ka dib markii ay burburtay Gaanadii hore. Markii uu talada qabtay boqorkii Sundiyata ayaa Maali qabsatay gobollo hodan ah oo ku yaalley galbeedka Afrika. Waxa kale oo Timbuktu laga qabsaday maamulkii Tawaariiqda, iyada oo Sundiyata u beddelay magaalo camiran oo xuddun u ah ganacsiga iyo tacliinta.

Magaalada Jenne waxa ay ahayd meesha ay ku kulmaan ganacsiga waqooyiga iyo koonfurta. Dadka reer Jenne waxa ay ahaayeen farsamo yaqaanno xirfad leh oo sameeya dahabka, qalabka birta, dhagxaanta haruurka lagu shiido, kuusha iyo dheryaha.

Boqortooyadii Maali waxa ay hanti tira badan ka heshay godadkii dahabka laga qodi jirey ee Bure. Caasimaddii ugu horreysay ee Maali oo la odhan jirey Niyami waxa laga dhisay meel u dhow godadka dahabka laga qodo.

Maali waxa ay gaadhay horumarkeedii ugu sarreeyey Qarnigii 14aad. Hoggaamiyeashii Maali ee ugu awoodda weynaa waxa ka mid ahaa Abubakar Mansa. Waxaa ka dambeeyey Abuubakarkii 2aad ama Mansa Musa oo booqasho ballaadhan ku tegey Xajka sanadkii 1324kii, waxaana uu watey 14,000 oo ah shaqaale haween ah.

Muddadii ay boqoradii Mansa ka talinayeen Maali waxqabadkoodii waxaa ka mid ahaa:

- Dhismaha masaajidyo aad u qurux badan.
- Horumarinta dhaqanka iyo dhisme gole murti oo ku yaalley Jenne.
- Horumarinta xarumaha tacliinta iyada oo dhallinyarada aqoonta barata ay ku xirnaayeen magaalada Fes oo ku taal waqooyiga Afrika.

Qorayaashii iyo taariikhayannadii Carabta Ibnu Khalduum iyo Ibnu Batuuta waxa ay ka warbixiyeen hodantinimadii, horumarkii iyo deeqsinimadii boqorradii Mansa ee ka talin jirey Maali.

Maali waxa ay hoos u dhacday ka dib markii ay dagaallo daba dheeraa la gashay dadkii Mossi ee ay jaarka ahaayeen iyo Tawaariiqdii Berberka oo ku hayey weerarro diciifiyey awooddii Maali. Sanadkii 1500 waxaa haraysay boqortooyadii Songahay oo noqotay mid aad u xoog badan

Boqortooyadii Songahay

Koritaankii boqortooyadii Songahay waxa uu ka soo bilaabmay dadkii la odhan jirey Sorko oo ahaa dad aad ugu xeel dheeraa samaynta doomaha yar-yar (huuriyada), waxaana ay ku noolaayeen agagaarka webiga Nayjar, gaar ahaan meel koonfur-bari ka xigtey magaaladii Gavo.

Qarnigii 14aad Songahay waxa ay ku hoos jirtey boqortooyadii Maali. Qarnigii 15aad waxaa Sunni Cali oo hoggaamiye milatari ahaa waxa uu dhisay ciidan ballaadhan oo isugu jirey kuwo fardaha ku dagaallamay iyo kuwo wata goosamo huuriyo ah oo aad loo tababaray.

Sanadkii 1493 waxaa taladii Maali la wareegay nin la odhan jirey Janaraal Maxamed Tuure. Wuxuu ahaa nin Muslim ah oo ka soo jeeday dadka Sonika. Waxqabadkii Maxamed Tuure waxaa ka mid ahaa:

- Isaga oo qaaday dagaallo jihaad ah, oo diinta Islaamkana ku faafiyey Galbeedka Afrika.
- Wuxuu qaataj darajada Khaliifka Suudaan (oo loo yaqaanay dhulka koonfurta ka xiga lamaadeegaanka Sakaaraha).
- Dhisid maamul dawladeed oo ku salaysan “Shuraa” (Wada tashiga dad ku xeeldheer cilmiga diinta iyo khubarada garsoorka).
- Ballaadhinta ganacsiga, sida dahabka, midhaha kolaha iyaga oo lagu doorsan jirey dharka, fardaha, milixda iyo badeecadaha lagu raaxaysto.

Ninkii sahmiyaha ahaa ee reer Marooko Leo Afrikanas oo booqday Ga'o ayaa ku tilmaamay Songahay dawlad hodan ah oo awooddeeda iyo barwaqaadeeda ay tahay mid la yaab leh.

Dhammaadkii Qarnigii 16aad waxa ay Songahay cagaha la gashay dagaallo sokeeye oo wiiqay, abaro, isbeddel deegaan, macaluul iyo cudurro keenay in boqortooyadii hoos u dhacdo. Sanadki 1590kii Marooko ayaa soo weerartay. Ciidammadii Songahay waa ay kala firdheen, waxa ayna isaga hor yimaadeen dagaallo sokeeye.

Waxqabad 2aad

Kooxo u doorta mid ka mid ah boqortooyoyinkii aynu soo dhiganay ee Afrika.

Khariidad ku sawir buuggaaga qoraalka oo isku daya in aad sawirtaan khariidad weyn oo fasalka lagu dhejiyo.

Sameeya wada sheekaysiyo yar-yar, oo eega kuwii dadkii is dhaafsan jireen waqtigaasi hore. Tusaale: Sheeko dhex maraysa:

- Nin Tuwaariq ah oo ganacsato ah, oo la hadlaya qof reer Timbuktu ah.
- Qof Muslim ah oo dadka kale baraaya diinta Islaamka.
- Laba qof oo suuqa wax laga kala iibsado ku sheekeysanaya.
- Laba askari oo kuwii boqortooyoyinkii hore ka tirsanaa oo falanqaynaya noloshii askarinimada ee waqtigaasi.
- Iyo wixii kale oo ah sheeko ku habboon waqtiyadaasi hore.

Hoos waxa ku qoran taxane taariikheed oo ku saabsan boqortooyoyinkii galbeedka Afrika ka jiri jirey.

Taxane taariikheedkan waxa uu innaga caawinaya in aynu macluumaadka si sax ah isugu habayno. Buuggiina qoraalka ku guuriya taxanahan taariikheed.

200 B.C	Waxaa samaysmay magaaladii Jenne
500 B.C	Raadadii ugu da'da weynaa ee laga helay Nayjeeriya ee muujinaya in dhaqanka MOK ka jiri jirey geyigaasi waqtii aad u fogaa.
Qarnigii 7aad	Dadkii Saghawa ayaa degay agagaarka Harada Jaad. Waxaa loo malaynaya in ay ahaayeen kuwii ugu horreeyey ee hela Kanem.
Qarnigii 9aad	Bulsho kalluumayato ah ayaa sameeyey bud-dhiggii xuddunta u noqday Songhaydii ugu horreysay.
Qarnigii 10aad	Dawladdii ugu horreysay ee Xawsa ayaa loo malaynaya in ay samaysantay.
900 A.D	Dadkii Igbo-Ukawa ayaa ka bilaabay Nayjeeriya samaynta qalabyo ka samaysan (Bronze) oo ay ku dabbaaldegi jireen.
1000 A.D	Kooxo ka tirsanaa qabaa'ilka Sonika ayaa isu yimid iyada oo uu hoggaaminayo Dingo Kose oo ah nin sheegtay in uu lahaa awoodo xagga samada kaga soo dega.
Horraantii Qarnigii 11aad	Dhaxaltooyadii Sefawa ayaa barabixisay maamulkii Saahuwa ee Kanem oo sameeyey boqortooyadii Ife iyo Benin.
1060 kii	Kanem ayaa Muslintay
1076 kii	Dadkii Al-Muraafid ayaa obole ku qaaday Gaanadii hore, soona galay caasimaddeedii.

Qarnigii 11aad – 12aad	Dahabka ayaa laga qodanayey Bure, halkaasi oo ka durugsanayd in uu gaadho ganacsiga Gaana. Waxa furmay irrido ganacsi oo cusub oo dhinaca bariga fog ah.
1210	Waxaa Kanem hoggaamiye ka noqday May Dunama, ninkaasi oo Kanem gaadhsiiyey heerkeedii ugu sarreeyey, waxaana uu maamulkii dawladda ku wareejiyey Borno. Dawladdiina waxa lagu magacaabay Kanem – Borno.
1230	Waxaa hoos u dhacday boqortooyadii Gaana. Waxaa soo baxday boqortooyadii Maali ee uu ka talinayey boqorkii Mansa Sundiyata Keyta, ka dib markii uu jebiyey boqorkii Sumangura ee ka talinayey Sosso.
Qarnigii 14aad	Boqortooyadii Maali ayaa gaadhay heerkeedii ugu sarreeyey. Boqoraddii Aamina Sasaw ayaa ballarisay imaanaddii Sariya ka dib markii ay qaadday dagaallo xidhiidh ahaa.
1310	Boqorkii Mansa Abubakar ee Maali ayaa u kicitimay safarkiisii dheeraa ee uu kaga gudbay Badweynta Atlantika. Wax war ah oo dambe lagama helin. Waxaa dhaxlay Mansa Muusa oo qabtay boqortooyadii Maali.
1324	Mansa Muusa ayaa sameeyey safarkiisii la yaabka lahaa ee uu Xaj ku tegay Maka.
1464	Boqorkii Sunni Cali ayaa noqday hoggaamiyihii Songhay, waxa uuna jebiyey Maali.
1493	Janaraalkii Muslinka ahaa Askia Moxamed ayaa qabsaday xukunkii Maali, waxa uuna sii ballaadhiyey boqortooyadii.
1510	Qoraagii Marooko Leo Afrikanus ayaa booqday Gao, caasimaddii Songhay.
1513	Leo Afrikanus waxa ay booqdeen Timbuktu
1591	Ciidammadii Marooko ayaa jebiyey Songhay.
1670	Osei Tutu ayaa jebiyey Dankyire, waxaanu sameeyey boqortooyadii Asante.
Qarnigii 17aad	Boqortooyadii Ife ayaa waxaa hareeyey fiditaankii boqortooyadii Oyo.
Qarnigii 18aad	Boqortooyadii Kanem-Borna ayaa hoos u dhacday.
1804	Cusmaan Dan Fodio ayaa dagaallo jihad ah ku qaaday waqooyiga Nayjeeriya.

Waxqabadka 3aad

Wada akhri dhammaan macluumaadka ku jira taxane tarriikheedka aad qortay. Sax ku samee dhacdooyinka aad ku baratay buuggan.

Immisa goor ama jeer ayaa uu soo galay erayga Kanem? U adeegso in aad taariikh gaaban oo Kanem ku saabsan ka samayso taxane taariikheedka Kanem ku jirto.

6.2

Ganacsigii dadka

Afrika waxaa ka jiray tiro bulshooyin ah oo isticmaalayey addoonsasho, si kasta ha ahaatee, tiro badan oo bani'aadam ah oo khasab lagu dhoofiyo waxa uu bilaabmey markii Carabi ay u socdaashey xeebaha Afrika Bari.

Addoon ayaa loo qaadi jiray Beershiya, Cumaan iyo Mesobotaamiya. Waxay ugu shaqeysan jireen badmaaxnimo, quusidda luulka askarnimo iyo shaqaalenimo. Qaar ayaa guryaha uga shaqeyn jirey dadka maalqabeenka ah. Qarnigii 15aad waxaa uu ahaa xilligii Afrika uu ka bilaabmay ka ganacsiga dadkua wuxuuna socday saddex qarni oo xiriir ah. Xillgii sahaminta Afrika iyo Ameerika, afrika wuxuu ku reebay raad xun.

Reer Yurub aqoon badan kuma lahayn qaaradda Afrika iyo dadka Afrikaanka ah, waxayna qaaraddu u arkayeen meesha ay ka heli karaan shaqaale jaban. Sidaas ayaa ganacsigii badnaa ee aadamigu ku bilaabmay.

Burtuqiiska iyo Isbayn ayaa u midoobay in ay sameystaan boqortooyadii Aybeeriyen waxay ka bilaabeeen goobihii ganacsiga badweyn ta Atlaantika iyo badweyn ta Hindiya ee xeebah Afrika si ay u helaan Addoon. Addoonta waxaa laga gadan jirey Ameerika. Isla markiiba Dhajka, Ingiriiska iyo Faransiiska ayaa ku xirmay Aybeeriyaankii in ay la ganacsadaan. Ganacsigii ayaa balaartay bartamihii qarnigii 18aad sababta oo ah baahida loo qabay addoonta iyo fool-maroodiga.

Waxa ugu caansanaa ganacsiga dadka, TIBBU, TIB oo xukumay dhulka u dhexeeyaa Harada Taanginiika ilaa iyo xeebta.

Ganacsatadii reer Yurub waxa ay ka heleen maal badan, gadidda iyo gadashada Afrikaanka. Ganacsigaasi waxa uu ka socday Afrika inteeda badan muddo 300 sano ah.

Addoonta waxa ay ka shaqayn jireen meelaha macdanta laga qodo, beeraha waaweyn iwm.

Ganacsatadaa maalkoodu waxaa uu ka imaanayey shaqada shaqaalahooda.

Muddadaas 300 sano ah, reer Yurub waxa ay ku guuleysteen in ay qaataan, galbeedka, koonfurta iyo Bariga xeebaha Afrika, marka laga reebo Koonfur Afrika. Reer Yurub ma aysan gelin gudaha qaaradda

Afrika ilaa iyo dhammaadkii qarnigii 18aad. Reer Yurub ma aysan aqoon khayraadka dabiiciga ah ee gudaha qaaradda Afrika.

Dhulka gudaha ma aysan gelin, waxayna ku tiirsanaayeen ganacsato carbeed

Waxqabadka 4aad

Kooxo u shaqeeya.

1. Maxay Reer Yurub u rabeen addoomaha Afrika?
2. Ma sax baa in dad loo lahaado sida xoolaha oo kale?

Ganacsigii Saddex Geesoodka Ee Badweynta Atlaantika

Ganacsigii dadka ee Atlaantika waxaa kale oo loogu yeeri jirey Ganacsigii Saddex Geesoodka ahaa ee Atlaantika. Ganacsigaani aadami ayaa maraakiib looga rari jirey xeebaha galbeed ee Afrika lana geyn jiray Ameerika (Waqooyi iyo Koofur Ameerika iyo Kariibiyanka).

Ameerikana maraakiibta waxaa looga soo rari jiray badeecooyinka beeraha, sida cudbiga iyo tubaakada oo loo soo qaadi jiray Yurub.

Yurubna waxaa maraakiibta looga rari jiray badeecooyinka wershadeysan, sida bunduqa oo lagu baddelo addoon dad ah galbeedka Afrika.

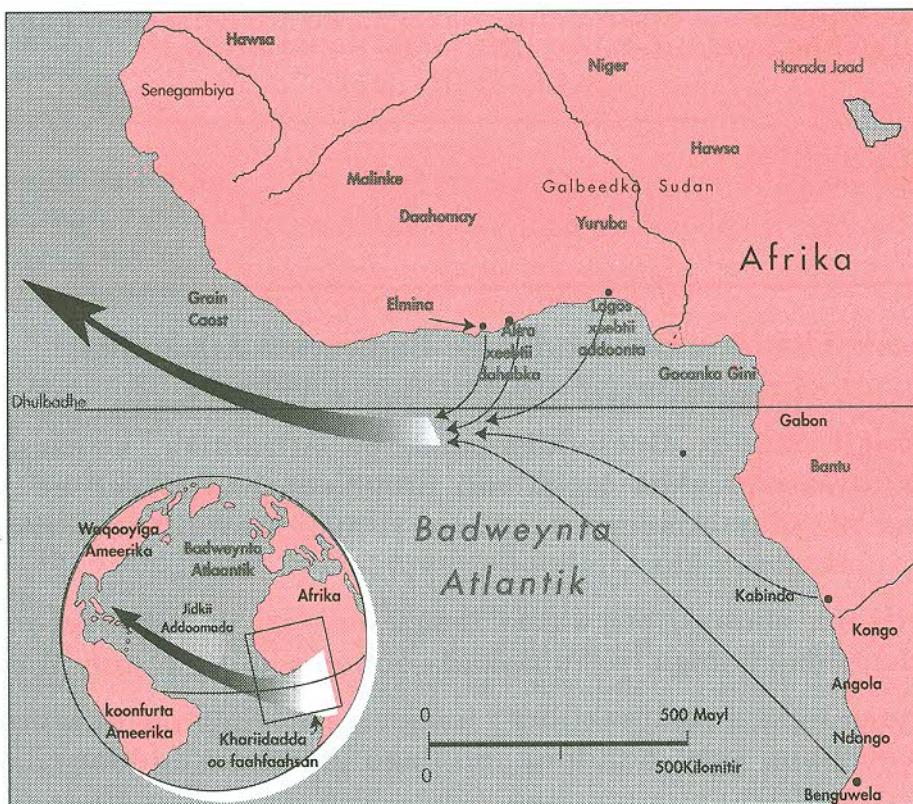
Safaro ayaa gudaha ka yimaada iyaga oo wada dad addoon ah oo laga gadanayo reer yurub xeebta jooga. Dadkaas la soo qabsaday in badan ayaa ku soo dhiman jiray jidka inta aysan xeebta soo gaarin.

Addoonta waxaa lagu qaadayey xaalado xun oo lagu geyn jirey Ameerika. Markabku wuxuu u socon jirey 35 maalmood in uu uga gudbo Atlaantika.

Markab kasta waxa uu siday inta u dhexeysa 250 ilaa 600 oo addoon ah oo la isku ciriirihey. Addoonta waxay ku xirnaayeen silsilado. In badan ayaa ugu dhiman jirtay maraakiibta dheddooda, sida calool xannuuun, furuq iyo isdilid. Waxaa lagu qiyaasay ugu yaraan 12 milyan oo qof in laga qaaday qaaradda Afrika intii u dhexeysay qarnigii 15aad iyo kii 19aad. Boqolkiiba labaatan (20%) ayaa jidka ku dhintay. Waxaa lagu qiyaasay intii u dhexeysay qarnigii 15aad iyo kii 18aad, 70,000 oo qofood ayaa sanadkii la soo qabsan jirey oo khasab loogu dhoofin jirey Ameerika.

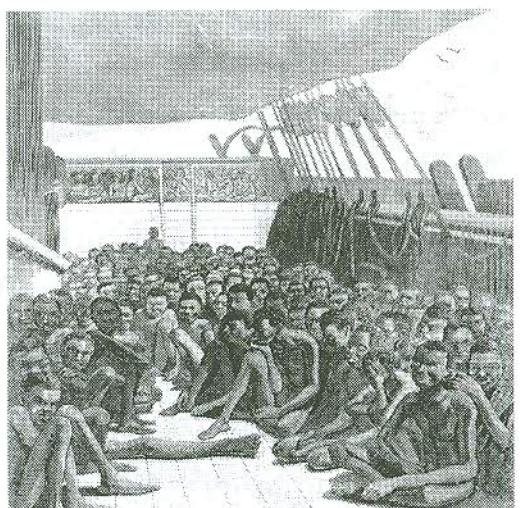
Ganacsigii dadka waxa uu xoojiyey horumarka Yurub. Dahabka lagu

qodi jirey · addoonta ayaa Burtuqiiska ka caawiyey in ay ku kharash gareeyaan maraakiib sameynta iyo bad mareenimada.

Ganacsigii saddexgoosoodka ee badweynia Atlantik

Ingiriisku waxa ay samaysteen maraakiib u suuragelisey in aan la qabsan. Dharka waxaa lagu warshadayn jirey iyada oo la isticmaalayo alaabooyinka ceyriin ee laga keenay galbeedka Afrika. Bangiyada, sida bankiga Barsilays ayaa la sameeyey. Dekado sida iristool, Nantis, Boordhakis iyo Sefile ayaa ku abuurmay ganacsiga dadka.

Maraakibti lagu qaadi jirey addoonta

Waxqabadka 5aad

Sawir khariidad muujineysa saddex geesoodka ganacsiga dadka

Markii ay gaaraan dadka addoonta halkii loo waday waxaa la geyn jirey suuqa addoonta ee Ameerika. Wuxaan lgu hayn jirey toddobaadyo ama bilo suuqa iyada oo aan loo hayn cunto ku filan. Markii la gatana waxaa dhici jirtay in ay kala qaybsamaan hooyo iyo cunugeed ama nin iyo xaaskiis, ka dibna dadka addoontu waxay nolol rajo xun ka bilaabayeen beeraha sonkorta, meelaha macdanta laga qodo ama warshadaha. Waxay ku noolaayeen nolosha bahalada; waxay ka shaqeyn jireen shaqo aad u culus, waxayna nolosha ku dhammeeyeen gaajo, nafaqo xumo iyo xornimo la'aan.

Waxqabadka 6aad

Koox-koox isku daya in aad malaysaan wixa aad dareemi lahayd haddii lagu qabsado oo laguu kaxaysto addoon ahaan.

Jilid yar ku sameeya fasalka. Iska dhiga addoon. Ardayda mid ka mid ah ayaa noqon addoon-gade, qaar kalana waxay noqon gatayaal. Afarta arday ee kale ha noqdeen addoomo. Isku day oo dareenkaaguna jilidda ku muuji.

1800kii kala badh dadka Baraasiil waxa ay ahaayeen Afrikan. Laga soo bilaabo 1807 Burtuqiiska waa ka tegay Badwaynta Atlaantika waxaa uuna xoogga saaray Badweynnta Hindiya. Bilowgii qarnigii 19aad ganacsiga dadka waxaa uu gaaray meeshii ugu sarreysay Gudaha Sa'iir iyo Angoola. Bariga Afrika waxaa uu ka aha bilow. Xilligii 1750 – 1800 waxaa kordhay dhaqdhaqaaqii ganacsiga dadka ee xeebaha Badweynnta Hindiya. Ganacsiga dadka ee Bariga Afrika waxaa ka qayb qaatey Burtuqiiska, Faransiiska, Carabta iyo dad Sawaaxili ah. Marka laga reebo Sawaaxili intooda kale waxaa ay ahaayeen dad Ajnabi ah. Faransiiska waxa uu ku lahaa Murishiyas iyo Riyunun beero sonkor ah, taas oo shaqaale addoon ahi looga baahnaa.

Waxyelooyinkii Ganacsiga Dadka

Ganacsigii dadku waxa uu burburiyey horumarkii qaaradda Afrika. Hawshaasi waxay socotay muddo dheer, oo dhammaan bulsho ahaan, shaqaale ahan iyo nidaamyadii siyaasadeed ee qaybo badan oo Afrika ah ayaa burburiyey.

- 1. Horumar la'aan:** Ganacsiga dadku waxaa uu horumariyey waddamadii

laga gaday, waddamadoodiina waxaa ku dhacay dhibaato dad yaraaneed. Dadka la qaaday intooda badan waxay ahaayeen dad dhallinyaro ah, rag iyo dumarba, taasina waxa ay raad badan ku lahayd xoogga shaqeeya iyo tirada dadka.

Tirada dadka Afrika bartamaha qarnigii 19aad waa uu laba jibbaarmi lahaa waxaana uu ka kordhay min 25 milyan ilaa 50 milyan haddii uusan dhicin ganacsiga dadku.

2. **Soo shaac bixidda ganacsiga:** Soo bixidda dabaqado cusub ee Afrika, halkaas oo boqorrada Afrikaanku ay ka qayb qaateen ganacsiga dadka iyaga oo wakiilo u ah ganacsadayaalka addoonta ee Reer Yurub.

Addoontuna inta badan waxay ahaayeen:

- b. Maxaabuusta dagaalka ee laga qabsaday qabaailka dagaalamay .
- t. In ay addoonsi u galaan si ay dayn u bixiyaan.
- j. Boqorrada loo siiyo haddaiyoado.
- x. Laga soo afduubay addoon soo dhicidda

Ka qayb galayaasha sida YAO iyo Akamba waxay ku tiirsanaayeen ganacsiga dadka intii noloshoodu ahayd. Dabaqada ganacsatada ama hantigoostayaalku sida boqor Kifoi ee Kutui oo ahaa Akamba, Mirambo iyo Nayungu – ya-Mawe inta u dhexeysa Nyamwesi iyo Tibbu – Tib ee Sinjibaar ayaa soo shaac baxay.

3. **Soo bixiddii qaab-dhismeedka:** Waddooyinka ganacsiga ee ganacsiga dadku waxay noqdeen waddooyin muhiim u ah safarka lugta ah inta u dhexeysa xeebta iyo gudaha. Jidka tareenka ayaa beddelay wadooyinkii ganacsigaas markii Ingiriiska iyo Jarmalku yimaadeen.

Jidka tareenka ee Keenya iyo Yugaandha iyo jidka tareenka dhexe ee Tansaaniya ayaa ahaa waddooyinkii hore ee ganacsiga dadka.

4. **Soo bixiddii magaaloooyinka:** Meelihi ganacsigaas sida Tabora, Ujiji iyo Kota-kota, ayaa noqday xarumo ganacsi oo muhiim ah oo badeecooyin aan dad ahayn lagu gado. Afrikaanka, carabta iyo sawxili ayaa ku wada ganacsan jiray meelahaas.

5. **Xoriyaddii oo luntay iyo dad yaraan:** Qarnigii 19aad waxa uu ahaa waqtii dhibaatooyin ay jiraan mana ahayn mid dhisme.

Xilligii ganacsiga dadku, dadku waa yaraaday oo uu noqday badeecooyin socda. Addoontu waxay dhumiyeen guryahoodii,

dhaqankoodii iyo abtirsintoodii.

Kuwii ka cararay, tusaale ahaan ayaa gartay qabaa'ilkooda oo ku dhawaaqay gurigoodii habkaas ayaa ay xoriyad ku heli jireen ama ay ku dhiman jireen.

Qaar ayaa ku biiri jiray kooxo-burcad ah sida rug ruga oo ka mid ahaa Nayamwesi ama noqon jiray kuwa ka ganacsada dadka. Qaar kale ayaa oggolaan jiray in ay isu dhiibaan dadyow kale. Soo dhicidda dadku waxa ay ku samayn jireen iyaga oo isticmaalaya maaskaro, wixii ka dambeeyey 1866, buntuqyo ayaa la isticmaalyey, halkaasna dad badan ayaa lagu dilay.

Sidaas darteed tirada dadka waa yaraatay dalka Tansaaniya taas oo ka timid ganacsiga dadka. Dhibaato iyo fakhri ayaa ku dhacay.

6. **Fiditaankii Islaamka:** Carab iyo Sawaaxili muslim ah ayaa gudaha ku fidinayey Islaamka; qaar Afrikaan ah sida Naymwesi, qaar Baganda, Yao iyo Wangu ayaa muslin noqday. Waxaa bilaabmay dagaalo dhex mary Islaamka iyo Kirishtaan.
7. **Fididda dhaqanka xeebaha:** Ganacsatada dadka ee Bariga Afrika ayaa Sawaaxiligu u isticmaalayey afka isgaarsiintooda. Wuxuu ku fiday gudaha.

Si ballaaran ayaa reer Tansaaniya ugu hadlayeen sawaaxiliga waayo ganacsiga dadka ayaa waddanka oo dhan ku fiday.

Qaar ganacsatada dadka ee Afrikaanka ah ayaa soo minguriyey dabeeecadaha Sawaaxiliga, sida dhar xirashada, hadalka, cunista iyo dhismaha guryaha.

Taas oo keentay in dhaqankua. Sawaaxiligu aad ugu fido. Goobihii ganacsiga iyo xarumihii maamulka.

Carab ayaa ku soo biidhay dadkii ku tartamayey ama hoggaamiyeyaashii si ay u abuuraan dagallo oo markaas loo helo addoon.

Goobaha ganacsiga carabtu waxay u dhaqmameen hoggaamiyayaasha siyaasadda; ujeeddadoo duna waxa ay ahayd ka ganacsiga dadka ee ma ahayn mid siyaaso u badan.

Layli naqtiin ah

1. Waa maxay macnaha addoon?
 2. Goorma ayaa ay Reer Yurub bilaabeen ka ganacsiga dadka Afrika?
 3. Xaggee bay ka qaadan jireen Addoonta?
 4. Maxaa uu ahaa ganacsiga saddexgeesoodka Atlaantiku?
 5. Yaa ka faa'iidayey ganacsiga dadka?
 6. Immisa addoon ah ayaa la rumaysan yahay in laga qaaday Afrika oo loo qaaday Ameerika.
 7. Sheeg saddex tusaale oo ah sidii ay dadku ku noqdaan addoon?
 8. Maxa ay Reer Yurub addoonta u isticmaalayeen marka Ameerika la geeyo.
 9. Maxaa ku dhacay tirada dadka Afrika ee sababay ka ganacisga dadka?
 10. Immisa ayaa boqolkiiba addoonta Afrika maraakiibta looga qaaday nolol ku tagi jirey Ameerika?
 11. maxaa ay addoon badani ay markabka dushiisa ugu dhimanayeen?
 12. Yaa ka qayb galay ganacsigii dadka ee Bariga Afrika?
 13. Xaggee Faransiiska ka qaadan jiray addoonta ee Bariga Afrika?
 14. Yuu ahaa Kitoi, Maxaa uuna ka heley ganacisga dadka?
 15. Maxaad ugu malaynaysaa in ay Reer Yurub u rabeen addoon badan?
 16. Siyaabahee ayaa ganacsiga dadku u isbeddelay dadyowgii uu saameeyey?
-

6.3

Gumeysigii Afrika

Soo gelitaankii reer Yurub ee Afrika saamayn weyn ayay ku yeelatay taariikhda Afrika, saamayntaasi oo ilaa maanta Afrika laga dareemo. Labadii qarni ee ugu dambaysay isbeddel weyn ayaa Afrika kaga dhacay dhinaca bulshada.

Waxqabadka 7aad

Kooxo u falanqeeyaa liiska hoos ku qoran oo sheega waxyaabaha aad u malaynaysaan in ay Afrika iska beddelan markii ay soo galeen dalalka reer Yurub. Wuxa kale oo aad qortaan waxyaabaha aad is leediihin wax isbeddel ahi kuma ay dhicin.

- Hoyga dadku ku nool yahay.
- Diinta.
- Sida dadku dharka u xidhaan.
- Hababka isgaadhsiinta.
- Hababka waxbarashada.
- Afafka ay ku hadlaan.
- Magacyada dadku la baxaan.
- Mihnadaha dadku qabtaan.
- Waxyaabaha lagu madadaasho.
- Qabyaaladda.
- Deegaannada dadku ku nool yihiin.
- Nooca gaadiidka.

Kooxaha aad isu qaybiseen, koox waliba ha doorato mid ka mid ah qodobbada kor ku qoran. Ka dibna ha isku dayeen in ay soo baadhaan taariikhda ay Afrika ka soo mareen waxyaabahaas. Tusaale: Haddii aad qabato qodobka (sida dadk dharka u xidhaan). Isku day in aad soo baadho dharkii hiddaha iyo dhaqanka.ogsoonow in aad baranayso taariikhda Afrika, markaasi waa in aad isku daydaa in aad hesho warbixinno ku saabsan dalalka kale iyo dalkaagaba.

Cutubkii 3aad waxa aad ku soo baratay sidii dadyowga Afrika ugu kala guurguureen gobollada qaaradda iyo ugu dambayntii sidii ay ugu nagaadeen qolo waliba meesha ay maanta deggan tahay ee laga helo. Muddadii dadyowga geeddigaa ku jireen waxa ay la kulmeen dad kale oo ka dhaqan duwan, waxa ayna ka barteen fikrado cusub. Marmarka qaarkood dadyowga ayaa qolo ka xoog weyni qabsan jirtey, waxaana lagu qasbi jirey in ay ku hoos noolaadaan dhaqanno qalaad. Meelo kale dadyowgii isugu yimid si nabadjelyo ah ayay u wada noolaayeen, ugu dambayntiina waxa ay noqdeen isku dad keli ah oo qabatimay dhaqammadii labada dhinacba. Haddaba marka aynu eegno kuwani, waxa ay ahaayeen isbeddello heer kooban ahaa marka loo eego isbeddelladii ballaarnaa ee ku dhacay dadyowgii Afrika markii ay soo galeen gumeystayaashii reer Yurub.

Qarniyo fara badan ayaa reer Yurub yaqaanneen qaaradda weyn ee Afrika, laakiin muddadii ka dambaysay 1800 ayaa reer Yurub xoogaysteen oo yeesheen wershado, waxana ay goosteen in ay danahooda ku faafiyaa dunida oo dhan. Reer Yurub waxa ay si foojigan u danayanayeen in ay ilaaliyaan dhulalka muhiimadda ganacsiga leh. Waxa ay u baahnaayeen shaqaale jabban, alaaboojin cayriin iyo suuqyo cusub.

Beryihi hore, dalalkii Yurub waxa ay Afrika hore ugu soo geli waayeen iyada oo ay jireen xaalado juqraafi oo halis ku ahaa reer Yurub, waxaana ka mid ahaa kaymaha galbeedka Afrika oo loo soo mari waayey kaneeco halis ah iyo waqooyi oo lamadegaanka Saxaaraaya ay ka soo gudbi waayeen. Hase yeeshie, markii dambe ayaa goobo ganacsi ay ka bilaabeen meelo xeebaha ka mid ah. Markii hore waxa ay ku bilaabeen dhowr dal, hase yeeshie markii dambe tartan baa dhacay, waxaana dal waliba boobay dhul kasta oo ay heli karaan. Tartankaasi lagu qabsanayey qaarradda Afrika waxa loo yaqaanay dhul boobkii Afrika. Markii hore shirkado shisheeye oo gaar ahaa ayaa xeebaha ka samaystay xarumo ganacsi, waxana gacan siiyey dalalkii ay ka yimaadeen.

Bilowgii hore, hoggaamiye dhaqameedyada ayaa awood ku laaha oo ka qayb geli jirey ka ganacsiga addoonta, dahabka iyo foolasha maroodiga oo ku beddelanaya dharka, kuusha iyo badeecadaha lagu raaxaysto. Shirkadiihii shisheeye ee horseedka u ahaa reer Yurub waxa ka mid aha Shirkaddii Ingiriiska (Shirkadda Ingiriiska ee koonfurta Afrika) ee uu lahaa Siidal Rohdis, shirkaddaasi oo doonaysay in ay qayb weyn ka qaadato oo ilaalsoo ganacsiga. Siidal Rohdis waxa uu ku hamiyayey dawladda Ingiriiska oo qabsata qaarradda Afrika oo dhan. Hoggaamiye dhaqameedyadii geyigaasi ilaalin jirey ayaa diiday ganacsiga oo iska caabbiyey soo gelitaankii Ingiriiska, iyaga oo diiday in ay wax dhul ah dhiibaan.

Hoggaamiyeyaashii kale ee reer Yurub ee dhulka ballaadhan ka qabsaday Afrika waxa ka mid ahaa boqorkdii Beljam Leyoboldh. Boqorkaasi oo shakhsii ahaan isugu magacaabay in uu leeyahay dhulka Koongo, inkasta oo aanu weligii tegin Koongo. Boqorkii Leyoboldh waxa uu mas'uul ka ahaa falal naxariis darro oo loo geystay dadka reer Koongo oo magaciisa lagu fuliyey.

Boqor Leyoboldh waxa uu donayey in uu soo gurto khayraadka dalka, dhirta dheecaanka cinjirka laga miiro ee kaymaha Koongo ku yaalla ayaa dadkii reer Koongo dhibaatadaasi oo dhan uu soo jiidday. Waxaa boqorku doonayey in uu lacag badan ka helo khayraadka dalkaasi. Sanadkii 1890 ayaa nin la odhan jirey Dunlod uu soo saaray shaagagga baabuurtta ee cinjirka ama goomada ka samaysan, ka dibna waxa aad u korodhay baahida loo qabo cinjirka ama goomada shaagga laga samecyo. Boqor Leyoboldh waxa uu Koongo u diray shirkado isaga ka wakiil ah oo dadka ku khasba in ay soo saaraan cinjir badan. Hawshaasi aad bay u adkayd, dadka xoog baa lagu ururin jirey, waxa lagu khasbi jirey in ay kaymaha galaan oo soo miiraan cinjirka. Qofka diida ama ka baxsada waxaa silsilado lagu soo xidhi jirey xaaskiisa. Markii ciqaabti waxba kordhin weyday ee ay shaqaalihii yaraadeen, waxa wakiilladii boqorku amar ku bixiyeen in qof kasta oo hawsha diida isla goobta lagu dilo. Si ay u xaqiijiyaan in ay soo dileen kuwii shaqada diiday, waxa askartu marag u keeni jireen gacanta midig ee qofkii ay dileen. Waxa ay arrintaasi dhalisay in marmarka qaarkood ay askartu dad nool gacanta midig ka soo goostaan si ay iskaga dhigaan qaar aad u soo shaqeeyey.

Ugu dambayntii, waxaa warbixin nadii arrimaha ka dhacayo Koongo ay gaareen wargeesyada ka soo baxa dalalka Yurub. Arrintaasi waxa ay fadeexad ku noqotay xukuumaddii Biljamka, waxaana boqorkii lagu cadaadiyey in uu maxmiyaddiisa ka iibyo dawladda. Sanadkii 1908 ayaa dawladda Biljam boqorka kala wareegtag Koongo.

Daraasad goobeed 1: Boqorkii Lobengula ee Nadebele

Boqor Lobengula

Waa arrin ka dhacday dalka Simbaabwi markii ay reer Yurub soo galeen. Waa taariikhdi dhex martay boqorki Lubengula ee Nadebele iyo shirkaddii Sisal Rudis. Lubengula waxa uu ahay boqor aad u awood badan oo ka talin jirey dhulka cawsleyda ah ee aad u ballaadhan ee dalka maanta loo yaqaan Simbaabwi. Boqorkasi markii hore kama uusan hor iman soo gelintaankii reer Yurub ee dalkiisa, waxaanu ku rajo weynaa in uu heshiis la galo. Sanadkii 1888 ayaa boqorkii heshiis la saxiixday shirkaddi Sisal Rudis, sidaasi ayaa shirkaddii kula wareegtay wixii macdan iyo khayraad uu lahaa dalkiisu. Dadkii reer Nadebele may fahmin qiiimaha mana ay garan karayn in dad tiro badan oo shisheeye ahi ay soo degi doonanaan dhulkooda oo macdan kala soo bixi doonaan. Shirkaddii Rudis waxa kale oo ay dhiirrigelisay in beeralay eer Yurub ah ay soo deegaan dalka.

Marka dambe ayaa boqor Labengula gartay in la kхиyaameeyey oo run ahaantii reer Yurub ay soo weerareen oo ay dhulka ka qaadayaan. Hase yeeshay, boqorkii muu deg-degin, waxa uu ahay nin aamminsan sharciga iyo kala dambaynta, sidaa darteed laba nin oo ka tirsan cuqaashiisa ayuu u diray boqorradii Fiktooriya ee Ingiriiska si uu uga codsado in ay duulaanka ka joojiyaan. Boqorradii waxba uma qaban. Shirkaddii BSAC waxa ay ahayd mid dad gaar ahi leeyihii, waxana ay ka qabsatay dhul aad u ballaadhan oo dal ka wayn. Danta dawladda Ingiriiska ayaa ahayd in la taageero waxqabadka shirkaddaasi, oo dalka Ingiriiska soo gelinaysay hanti aad u fara badan.

Ugu dambayntii waxaa shirkaddii Sisal Rudis go'aansatay in dhulkii Nadebele dhammaantis lala wareego. Boqor Labengula iyo ciidammadiisii waxaa qasab ku noqotay in ay dagaallamaan si ay u difaacaan dalkooda hooyo. Waxaa dhacay dagaal aan isu dheellitirnayn, ciidanka boqorku waxa ay ku dagaallamayeen hubkii gabooabay ee hiddaha iyo dhaqanka sida waramo iyo falaadh, kuwa soo duulayna waxa ay siteen hub casri ah sida qoryaha iwm. Boqorkii waa la jebiyey, waxaanu u firxaday xaggaa iyo waqooyiga webiga Saambiisi.

Siyasadaha noocas oo kale ah ayaa qaaradda Afrika kolba meel lagu qabsanayey. Boqor kasta iyo caaqil kasta waxa uu talada ku haysan karay ama ku waayey kolba inta awooddisu le'eg tahay iyo sida uu u abaabuli karo ciidan wata banaatiq iyo hub ay isku difaacaan. Hoggaamiye dhaqameedyo badan oo Afrikaan ah ayaa sidii boqorkii Labengula heshiisyoo la galay reer Yurub oo doonay in ay si nabab ah ula dhaqmaan gumeystayaasha, hase yeeshay inta badan heshiisyadu wax qiimo ah kuma ay fadhiyin.

Daraasad goobeed 2: Boqorkii Jaja ee Boba

Markii gumeystayaashii reer Yurub ay soo galayeen galbeedka Afrika, waxa ay iska hor yimaadeen boqorradii ka ganacsan jirey dhulkaasi. Gumeystayaashu waxa ay isku deyeen in ay baabbi'yaan cashuurihi boqorradu ka qaadi jireen ganacsigii ay ka qaadi jireen dhulkii ay ka talin jireen. Waxaa Ingiriirku doonayey in uu maamulo ganacsiga iyo cashuuraha.

Boqor Jaja waxa uu ka talin jirey dhulka dooxada webiga Nayjar uu ka gallo Badweynta Atlantiga. Boqor Jaja saaxiib ayaa uu la ahay Ingiriiska. Markii saraakiisha Ingiriisku ka wakiilkha ahaayeeyn ay caadadis ka saareen, waxa uu u dacwooday dawladda Ingiriiska si loo badbaadiyo. Qunsulkii Ingiriiska ka wakiilkha

ahaa, waxa uuna u sheegay dhambaalkan:

“Boqoradda Ingiriisku ma doonayso in ay qaadato dalkaaga ama suuqyadaada, laakiin isla markaasi boqoraddu ma doonayso in dal kale uu qaata dhulka, waxa ay boqoraddu kuu soo fidinaysaa awooddeeda xoogga leh si ay kuu ilaalso. Wawaana dalkaaga ka tegi doonaa adiga oo weli ka talinaya. Boqoraddu ma doonayso in ay qasto dalkaga.....”

Ingiriisku waxa uu ilaalin jirey boqoradda inta ay diyaarka u yihin in ay sameeyaan wixii Ingiriisku doonayo. Boqorkii Jaja markii dambe waxa uu ka hor yimid Ingiriiska, taladii dalkiisana muddo badan ma uu sii haynin. Markii Shirkaddii Royal Nayjar ee Ingiriisku qabsatay ganacsiga gobolka galbeedka Afrika ayaa la qabtay boqor Jaja, wawaana lo musaafuriyey jasiiradaha Indiiska ee galbeedka, kuna yaalla Laatin Ameerika.

Waxqabadka 8aad

Kooxo u falanqeeya gumeysigii dalkaaga xukumi jirey.

- Dalkee baa gumeystay dhulkaaga?
 - Kuwee bay ahaayeen hoggaamiyeashaashii iska cadaadiyey?
 - Sheeg dalalka kale ee ay ka gumeysteen Afrika.
 - Sheeg taariikhiihi caanka ku ahaa xilligii gumeysiga.
 - Goorma ayaa dalkaaga ka qaatax xornimo gumeysiga?
-

Dhul qaybsigii Afrika waxa uu dhacay qaybtii labaad ee Qarnigii 19aad. Waqtigaas ayaa gumeystayaashu kala qaybsadeen qaaradda Afrika. Wawa ayna u qaybiyeen dalal ay is bahaystaan, kuwo ay gumeystaan oo la ganacsadaan, maxmiyado ay dusha ka ilaaliyaan iyo kuwo is faham la yeeshaan. Dalalkii wax gumeysanayey waxa ay baabbi’iyeen nidaamkii maamul dhaqameedka, wawa ayna dhiseen nidaam maamul oo nin caddaan ahi u sarreeyo, Afrikaankuna ay ka shaqeeyaan meelaha hoose. Dalalkii wax qaybsanayey waxaa ka mid ahaa Ingiriiska, Faransiiska, Jarmalka, Burtuqiiska, Talyaaniga iyo Biljam.

Ganacsatadii reer Yurub waxa ay soo saareen hantidii macaadineed ee ay qaaraddu lahayd. Ma iska yeel-yeeleyn kuwo sii wadaya ganacsigii ay la smayanayeen dadka deegaanka. Reer Yurub waxa ay ilaalinayeen dhammaan masaalixdii macdan qodista, waxa ayna sameeyeen waddooyin tareenno iyo kuwo gawaari si ay ula wareegaan danahaasi siyaasad ahaan iyo ganaci ahaan labadaba. Iska caabbinta badankeeda waa la baabbi’iyey, inkasta oo ay jireen iska caabbinno yar-yar oo ka imaanayey meelo ay ka mid yihin dhul qabsashada iyo gacan ku haynta ganacsiga. Reer Yurub waxa ay ahaayeen kuwo dhexdooda ka muransan oo ishays-haysta, sidaas waxa ay go’ansadeen in ay si rasmi ah u aqoonsadaan cidda iska leh mustacmaradaha ku yiil qaaradda Afrika. Sidaas darteed, waxa ay isugu yeereen in shir lagu qabto magaalada Baarliin.

6.4

Shirkii Baarliin

Shirkani waxa uu bilaabmay sanadkii 1885kii, waxaana isku habeeyey sidii loo qaybsan lahaa dhulalka iyo ganacsiga Afrika. Shirkani waxa uu soo af-jaray loolankii gumeystayaasha ka dhxeeeyey.

Shirkii Baarliin wax tixgelin ah lama siinin dadyowgii lahaa dalalkii la gumeysan jirey, arrintaasi saamyan weyn bay ku yeelatay degganaanshihi qaaradda Afrika. Gumeystayaashii iyaga oo ku shiraya meel kumaankun kilimitir u jirta Afrika, ayaa ay Baarliin ku xar-xarriiqeen khariidad, iyaga oo kala googooyey deegaannadii ay lahaayeen dadyowgii Afrika. Dad isku mid ahaa ayaa la kala qaybiyey, dad cadow ahaana meel baa la isugu keenay.

Dad isku mid ahaa ayaa la kala qaybiyey, dad cadow ahaana meel baa la isugu keenay. Waxaa la yaab leh in xuduudihii berigaa la iska samaystay ay maanta yihiin kuwo ay ku dhaqmaan dalalka Afrika. Laakiin, dhibaataada ugu weyn oo colaadda iyo dagaallada demi-waayey qaaradda Afrika waxaa sabab u ahaa xuduudihii ay ka tageen gumeystaasha, oo muran weyn ku dhex dhaliyey dalalka qaaradda Afrika.

Eeg shaxdan muujinaysa waqtigii Afrika la qaybsaday iyo dawlad walba ciddii gumeysan jirtey.

Ma ka arki kartaa dalkaaga shaxda dhexdeeda?

Dalkii la gumeystay	Ciddii gumeysatay	Taariikhda la gumeystay
Gini Bisaaw	Burtuqaal	1440
Jasiiradaha Kayb Ferde	Burtuqaal	1460
Angoola	Burtuqaal	1480
Badhtamaha Gini	Burtuqaal	1494
Mosambiig	Burtuqaal	1505
Liibiya	Turki/Talyaani	1522/1912
Koofur Afrika	Holan	1652
Muriishiya	Faransiis	1715
Seyshelis	Faransiis	1770
Siralyoon	Ingiriis	1808
Senegal	Faransiis	1815

Dalkii la gumeystay	Ciddii gumeysatay	Taariikhda la gumeystay
Naygeriya	Ingiriis	1862
Gaboon	Faransiis	1866
Gaana	Ingiriis	1874
swaasilandaand	Ingiriis	1877
Tuniisiya	Faransiis	1881
Guyeena	Faransiis	1881
Lesoto	Ingiriis	1884
Kaameruun	Ingiriis	1884
Soomaaliya	Talyaani/Ingiriis	1884
Botswanaa	Ingiriis	1885
Namiibiya	Ingiriis	1885
Koongo	Faransiis	1885
Jamhuuriyadda Koongo	Biljam	1885
Toogo	Biljam	1885
Komoros	Faransiis	1886
Xeebta Foolka	Faransiis	1887
Keenya	Ingiriis	1888
Maali	Faransiis	1888
Jabuuti	Faransiis	1888
Saambiya	Ingiriis	1889
Simbaabwe	Ingiriis	1889
Madagaskar	Faransiis	1890
Eritareeya	Talyaani	1890
Ugandha	Ingiriis	1890

Dalkii la gumeystay	Ciddii gumeysatay	Taariikhda la gumeystay
Sansibaar	Ingiriis	1890
Buruundi	Jarmal	1890
Ruwaandha	Jarmal	1890
Tangayika	Jarmal	1890
Afrikada Dhexe	Faransiis	1891
Malaawi	Ingiriis	1891
Beniin	Faransiis	1894
Burkiina Faaso	Faransiis	1895
Jaad	Faransiis	1898
Nayjar	Faransiis	1898
Muritaaniya	Faransiis	1903
Marooko	Faransiis	1912

Waxqabadka 9aad

Sawir khariidadda Afrika, kuna muuji dhammaan dalalka Afrika ee la gumeysan jirey. Midabee ama calaamad isku mid ah ku muuji dalalka gumeysi isku mid ahi uu ka talin jirey sida: (casaan, dalalkii Faransiisku gumeysan jirey).

Maxaad ka fahmi kartaa:

- Dalalkii burtuqiisku gumeysan jirey.
- Dalalkii Faransiisku gumeysan jirey.
- Dalalkii Ingiriisku gumeysan jirey.

Bilowgii qarnigii 20aad dhammaan dalalka Afrika waxa ay ahaayeen kuwo la gumeysanayey marka laga reebo labada dal ee Itoobiya iyo Laybeeriya.

Layli naqtiiin ah

1. Waa maxay magacii la oran jirey halgankii ay reer Yurub u kala galeen sidii ay mustacmarad ugu heli lahaayaan Afrika?
2. Maxaa dadkii Afrikaanka ahaa ka ay gadi jireen reer Yurub?
3. Ayaa lahaa shirkaddii Ingiriiska ee Kuunfurta Afrika?
4. Maxaa boqor Layoboldh Biljim loogu magacaabay dhiigya-cabkii Koongo?
5. Sidee ayaa reer Yurub u kхиyaamayeen Lubengula?
6. Maxaa reer Yurub inta badan ugu guulaysteen in ay xakameeyaan hoggaamada Afrika?
7. Maxaa ugu dambeyntii ku dhacay boqorkii Jaja ee Oboda?
8. Magacow gumeystayaashii qarnigii 19aad?
9. Sanadkee ayaa dalkaga la gumeystay?
10. Maxaa ka dhacay shirkii Baarlifi?
11. Dalkee ayaa dalkaagu gumeystay?
12. Dalalka Afrika kuwee ayaa aan la gumeysan?
13. Sheeg dhibaatooyinka ay keeneen xudduudihii ay ka tegeen gumeystayaashu?
14. Sanadkee ayaa Mali la gumeystay?
15. Dalkee ayaa gumeystay tanganyiika? Sanadkee ayaa la gumeystey?

6.5 Maamulkii Gumeysiga

Gumeystayaashii xukumi jirey Afrika ama maamuli jirey si isla mid ah uma aysan maamulin. Siyaabo kala duwan ayay u arki jireen dadyowgii ay gumayesanayeen, waxa ayna dadka Afrika la lahaayeen isdhexgal iyo habab maamul oo kala duwan.

Habkii Gumeysiga Ingiriiska

Ingiriisku waxa uu rumaysnaa in dadka Afrikaanku ay ka duwanaayeen dadka reer Yurub, ayna ahaadaan sidaas. Aragtidan waxa ay horseedday arigtio midab takoor ah, waayo aragtidan waxa ay si maldahan u sheegtay in dadka Afrikaanku ka heer hooseeyo reer Yurub.

Diin faafiyeyaashii kiristaanka ahaa ee Afrika u yimid in ay dugsiyo ka furaan, waxa ay u muuqdeen in markoodii hore u muuqanayeen kuwo leh ujeeddooyin wanaagsan, laakiin haddana waxa ay caadaysteen in ay u dhaqmaan sidii ay yihiin waalidiin waxbaraysa carruurtooda. Wax kasta oo Afrika loogu yimid waxa loo arkay in ay ahaayeen heer hoose oo aan horumarsanayn halka wax kasta oo ay la yimaadeen reer Yurub loo arkayey

in ay horumarysnaayeen ayna ahayd in sidaas loo aqbalo.

Hase yeeshii, markii ay qaan-gaareen carruurtii ay wax barayeen, waxa ay bilaabeen in ay fahmaan caddaalad darrada iyo dulmiga lagu hayo dadkooda, waxana ay bilaabeen in ay fallaagoobaan. Markii hore, fallaagooyinku waxa ay ahaayeen kuwo aan buuq iyo qaylo toona lahayn oo qaban jirey shirar iyo warbaahinno, hase yeeshii markii tallaabooyinkan ahmiyad la siin waayey, waxa ay noqotay in ay adeegsadaan xeelado ka xoog badan kuwii hore.

Ingiriisku waxa uu doorbiday in uu isticmaalo habka maamulka dadban. Tani waxa ay macnaheedu tahay, halka ay suuragal ka tahay, waxa ay taageeraan hoggaamiye gudaha ah oo ka dhan ah inta kale, sida oo kale isaguna markiisa ayaa uu iyaga taageerayaa, waxa uuna hoggaamiye daba-dhilif ah u noqonayaa iyaga.

Habkii Gumaysigii Faransiiska

Dadka Afrikaanka ah haddii ay bartaan ku hadalka luqadda Faransiiska, isla markaana ay aqbalaan qaadashada dhaqanka Faransiiska, waxa uu diyaar u ahaa Faransiisku in uu ula dhaqmo dadka Afrikaanka ah si la mid ah sida muwaadiniinta Faransiiska. Haddii ay waxbarashada ka gaaraan heer sare oo waafi ah, waxaa loo oggolaan karaa in ay noqdan muwaadiniin Faransiis ah.

Fikradihii Faransiiska waxa ay saameeyeen dhallinyaradii wax baratay ee Afrikaanka ahayd, waxa ayna qaar badan oo ka mid ah dhix galeen oo ku milmeen mujtamaca Faransiiska.

Markii ay bilaabeen dalalka Afrika dhaqdhaqaqyadii gobonnimo doonka, Faransiisku waxa uu kordhiyey u dhowaanshihii iyo iskaashigii uu la lahaa dalalkii uu gumeysanayey isaga oo aasaasy kooxda loo yaqaan “Dalalka Afrikaanka ah ee ku hadla Afrika Faransiiska”.

Markii uu dhammaaday dagaalkii 2aad ee dunida ka dib, Faransiisku waxa uu si aad ah ugu tiirsanaa ciidammadii Afrika.

Barashadii luqadda iyo dhaqankii Faransiisku waxa ay fursado iyo rajooyinba u keentay mustacmaradaha Faransiiska, laakiin waddaniyiin badan ayaanay la ahayn in ay taasi ku filnayd. Marka la isbarbar dhigo mustacamaradaha Ingiriiska iyo kuwii Faransiiska, waxa aad ugu xag jirey halgammada gumeysi diidka ahaa waddaniyiintii mustacmaradaha Faransiiska.

Sanadkii 1950kii, ergo Afrikaan ah ayaa shir isugu timid, waxa ayna sameeyeen ururradii RDA iyo BDS si ay dawladdii Faransiiska xoog uga saaraan in ay madax bannaanidooda siiso mustacmaradihii Afrikada Galbeed.

Waxqabadka 10aad

Kooxo uga dooda:

Hababka sare midkee ayaa aad u maleynleysaa in uu yahay ka ugu roon.
Sheeg sababta.

Baraaruggii Afrika

Xilligii u dhixeyey labadii dagaal weyne, waxa uu ahaa waqtii ay dadyowga Afrika wadeen isbeddel siyaasadeed iyo mid waxbarashaba. Dadkii ku noolaa magaaloooyinka, waxa ay ku baaqeen in ay iyaga xaq u leeyihiin in ay maamulaan dalalkooda. Haddaba si ay isu muujijaan, waxa ay samaysteen dhaqdhaqaqyo gobannimo doon ah iyo ururro.

Ururo siyaasadeed ayaa ka dhashay Afrikada Galbeed oo u dalbayey dadyowga Afrika in la siiyo xukun siyaasi oo dheeraad ah. Waxa ay abaabuleen shaqo ka fariisiyo badan si ay u muujijaan sida aanay raalli uga ahayn maamulka gumeysiga.

Sanadihii 1930yadii, gobolka Afrikada Bari waxaa ka soo bannaan baxay Jooma Kenyaata oo u muuqanayey in uu yahay halgame leh go'aan adag, isla markaana aad u diiddan gumeysiga. Wuxuu la sameeyey ururro xirfadeed iyo kuwo samafal sida ururkii Dhallinyarada Kikuuyada. Ururradan waxa ay u codeeyeen sida aanay raalli uga ahayn maamulka gumeysiga, waxa ayna u dalbeen dadka Afrikaanka ah in maamulka laga siiyo jagooyin xirfadeed oo dheeraad ah iyo in la siiyo isxukun daakhili ah.

Dhaqdhaqaqyadii siyaasadeed ee ka jirey dalalka Afrika ee ku hadla Afka Faransiiska, waxa ay isku bahaysteen dhaqdhaqaq xag jira oo sanadkii 1924kii lagu aasaasay Baariis, uuna aasaasay Amiir Kojo Toyalou oo ahaa qareen u dhashay Daahoomi. Balaise Diagne oo reer Senegaal ahaa ayaan u ololeeyey xuquuqda dadyowga Afrika, waxaana loo doortay in uu xubin ka noqdo baarlamaanka Faransiiska sanadku markuu ahaa 1904tii.

Dagaalkii 2aad ee dunida ka hor, reer Yurub waxa ay isku dayeen in ay dhisaan maamul gumeysi oo aad u xooggan. Waxa ay raadiyeen siyaabo lagu horumarin karo mustacmaradaha.

Dagaalkii 2aad ee dunida ka dib, dadyowgii Afrika waxa ay doonayeen isbeddel. Xilligaas waxaa madax bannaanaa dalalka Masar, Laybeeriyaa iyo Itoobiya. Dadkii u dhashay reer Yurub ee deggenaa Afrikada Koofureed iyaga oo fiirinaya danahooda ayay doonayeen in ay u jaraan xiriirkha quwadihii gumyetsyaasha ahaa, laakiin aqlibiyadda dadweynaha madow darteed sidaa uma ayan samaynin.

Siyaasaddii Afrika Dagaalkii 2aad ee Dunida ka dib

Sanadihii 1950yadii siyaasaddii isbeddel doonka ahayd ee Afrika waa la dadajiyey. Sanado yar ka dib, markii uu dhammaaday dagaalkii, u halgamayaashii siyaasadda Afrika waxa ay si qoto dheer u dareen geliyeen saamayntii dagaalka.

- Dagaalku waxa uu ku dhiirrigeliyey khabirradii dagaalka iyo siyaasiyiintiiba in ay dalbadaan madax bannaani.

- Shucuurii dadka dunida oo dhan ayaa isbeddeshey. Sidaas darteed, waxa ay ahaayeen kuwo aad ugu diyaar ah in ay taageeraan fikradda madax bannaanida Afrika.
- Ururka Qaramada Midoobay ayaa taageeray fikradda madaxa bannaanida Afrika.
- Dawladaha reer Yurub ee diiday in ay dagaallo dambe lug ku yeeshaan.
- Maraykanka oo hadda noqday dal xoog weyn ayaa doonaya in gumeysigu dhammaado si uu ula yeesho Afrika xiriir ganaci. Waxa kale oo uu doonayey Maraykanku in uu kordhiyo goobaha uu ku lug leeyahay. Isla markaana dawlaaddii Midowga Soofiyetii ayaa doonaysay in dadyowga Afrika ay dhistaan dawlado la hab ah tooda.

Dhaqdhaqaqii Israaca Afrika

Dabaqadiihii wax bartay ee reer magaalka iyo raggii hawladeennada hore u ahaa waxa ay ku qanci waayeen sida gaabinta ah ee quwadiihii gumeystayaashuu wadeen tanasulladii siyaasadeed iyo fursadiihii xirfadeed.

Dhaqdhaqaasii Israaca Afrika waxa uu bilowday horraantii 1909kii goortaaas oo la qabtay shirkii u horreeyey. Shirkaas waxa ka soo qayb galay aqoonyahanno Afrikaan ah, waxa ayna shirkaas kaga hadleen fikradaha madax bannaani siinta qaramada Afrika.

Sanadkii 1919kii waxaa la qabtay kulankii 1aad ee Israaca Afrika, waxaana abaabulay in la yiraahdo W.E.B.D Dubois oo ay dhalashadiisu tahay Maraykan/Afrikaan ah. Shan iyo tobان dal oo Afrikaan ah ayaa ka soo qayb galay. Shirkaasi waxa lagu weydiistay in loo oggolaado dadyowga Afrika in ay ka qayb galaan xukunka dalalkooda iyo in mustaqbalka la siiyo dalalka Afrika madax bannaani buuxda.

Sanadkii 1921kii kulankii labaad ayaa lagu qabtay London. Kulankaasi waxa uu ahaa kulamadii la qabtay midkii ugu xag-jirsanaa. Waxa uu shaaca uga qaaday adduunyada “Bayaankii London”.

Sanadiihii 1923kii 1927kii iyo 1945kii saddex kulan oo dheeraad ah ayaa lagu kala qabtay London, New York iyo Manjistar. Kulankii ugu dambeeyey waxa uu ahaa kii la qabtay 1945kii. Kulankan waxa ka soo qayb galay rag Afrikaan ah oo markii dambe ka noqday dalalkooda hoggaamiyeaal, waxaana ka mid ahaa Jooma Kenyaata oo Keenya u dhashay, Dr. Baanda oo Malaawi u dhashay, hoggaamiyaha ANC Peter Abrahamas. Kulanku waxa uu dalbay madax bannaanida Afrika.

Dagaalkii labaad ee dunida ka dib, askar Afrikaan ah ayaa ku soo laabatay dalalkoodii iyaga oo la yimid shucuur xoog leh oo la xiriirta xorriyadda. Askartaasi waxa ay u soo dagaallameen xorriyaddii Yurub, waxa ay markaana diyaar u ahaayeen in ay u dagaallaamaan dalalkooda. Waxa la soo baray aadaabta (dishabiliinka) milateriga, aqoon durugsanna waa ay u lahaayeen habka loogu dagaallamo qalabka milateriga.

Hal gammadii ugu dambeeyey

Dagaalkii labaad ee dunida ka dib, axsaabtii siyaasadda ee Afrika waxa ay u kobceen oo ay u siyaadeen si dhaqso leh, waayo dad aad u fara badan ayaa

wax ka soo bartay dalaka Ingiriiska iyo Maraykanka. Dabaqaddii xoogsatada ee xarumaha magaaloo yinka ayaa gaar ahaan la xamaasaysnayd fikrado waddani ah. Waxa ay si xoog ama rabshado leh ugu ololeyn jireen in ay ku qasbaan gumeystayaasha in ay deg-deg xorriyaddooda u siiyaan dalalka ay gumeystaan.

Daraasad goobeed 1: Xeebihii dabiga ahaa(Gaana)

Hoggaamiyihii waddaniga ahaa ee Kuwame Nakruuma ayaa qaaday obole gobanimo doon aha. Waxaa uu ahaa hoggaamiyihii xisbiga dadka ee CPP.

Sanadkii 1949 xisbigisu waxaa uu abaabulay in dadku ay qaadacaan gadashada badeecadaha ree Yurub. Waxaa dhacay bannaan baxyo iyo shaqo joojin. 1950kii Nakruuma iyo hoggaamiyal kale ayaa la xiray muddo gaaban. Haseyeeshee Ingiriiska waxa uu ogaaday in Nakruuma uu haysto taageero badan ee dadka reer Gaana, waana uu soo daayey. Waxaa la oggolaaday dastuur cusub oo qodobbadiisa ay ka mid ahaayeen:

- In dadka waaweyn oo dhan ay codeeyaan.
- Baarlamaan la soo doorto.
- Guiddi 11 qof ka kooban oo 8 ka mid ah uu soo doorto baarlamaanka.

Kwame Nkrumah

1951dii ayaa waxa la qabtey doorasho, xisbiga CPP ayaa ku guuleystay 34 kursi oo ka mid ahaa 38kii kursi ee baarlamaanka. Nakruuma ayaa waxa laga codsaday in uu dowlad soo dhisoo oo uu noqdo wasiirkii kowaad ee arimaha gudaha. 1952dii Gaana waxa ay lahayd kooxo siyaadeed oo aqoon leh iyo aqoonyahanno kaleba, kuwaas oo shantii sano ee xigtay hanan karaayey waaya-aragnimo dowladeed iyada oo dowladda Ingiriisku ay korka ka ilalineyso.

1957dii ayaa Gaana noqotey dalkii ugu horreeyey ee xor noqda ee ka hooseeya saxaarahaa.

Daraasad goobeed 2: Nayjeeriya

Nayjeeriya waxa ay ahayd dalka ugu weyn mustacmaradda Ingiriiska ee ku nool dad ka badan 60 milyan oo qof. Hoggaamiyihii waddaniga ahaa ee Nayjeeriya waxaa uu ahaa Nnamadi Asikiwe oo loo yaqaanay sik. Ka dib markii uu ku soo laabtay Nayjeeriya sanadkii 1937tii waxa uu helay taageero badan. Sanadkii 1945 waxa uu abaabulay kacdoon aad u ballaaran oo dawladda Ingiriisku ku khasbay in ay gobanimo u diyaariso dalka, waxa la soo jeediyyey in habka fedralka uu yahay kan ku habboon Nayjeeriya 1954tii waxa loo dejiyyey dastuur cusub 3 baarlamaan goboleed oo wadaaga dowlad dhexe oo xarun u noqota Laagoos.

Nayjeeriya waa dal ballaaran oo ku nool dad diimo iyo isir kala duwan leh.

Qaybta waqooyiga waa muslim. Markii hore gobollada ayaa loo sameeyey maamul goboleedyo ka dibna dalka oo dhan ayaa gobanimo qaataay 1960kii.

Kala duwanaanshaha isireed ayaa waxa ka dhashay dagaallo la oran jiray **dagaalkii biyaafra** 1967dii.

Bariga Afrika

Mustacmaradda Ingiriiska ee Bariga Afrika waxa ay ahayd mid aad uga adag tan galbeedka Afrika, sababta oo ah danaha uu ka lahaa iyo dad badan oo ingiriis ah oo degay halkaas. Wuxuu kale oo jira bulsho ballaaran oo Aasiya ka soo jeeda. Sidaa daraadeed ayaa uu Ingiriisku u doonaayey in uu gobanimo siyo. Waxa ay si aad ah u taageereen gobonimada dad kala jinsi ah. Siyaasadda Ingiriiska waxa ay dhaqso isu beddeshay markii **Harold Macmillan** uu 1957dii noqday wasiirkii koowaad. Hadalkii uu ka jeediye magaalada Keeb 1960kii waxa uu ku jiri: Dabayl isbeddel ayaa ka dhacaysa qaaradda oo idil haddii aan jeclaano iyo haddii kaleba... Tani waa xaqiiqo siyaasadeed oo hadda socota, siyaasadaha qarankeenna waa in ay tixgeliyaan arintan.

Daraasad goobeed 3: Keenya

Keenya gobanimdeeda si fudud kuma imaan. Ingiriiska waxa uu doonaayey in uu sii haysto dalalka Bariga Afrika, dadkii Afrikaanka ahaana waxa ay ka go'nayd in ay gobanimo qaataan. Ingiriiska waxa uu diiday in uu la xaa joodo xisbigii Joomo Kenyatta. Caddaankii dhulka degay waxa garab taagnaa shirkadihi maalgeliyeasha ee Ingiriiska ahaa. Sanadkii 1952 ayaa **Maw Mawgii** bilaabeen in ay la dagaalamaan dadkii caddaanka ahaa ee soo degay dhulkooda.. Waxa ay dareensanaayeen in wada hadal nabadeed aan shaqeynayn waxa ay ka caraysnayeen ingiriiska oo aan tixgelin siinin ballankii uu ka qaaday askartii u soo daqaalantay isaga dayaalkii labaada ee adduunka. Waxa ay dareemeen in la kхиyaameeyey. Dagaalkii xornimo doonka inta badan waxa waday dadka kikuyada ahaa iyo Kenyatta oo aan Ingiriiska ku kalsoonayn. Isaga iyo kooxo siyaasadeed kale ayaa la xiray 1952, lamana soo dayn ilaa 1959. Ingiriisku waxa auu ogAADAY in Kenyatta uu leeyehay taageerayaal badan, sidaa darteed waxa uu u oggolaaday in uu noqdo wasiirkha koowaad, markii Keenya ay gobanimadu qaodatey 1963dii.

Jomo Kenyatta

Activity 11

Make a time line which shows when African countries got their independence

Layli naqtiin ah

1. Waa kee gumaystihii adeegsan jiray isdhexgal iyo qaadashada dhaqanka?
2. Maxa ay Ingiriiska ka rumaysnaayeen dadka Afrikaanka ah?
3. Qiyam iyo dhaqankee ayaa lagu khasbey in ay qaataan dadka Afrikaanka ah?
4. Maxaa dadkii wax bartay ee Afrikaanka ugu dagaallameen gobonimada?
5. Maxaa ku dhacay Balise Diagne 1904?
6. Goormaa ayaa uu bilowday dhaqdhaqaqii midnimada Afrika?
7. Immisa dal oo Afrika ah ayaa ka qayb galay shirkii ugu horreeeyey midnimada Afrika?
8. Kuma ayaa uu ahaa wasiirkii koowaad ee ugu horreeeyey Gaanada xorta ah?
9. Maxa uu Ingiriisku u soo daayey Nakruma 1950kii?
10. Dalkee ayaa ahaa dalkii dhaqdhaqaqa Maw Mawga ay horseedka u ahaayeen gobanimo doonka?
11. Sanadkee ayaa Nayjeeriya qaadatay xornimadeeda?
12. Maxa ay u adkayd in dalalkii Afrikada Bari la siiyo gobanimadooda?
13. Maxaa ku dhacay Joomo Kenyatta 1950kii?
14. Goormaa ayaa uu dalkaagu gobanimada qaatay?
15. Sheeg madaxweynihii ugu horreeeyey ee dalkaaga?

Hordhac

Cutubkan waxa aad ku baran doontaa:

- Waddananimada.
- Sharciga iyo kala dambaynta.
- Dib-u-heshiisiin.
- Doorka xukuumadda.

Ujeeddo:

Ardaydu waxa ay ogaan doonaan sida qof kasta oo bulshada ka mid ah uu door weyn uga qaato habsami u socodka arrimaha bulshada. Ardaydu waxa ay aqoonsan doonaan in qof kasta oo bulshada ka mid ahi uu leeyahay xuquuq, waajibaad iyo awood uu ku hirgelin karo wixii dantu ku jirto.

Waxqabadka Iaad

Kooxo u falanqeeya hoggaamiyeeyasha dugsiga.

1. Yaa mas'uul ka ah dugsigaaga? Sheeg magaca iyo xilkiisa.
2. Waa maxay xuquuqda iyo waajibaadkiisu?
3. Yaa hawsha qabta marka uu maqan yahay qofka mas'uulka ahi? Sheeg magaca iyo xilkiisa.
4. Waa kuwee barayaasha kale ee xilka ka haya dugsigu? Sheeg magaca iyo xilkiisa.
5. Yaa magacaabay hoggaamiyaha dugsiga?
6. Tayo iyo sifo nooceee ah ayaa aad u malaynaysaa in uu u baahan yahay qofka hoggaaminayo dugsigu?
7. Waa maxay doorka iyo waajibaadka kaa saaran dugsigaaga?
8. Ma jiraan dugsigaaga arday leh waajibaad hoggaamin?

7.1

Waddaninimada

Waxqabadka 2aad

Kooxo u falanqeeya:

Xuquuqda ugu horreysa ee aad leedahay waa magacaaga iyo waddaninimadaada.

1. Sidee baa carruurta bulshadaada loogu magac bixiyaa?
2. Miyuu jiraa qof aan magaclahayn?
3. Kooxda u sheeg macnaha magacyada sida “Guure” oo macnihiisu yahay (habeen dhashay).
4. Sheeg dalka aad u dhalatay?
5. Dhalashada waddaninimada sidee baa ay ku timid?

Carruurta badankoodu waxa ay ku dhasheen dalkii awoowayaashood. Labadiisa waalidba waa muwaadiniin u dhalatay dalkooda hooyo. Sidaa darteed, carruurtuna waxa ay waddaniyada ku qaateen iyaga oo dalka u dhashay.

Dadkii ku noolaa dalalka aynu deriska nahay ee qaxootinimada ku tegey, waxa ay ku abtirsanayaan dalkooda hooyo. Carruurtii ku dhalatay xeryaha qaxootiga waa muwaadiniin sida waalidkooda dhalasho ahaan.

Hase yeeshi, dalalka dunida badankoodu waxa ay oggolaadaan carruurta ku dhalatay dalkooda in ay noqdaan kuwo muwaadiniin ka ah dalkaasi ay ku dhasheen, xataa haddii ay waalidkoodu ay qaxooti ku tageen dalkaasi.

Dadka iyaguna dalal shisheeye u guura ee halkaasi jooga muddo dheer, waxa ay qaadan karaan dhalashada dalkaasi, waxaana ay xaq u leeyihii in ay soo codsadaan qaadasho dhalashada dalkaasi, waxaana loo yaqaannaa jinsiyad qalaad.

Ninka ama gabadha guursata qof kale oo dal shisheeye u dhashay, waxa uu isaguna codsan karaa qaadashada jinsiyadda dalkaasi, waxaana loo yaqaannaa qaadasho jinsiyadda guur.

Qofka muwaadinka ah waxa uu xaq u leeyahay dhammaan xuquuqda ay leeyihii muwaadiniinta dalkiisa, laakiin waa in uu isna ka soo baxaa waajibaadka iyo mas’uuliyadda ka saran dadkiisa iyo dalkiisa sida ku kooban tusaha hoose.

Xaqa muwaadinka	Mas’uuliyadda muwaadinka
In uu hadli karo	In uu isna si habboon u dhegeysto dadka
In la daryeelo	In uu xoogsado, oo isna daryeelo kuwa liita
In loola dhaqmo si caddaalad ah, lana ixtiraamo	In uu isaguna si wanaagsan dadka ula dhaqmo una muujiyo ixtiraam iyo caddaalad

Xaqa muwaadinka	Mas'uuliyadda muwaadinka
In uu noolaado	In uu ilaaliyo nolosha dadka kale
In uu saaxiib yeesho	In uu saaxiib wanaagsan u noqdo bulshada
In taageero loo geysto marka dhibaato ku timaaddo oo wax la siyo	In uu wax sadaqaysto oo uu wax siyo kuwa dhibaataysan
In loo naxariisto	In uu isaguna u naxariisto dadka kale
In la jeclaado	In uu isaguna jeclaado bulshadiisa

Waxqabatka 3aad

Kooxo u falanqeeya sababta xaqa qofka loo raaciyeey waajibaadka qofka. Barahaaga ayaa ardayda u qaybin doona siddeed kooxood. Koox waliba waxa la siin doonaa mid ka mid ah xaqa iyo mas'uuliyadda muwaadinka sida hore loogu qoray buugga. Falanqeeya, waa maxay xaqa qofku leeyahay? Falanqeeya, sida loogu dabiqi karo muwaadiniinta dalka iyo waxyaabaha ay waajib tahay in uu sameeyo muwaadinku si uu u xoojiyo xuquuqdiisa.

Muhiimadda ay leedahay waddananimada wanaagsan

Muwaadinka wanaagsan waxa uu si feejigan ula socdaa waxyaabaha ka dhacaya dalkiisa.. muwaadinka wanaagsani waa in uu:

- u hoggaansama dastuurka dalkiisa.
- noqdaa qof daacad ah, oo wax jecel oo daacad u ah dalkiisa iyo dadkiisa.
- horumariyaa wanaagga, kuna taliyaa samaha.
- la qaybsadaa kolba qofka wax haya, oo waxna aan khasaarinin.
- xoog u shaqeeyaa iyada oo aan lagu maamulin.
- iska bixiyaa wixii canshuur ah ee sharciga dowladda waafaqsan.
- taageeraa mashaariicda wax ka taraysa horumarka dalka sida dhir beerista, nadaafadda, ilaalinta caafimaadka iwm.

Sharciga iyo kala dambaynta

Waxqabatka 4aad

Kooxo u falanqeeya, xeerarka iyo sharciyada dugsigaaga. Tax noocyadooda anshax marinta ama ciqaabta lagu fuliyo kuwa jebiya xeerarka dugsiga, sida;

- Yaa sameeya xeerarka dugsiga?
- Yaa ay tahay waajibkooda in ay adeecaan xeerarka?
- Maxaa aad u malaynaysaa in xeerarka dugsiga loo sameeyey?

Meel kasta oo aadamigu ku nool yahay isaga oo kooxo ama bulsho ah waxa jiri jirey sharchiyo lagu xakameeyo (kontoroolo) hab dhaqankooda. Qaar badan oo ka mid ah xeerarkaasi ayaa aad xidhiidh ula leh waxyaabaha diintu ina barayso. Carruurta waxaa lagu soo koriyaa in ay fahmaan jiritaanka hab dhaqan ee bulshadu oggoshahay iyo hab dhaqan aanay bulshadu oggolayn. Hab dhaqankaasi aanay bulshadu oggolayn waa la ciqaabaa. Dadka oggolaada sharciyada ee ixtiraama waxa ay ku noolaadaan nabad iyo cabsi la'aan.

Muhiimadda sharciga iyo kala dambaynta

- Waxaa lagu gaadhaa deggenaansho siyaasadeed, dowladduna dhibaato la'aan ayaa ay dadweynaha ugu adeegeysaa.
- Horumar dhaqaale ayaa lagu gaadhaa sharciga iyo kala dambaynta.
- Horumar bulsho ayaa lagu gaadhaa.
- Dhibaato la'aan ayaa dadku u qaybsanayaan hawl maalmeedkooda iyaga oo aan cidna ka cabsan.
- Dadku waxa ay isdhix-gal la yeelanayaan bulshooyinka kala duwan iyaga oo isdhaafsanaya afkaarta wanaagsan ee horumarka leh.

Waxyaabaha ishortaaga sharciga iyo kala dambaynta

- Faqriga (dadka wax ma garatada ayaa doona in ay sharci darro xoolo ku helaan ama wax xadaan, ama sameeyaan waxyaabo bulshadu aanay oggolayn oo dhaqan xumo ah).
- Cudurrada
- Jahliga
- Xidhiidh xumada
- Musuqmaasuqa
- Caddaalad darrada

Waxqabadka 5aad

Kooxo u eega qodobbada kore. Isku daya in aad is-hortaagtaan sida arrimahaasi isku hortaagayaan sharciga iyo kala dambaynta (eeg sida faallada gaaban looga bixiyey qodobbada hore ee faqriga).

7.2

Dib-u-heshiisiinta

La'aanta sharciga iyo nabadda, ma suuurtogalayo nolosha aadamiga, waxaana ku habsada macaluul, cudurro iyo aqoon darro wehelisa dagaallada iyo qalaanqalka ka dhasha. Nabadda waxaa weheliya, barwaqo, caafimaad iyo aqoon korodha.

Heesaagii Maxamed Jaamac Warsame Kayd ayaa alifay heestani markii uu sanadku ahaa 1994kii. Xilligaasi oo dhibaatooyin badani ka dhasheen dagaalladii sokeeye. Wuxuu abwaanku isku dayayey in uu dadka ku qanciyo baahida loo qabo nabadda iyo dib-u-heshiisiinta.

Hoy nabad baa nolol lagu helaa
 Hoy nabad baa hurdo lagu gamaa
 Hoy nabad baa lagu horumaraa
 Hoy nabad baa lagu hufan karaa tashiga
 Hoy nabad baa lagu xulan karaa hoggaan
 Hoy nabad buu hirgalaa sharcigu
 Hoy nabad baa sharaf lagu gaaraa
 Hoy nabad baa hanad lagu dhalaa
 Hoy nabad baa hanti lagu dhaqdaa
 Hoy nabad baa cadow ka habradaa
 Hoy nabad baa lagu hagar baxaa
 Hoy nabad baa lagu higsan karaa filkaa
 Hoy nabad baa lagu hanan karaa xornimo
 Hoy nabad baa guul lagu helaa

Heestani waxa ay si cad u sharaxaysaa xaqiiqda iyo nabaddu sida ay tallaabo ula qaadayso dhinaca sharciga iyo kala dambaynta.

Dib-u-heshiisiintu waxa ay ka dambaysaa marka dagaallo iyo rabshado dhacaan. Laba kooxood ama qaybo bulshada ka mid ah oo hore u colloobay ayaa isu yimaada oo heshiyya, oo saaxiibtinimo iyo wax wada qabsi dhex maraa. Bulshooyinka colloobaa waxa ay raadiyaan xal nabadeed oo lagu xallilayo colaadda. Taasina waxa ay ku bilaabantaa marka qolaba ay tixgeliso oo qaddariso aragtida tan kale oo u garaabta cabashadeeda.

Marmarka qaarkood, bulshooyinka kale ayaa ku tallaabsada in ay gacan ka geystaan xal u helidda colaadda. Dadka colaadda dibedda ka joogaa waxa ay ku biiriyaan afkaar gacan ka geysanaysa gaadhista xal nabadeed. Dagaallada qaaradda Afrika waxaa dhaliya:

- Muran dhuleed sidii – dagaalki Biyafra ee Nayjeeriya.
- Caqiidado diineed sidii – Nayjeeriya iyo Suudaan.
- Midab kala sooc sidii – Koofur Afrika ka dhacday.
- Necbaansho qabiil sidii – xasuujqii Ruwaandha.
- Xornimo doon sidii – dagaalkii gobonnimo doonka ee Aljeeriya, Mosambiig iyo Keenya.

Waxqabadka 6aad

Shan kooxood ayaa baruhu idiu qaybin doonaa. Koox waliba waqtii ku filan ha soo baadho macluumaadka ku saabsan qaddiyadahaasi Afrika ka dhacay. Kooxuhu ha soo diyaariyeen warbixinno, iyada oo koox waliba colaadda ay soo baartay u soo bandhigayso fasalka.

Ka dibna, koox kale ayaa iyaguna isku dhigi doona nabadayn iyo dib-u-heshiisiin iyaga oo ka tala bixinaya sidii loo xalili lahaa colaadahaasi mid kasta oo ka mid ah.

7.3 Doorka ay xukuumaddu ka qaadan karto adeegga bulshada

Marka bulshadu ku noolaato deggenaansho iyo nabad, waxaa dawladda u suurtagaleysa in uu shaqeyeo qaab dhismeedkeeda. Dalku waxa uu leeyahay dawlad dhexe oo madaxweyne iyo gole wasiir leh. Keligii taliyayaashii iyo hoggaamiye dhaqameedyadii hore waxa ay ku dhaqmi jireen amar ku taaglayn iyo awood buuxda oo ay ku kacaan wixii ay doonaan. Laakiin arrinka sidii ma aha maanta. Bulshooyinka casriga ah hoggaamiyeyaashu waxa ay leeyihiin la taliyeyaal ama gole wasiirro, dadkuna waxa ay xaq u leeyihiin in ay doortaan madaxdooda, isla markaana ay beddelaan marka ay doonaan. Si maamulka dadku u wada gaadho, waxaa maamulka dawladdu u qaybsan yahay gobollo iyo degmooyin, kuwaas oo ay xukumaan guddoomiyeyaal gobol oo dawladda ka wakiil ah. Arrinta ugu muhiimsan waa in la fahmo in hoggaamiye kasta oo xukuumadda ka mid ahi uu u adeegayo danta iyo wanaagga qof kasta oo muwaadin ah. Waxyaabaha kale ee ay bulshada ugu adeegaan waxaa ka mid ah:

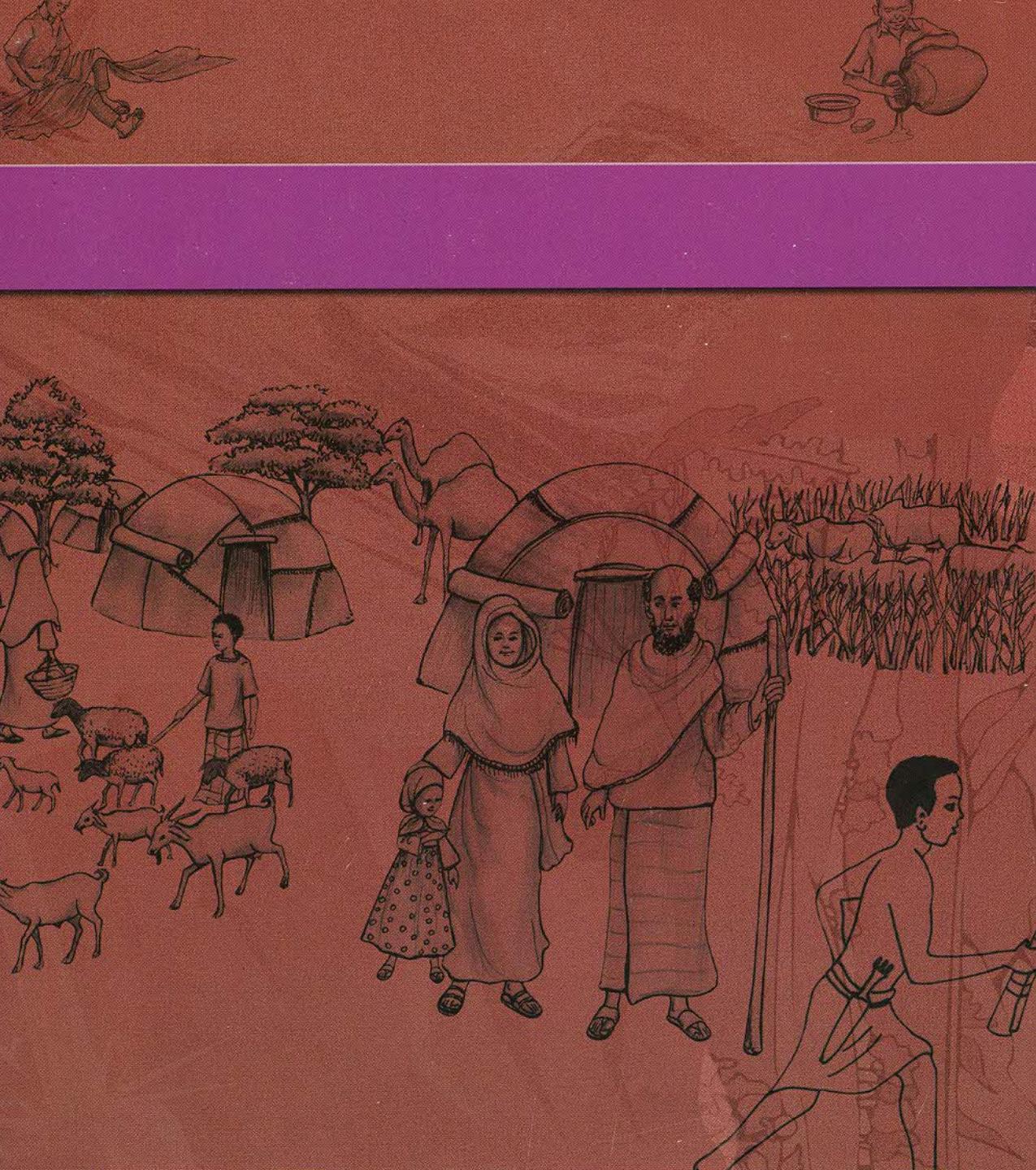
- Hubinta in xuquuqda muwaadin kasta la ilaaliyo.
- In la xaqijiyo horumarka dhaqaale.
- In waxbarashada la gaadhsiyo.
- In adeeg caafimaad la gaadhsiyo.
- In la horumariyo adeegga kaabayaasha dhaqaalah.
- In la ilaaliyo lana sugo xuquuqda qaran.

Waxqabadka 7aad

Kooxo u falanqeeya sida dawladdu ku gaadhi karto fulinta adeegyada aan kor ku soo sheegnay.

Layli naqtiiin ah

1. Sidee ayaa qofku ku noqon karaa mawaadin u daalasho?
2. Qor saddex xuquuq oo uu leeyahay qofka mawaadinka ah.
3. Qor saddex ka mid ah waajibaadka mawaadinka.
4. Maxaa uu mawaadinka wanaagsani u taageeraa dawladiisa?
5. Maxaa uu mawaadinka wanaagsani u bixiyaa canshuurta?
6. Maxaa badanaaba ku dhaca qofka jibiya sharciga?
7. Maxaa sharciga loo degsadaa?
8. Sidee ayaa musuqmaasuqa uu waxyeello ugu keeni karaa sharciga iyo kala dambeynta?
9. Maxaa aan heleynaa marka ay nabadi jirto?
10. Waa maxay dib u heshiisiinta?

United Nations Educational, Scientific
and Cultural Organization

Department for
International
Development

EUROPEAN COMMUNITY

NOT FOR SALE

LAMA HIBIN KARO